

2023
| 03

MÁLTAI TANULMÁNYOK

A Magyar Máltai Szeretetszolgálat tudományos folyóirata

Társadalom, bizalom, összefogás

Egymás terhét hordozva

© Máltai Tanulmányok
Minden jog fenntartva!

5. évfolyam, 3. szám

A Magyar Máltai Szeretetszolgálat szaklektorált folyóirata.
Megjelenik évente négy alkalommal.

A folyóiratban megjelent tanulmányok, cikkek elérhetők a lap akadálymentesített,
felolvasóprogrammal is rendelkező honlapján, az alábbi címen:

www.maltaitanulmanyok.hu

SZERKESZTŐSÉG

Solymári Dániel, főszerkesztő
Czirják Ráhel, szerkesztőségi titkár
Szigeti László, olvasószerkesztő
Pávay Andrea, korrektúra
Molnár Tamás, tördelés és nyomdai előkészítés

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Prof. dr. Vasa László
Prof. dr. Tarrósy István
Dr. habil. Görföl Tibor
Dr. habil. Marsai Viktor
Pallós Tamás

TUDOMÁNYOS TANÁCSADÓ TESTÜLET

Prof. dr. Tulassay Tivadar
Prof. dr. Pálné Kovács Ilona
Prof. dr. Ürge-Vorsatz Diána
Prof. dr. Könczei György
Dr. Várszegi Asztrik
Dr. Székely János
Dr. Varga Imre Kápisztrán
Győri-Dani Lajos

Borítóterv:

Bánlaki Szabolcs

Borítókép:

Thomas Cole: The Voyage of Life: Manhood, 1842
Courtesy National Gallery of Art, Washington

A folyóirat nyomtatott változatának ISSN száma:

ISSN 2676-9468

NMHH: CE/14647-3/2019.

Kiadja a Magyar Máltai Szeretetszolgálat Egyesület
1125 Budapest, Szarvas Gábor út 58–60.
Felelős kiadó: Kozma Imre

A Magyar Máltai Szeretetszolgálat e lap minden részének sokszorosításával, terjesztésével, a benne közölt adatok tárolásával és feldolgozásával kapcsolatos jogot fenntartja. A Máltai Tanulmányokban megjelent szerzői művek és az azok részeit képező illusztrációk, képek kizárólag a kiadó előzetes írásbeli engedélyével tehetők hozzáférhetővé. Ez a nyilatkozat a szerzői jogról szóló törvényben foglaltak szerint tiltó nyilatkozatnak minősül. A lapban közölt írások nem feltétlenül tükrözik a kiadó Magyar Máltai Szeretetszolgálat véleményét.

Nemzeti Kulturális Alap

Tartalom

TÁRSADALOM, BIZALOM, ÖSSZEFOGÁS

Egymás terhét hordozva

6 | ALAPGONDOLAT

Csizmadia Ervin: **Pártcsaládok Európában és itthon**

Nyugati forradalmak, magyar átültetési kísérletek és kudarcok

6

23 | ITTHON

Maszlág Fanni – Tóth Dalma – Zakor-Broda Rita: **Társadalmi kapcsolatok és az új technológiai készségek változásainak kölcsönhatása**

23

Koncz Hédy: **A természetes támogatói hálózat – mint társadalmi tőke és bizalom – a támogatott lakhatásban**

43

60 | KITEKINTŐ

Balogh Péter: **Szolidaritás az államközi viszonyokban (?)**

Nemzetközi támogatási mintázatok vizsgálata az orosz–ukrán háború árnyékában

60

Kiss Gábor: **Az egyházi bíróságok családpasztorációs lehetőségei a kánonjogász szemével** *Realitások és utópiák*

80

Káplár Márton: **Teológiai megfontolások a családról**

Szent II. János Pál pápa nyomán

96

108 | TEREPEK

Leleszi-Tróbert Anett Mária – Bagyura Márton – Széman Zsuzsa:

A családi gondozói szerep egyéni megítélése egy hazai kutatás tükrében

108

Donkó Erzsébet – Takács Imre: **A generációs mélyszegénység kialakulása és hatása a családok működésére**

Egy település tapasztalatai alapján

124

132 | NAGYÍTÓ

Hatvani Erzsébet: **Zárt intézet – nyílt világ**

Szociodráma a javítóintézetben

132

142 | MESSZELÁTÓ

Görföl Tibor: **Fegyvertelen ellenállás**

Néhány megjegyzés Daniel Berrigan életműkiadásáról

142

A Máltai Tanulmányokról

A Máltai Tanulmányok a Magyar Máltai Szeretetszolgálat megalapításának harmincadik évfordulójához kapcsolódóan létrehozott, társadalomtudományokkal foglalkozó, szaklektorált folyóirat. Interdiszciplináris megközelítésben a mentálhigiéné, a pszichológia, a szociológia, a szociális munka, a szociálpolitika, a társadalomföldrajz, a pedagógia, a teológia, a történettudomány, a nevelés, valamint a nemzetközi kapcsolatok és a nemzetközi segélyezés területéről közöl tanulmányokat, egyes témákat kiemelten kezelve. Célja, hogy a Magyar Máltai Szeretetszolgálat széles aktivitási profilját is követve tudományos igényességgel, elméleti szinten is reflektáljon a karitatív gyakorlat megvalósítására, társadalmi kihívások kezelésére, a minket körülvevő világ fontos kihívásaira, a segítő szakma meghatározó eredményeire, az egyes kutatások főbb irányaira és más közérdeklődésre számot tartó szociális témákra.

A Máltai Tanulmányok elkötelezett a szakmai-tudományos közösség etikai elvárásainak betartása mellett, így a folyóiratban megjelenő írásmunkáknak be kell tartaniuk a szerkesztőbizottság által meghatározott szakmai és etikai irányelveket. Ezen irányelvek teljes összhangban állnak a Publikációs Etikai Bizottság (Committee on Publication Ethics – COPE) irányelveivel, valamint a Magyar Tudományos Akadémia Tudományetikai Kódexével.

A tudományos értekezéseink minél szélesebb szakmai körben való terjesztése érdekében folyóiratunk több hazai és nemzetközi adatbázisban is szerepel, így többek között a CIEPS-ben (The International Centre for the registration of serial publications), a Magyar Tudományos Művek Tárában, a MATARKA-ban, vagy az Országos Széchényi Könyvtár Elektronikus Periodika Archivum és Adatbázisában.

A Máltai Tanulmányok a Magyar Tudományos Akadémia II. Filozófiai és Történettudományok Osztálya, valamint a IX. Gazdaság- és Jogtudományok Osztálya által indexált, az Osztályok folyóiratlistáján szereplő szaklektorált tudományos folyóirat.

A Máltai Tanulmányok 2023 második felében két egymással összefüggő társszámmal jelentkezik. Az 5. évfolyam 3. és 4. számainak központi témája a bizalom kérdésének egyes aspektusai. E két szám főcímének ezért a Társadalom, bizalom, összefogást választottuk, amely különös jelentőséget kap az orosz-ukrán háború árnyékában zarándokútját járó civil és egyházi társadalmunk számára. Talán túlságosan elvont, túlzottan absztrakt ez a kategória a korábbi számok konkrét szakpolitikákkal is foglalkozó számaihoz képest. Talán a tudomány köreinek kevésbé lehatárolt és kézzelfogható jelen számunk tematikája. Ebben a dilemmában voltunk ennek meghatározásakor. Mégis, a Magyar Máltai Szeretetszolgálat széles társadalmi felelősségvállalásának szüntelen igényéből fakadóan úgy döntöttünk, hogy a körülöttünk zajló aggasztó társadalmi folyamatokra folyóiratunk keretei között is reflektálunk. Tesszük ezt tudományos igényességgel, a lap karakteréhez igazodva, mindvégig a rigorózus belső és külső elvárásoknak megfelelően. Erőt és bátorítást ad, hogy mindezen tudományos elköteleződésünket e lapszám megjelenésével közel egy időben a Magyar Tudományos Akadémia elnöke is elismerően méltatta. Freund Tamás Széchenyi-díjas neurobiológus a Máltai Tanulmányoknak írt levelében így fogalmazott: „a Szeretetszolgálat gyakorlati működése a 2019-ben alapított Máltai Tanulmányok tudományos folyóirat karitatív gondoskodást és szociális segítségnyújtást támogató, az eredményeket szakmailag értékelő és feldolgozó elméleti munkájával is kiegészül. A tudományos igényességű és alaposságú szaklektorált, társadalomtudományi folyóirat tanulmányai interdiszciplináris megközelítésben elemzik a legkülönbözőbb szociális és karitatív területen zajló munka megvalósítását, eredményeit, kihívásait és kijelölik a főbb kutatási irányokat.” A Máltai Tanulmányok jelen száma is ebben a légkörben született.

Szerzőinknek köszönöm azt a hatalmas munkát, amellyel hozzájárultak lapunk létrejöttéhez, a szerkesztőbizottság tagjai nevében pedig kívánok élvezetes és tartalmas olvasást, elmélyült időtöltést.

*Solymári Dániel
főszerkesztő*

CSIZMADIA ERVIN

Pártcsaládok Európában és itthon

Nyugati forradalmak,
magyar átültetési kísérletek és kudarcok

TANULMÁNY

DOI: 10.56699/MT.2023.3.1

ABSZTRAKT

A tanulmány a politikatudományban is ritkán vizsgált témával, a pártcsaládokkal foglalkozik. Bemutatja, hogy a történelemben a pártcsaládok már a pártok megjelenésétől kezdve jelen vannak, de az idők során változik a formátumuk. Az ideológiai pártok a 18. és a 19. századra jellemzőek, hogy aztán Nyugat-Európában transznacionalista, majd szupranacionalista pártok jönnek létre belőlük. A dolgozat a nyugati pártcsaládok bemutatása után áttekinti, hogy Magyarországon milyen módon fejlődtek a pártcsaládok, és arra jut, hogy lényegében mindmáig csak az első típus, az ideologikus párt a jellemző. A tanulmány külön is elemzi a Fidesz esetét az Európai Néppárttal, amely pártcsaládnak a Fidesz is hosszú ideig tagja volt. S arra jut, hogy a Fidesz – a magyar párttörténelem sajátos hagyományai miatt – csak nemzeti dimenzióban szervezett párt, nemzetek feletti szervezőelv nélkül. Lényegében ez a különbség vezettet a Fidesz és pártcsaládja szakításához.

KULCSSZAVAK: ideológia, transznacionalizmus, szupranacionalizmus, mintakövetés, mintaformálás

A közvélemény a család fogalmát a legkevésbé sem kapcsolja pártokhoz. Számára a pártok önálló (mondhatni atomizált) szereplők, amelyek *belpolitikai* küzdelmeket folytatnak. A közvélemény ritkán érzékeli, hogy a pártoknak van *külpolitikai* (nemzetek közötti, nemzetek feletti) „énjük” is, s ebben a dimenzióban joggal beszélhetünk – különösen ha például az Európai Parlamentet (EP) figyeljük – pártcsaládokról.¹

Az persze érthető, hogy a politikára figyelő közönség a pártokat legtöbbször belpolitikai formátumukban és egyéni szereplőkként azonosítja, hiszen a mindennapok szint-

jén a pártok döntően belpolitikai témákban hallatják a hangjukat, és „családi életük” kevésbé rajzolódik ki. Az azonban már meglepő, hogy a pártokkal megkülönböztetett szinten foglalkozó politikatudományban is viszonylag csekély az érdeklődés a pártcsaládok témája iránt. Párt és pártcsalád két külön téma még a politikatudományban is. Természetesen vannak kutatások a pártcsaládokról is (lásd Langsæther, 2023), de ezek távolról sem annyira állnak az érdeklődés homlokterében, mint az olyan vizsgálatok, amelyek az egyes (konzervatív, liberális, szociáldemokrata stb.) pártokról vagy kormány- és ellenzéki pártok klasszikus konfliktusairól szólnak.²

Márpedig amióta csak léteznek pártok, nemcsak önálló, elkülönült szereplők, de családokba (is) rendeződnek. A 18. század elején ezt a családi jelleget még nyilván nehezebb tetten érni, hiszen akkor még alig érintik a pártokat nemzetközi hatások. Ez azonban nem jelenti azt, hogy hiányzott volna a családi jelleg, csak egészen más volt, mint a 19–20. században vagy napjainkban. Kezdetben a családi jelleg *ideológiák* körüli összpontosulást jelentett. Később a pártok már nemzeti kereteken kívül is orientálódtak. Ezt a változást a *transznacionális* pártcsaládok megjelenése fémjelizte. Mára pedig teljesen egyértelművé vált, hogy a pártok nemzeti határokon belül, transznacionális keretek közt és – ez a legújabb párttípus elnevezése – *szupranacionális* keretekben is léteznek. Nem csekély tehát a családi keretek változása során megtett út, és jelen írásnak az a célja, hogy röviden felvillantsa ennek legfontosabb fejleményeit és tanulságait.

Ráadásul ez csak az egyik (a nyugati) dimenziója a témának. A mi régióinkban természetesen másképpen történtek a dolgok, s az imént felrajzolt három pártcsaládfejlődési szakasz itt nem érhető tetten úgy, mint Nyugaton. Különösen igaz ez Magyarországra, amely még Kelet-Közép-Európán belül is viszonylag egyedinek tekinthető. Érdekes lesz tehát megvizsgálnunk a magyar példát, mégpedig azért, mert itt nemcsak hogy mások a történelmi előzmények, de az elmúlt időszakban a Fidesz elég erős konfliktusba is keveredett saját pártcsaládjával, az Európai Néppárttal, s a konfliktus olyannyira elmérgesedett, hogy a Fidesz kénytelen volt elhagyni pártcsaládját. Tézisem az lesz, hogy a Fidesznek az Európai Néppártból való kiválását sok tekintetben magyarázhatjuk a pártfejlődési modellek radikális különbségével. A Fidesz pártfejlődésének pedig egyik sajátos területe a nemzeti pártszerveződésen felülemelkedő (európai) pártcsaládok dimenziója.

Az írás első része rövid történeti áttekintés, amelyben a pártfejlődés három szakaszát vázolom fel. Daniele Caramani (2015) felosztását követve a pártcsaládmodellek változását *nagy történelmi-forradalmi* átalakulásokhoz kötöm. A második részben áttekintem a magyar pártfejlődést, s arra vagyok kíváncsi, hogy ebben érvényesültek-e azok a „tiszta” forradalmi változások, amelyek a nyugati modellben. S ha (mint látni fogjuk) nem, akkor ez milyen pártcsaládképeket hoz létre? Legfőképpen az izgat, hogy Magyarországon egyáltalán túlléptünk-e az ideologikus pártok korán, és megteremtődtek-e a transz- és szupranacionális pártok feltételei. A tanulmány harmadik részében rövid esettanulmányban azt vizsgálom, milyen okok vezettek a Fidesz kilépéséhez a Néppártból, illetve várható-e nagyobb átrendeződés (mint azt a magyar jobboldal reméli) az eu-

rópai pártcsaládok közt, azaz nagyobb szerephez juthat-e az a fajta jobboldal, amelyhez a Fidesz is sorolja magát. A dolgozatot rövid összefoglalóval zárom, amelyben megállapítom, hogy a nyugati pártok nagy része folyamatosan alkalmazkodott a nagy változásokhoz. Ehhez képest a magyar pártrendszer teljesen más közegben fejlődött, ezért az oda-vissza hatások egészen más dinamikát mutatnak, s abból jórészt hiányzik a transz- és a szupranacionális dimenzió.

PÁRTOK ÉS PÁRTCSALÁDOK NYUGAT-EURÓPÁBAN

A 18. SZÁZAD KÖZEPÉTŐL NAPJAINKIG

Daniele Caramani kutatásait követve a pártosodás nyugat-európai történelmi trendjeit nagy horderejű, sőt forradalmi változásokhoz kapcsolom. E forradalmak szerkezete és tartalma határozta meg, hogy a pártok milyen jellegű családi kötelekeket hoztak létre. Három forradalmat tekintek kiindulópontnak: (1) nemzeti és ipari forradalom; (2) nemzetközi forradalom; (3) posztindusztriális forradalom (Caramani, 2015: 41–68).

A Caramani által vizsgált első nagy makropolitikai átalakulás az egymással szorosán összefüggő ipari és nemzeti forradalom. Röviden arról van szó, hogy létrejön a nemzetállam mint stabil geográfiai keret (Tilly, 1975). Ez nem azt jelenti, hogy mindenütt és mindenütt egyforma mértékben, hanem azt, hogy ettől kezdődően a nemzetállam az európai fejlődés meghatározó makropolitikai kerete. A nemzetállamok kialakulását sokan a vesztfáliai béke (1648) megkötésétől számítják, de a 17. század talán még nem nevezhető nemzetállami kornak olyan értelemben, mint ahogyan a 18. és még inkább a 19. század (Schmidt, 2011; Held, 1992). Már csak azért sem, mert a nemzetállami fejlődés ikerfogalma, az ipari forradalom csak a 18. század második felétől kezdődött, és a kettő együttesen hozott létre olyan körülményeket, amelyek a pártok „családi életére” is hatással voltak (Mohajan, 2019). A 18. század közepétől (döntően Angliában) jöttek létre azok a pártok, amelyek aztán hosszú időre meghatározták a pártkereteket. Ebben a pártfejlődésben már kezdetben sem csak az atomizált pártok megszületése volt a lényeg, hanem a pártok családi környezetének kialakítása. Szeretném ezt az *ideológia* példáján keresztül érzékeltetni. Azért kell kiemelni az ideológiát, mert a létrejövő pártok ideológiák mentén formálták ki identitásukat, és kínálták fel különböző társadalmi osztályoknak és csoportoknak. Itt persze szó sem volt még tömegpártokról; az érdekkifejezés sokkal inkább közvetetten történt. A nemzetépítés és az ipari forradalom e korszakában azonban még nem minden társadalmi csoport tudott szert tenni ideológiai identitásra – az ipari forradalom alaposztálya, a munkásság például csak jóval később. A korai pártok a korban létező két nagy társadalmi osztállyal, a nemességgel és a polgársággal alkottak családokat, s ezt a családi jelleget a közös ideológiai profil határozta meg. Fontos tehát, hogy az ideológiákon keresztül, a közös ideológia elfogadása által válik azonosíthatóvá a velünk „családi kapcsolatban” lévő és a velünk szembenálló emberek köre. Az, hogy valaki liberális, konzervatív vagy – kicsit később – szocialista, lényegében egy könnyen azonosítha-

tó társadalmi tagolás jelölésére szolgál, és ebben a folyamatban a pártoknak kiemelt szerep jut. Így a pártoknak voltaképpen „tanító” funkciójuk is van: megtanítanak nagyobb embercsoportokat bizonyos értékek képviselésére és társadalmi reprezentációjára. Mindez természetesen nem egyformán zajlott a fejlettebb nyugat-európai és a felzárkózni igyekvő kelet-közép-európai országokban. Az előbbiekben az ideológiák nem csupán *szétválasztanak*, de – bizonyos minimális értékek elfogadásában – *egyesítenek* is. Az utóbbiakban viszont például a liberalizmus és a konzervativizmus erősebben áll szemben egymással, sőt például Magyarországon a szó nyugati értelmében vett konzervativizmus nem is tudott kifejlődni a fogalom népszerűtlensége (Habsburg-orientációja) miatt. Magyarországon tehát kezdettől jóval nagyobb az ideológiák polarizáló szerepe, mint Nyugat-Európában.

A nyugati pártcsaládfejlődés következő szakaszában, a második világháború után a nemzeti kereteken belül működő pártok a *nemzetköziesedés* új közegébe kerültek. A nemzetköziesedés reakció a két háború közötti korszakra, az egymástól elzárkózó nemzeti aspirációkra. A korszak politikai elitje a szétagolt nemzeti fejlődés helyett Európa egységében kezdett gondolkodni, és ez a szellemi fordulat kihatott az addig döntően a belpolitikai térben mozgó, atomizált pártok működésére is. A nemzetköziesedés a pártok szintjén azt jelenti, hogy a különböző ideológiákat valló pártok olyan családokba rendeződnek, amelyek képesek bizonyos ügyekben (mint például Európa) közösen fellépni. Ez az a korszak (1945-től egészen az 1980-as évekig), amikor a pártok két szinten mutatkoztak: hagyományos *belpolitikai* és újszerű *nemzetközi* szinten. Ez utóbbihoz persze szükség volt egy végiggondolt transznacionális európai intézményrendszerre, amely a második világháború utáni korai években egyáltalán nem volt evidencia.³ A radikális nemzetállam-kritikák ellenére a második világháború utáni „egységközpontú” újjáépítés korában a nemzetállam hivatalosan nem lett kiiktatva. Bár az uralkodó álláspont az volt, hogy a nemzetállami önzés az egyik legnagyobb felelőse a világháborúknak, a föderális Európa felépítését nem tekintették gyors folyamatnak.⁴

Természetesen arról sem feledkezhetünk meg, hogy az 1945 és 1990 közötti korszaknak is voltak szakaszai, melyek a hidegháború különböző szintjeihez is kapcsolódtak. Ha tehát (Caramanit követve) azt mondtuk, hogy 1945 után egy nemzetközi forradalom határozta meg a nyugati politikát, ehhez hozzá kell tennünk, hogy e nemzetköziség egy kettéosztott Európában valósult meg, és valójában Nyugaton *belüli* nemzetköziséget jelentett. A szovjetrendszer fokozatosan kiszorult ebből a nemzetköziségből, aminek most csak egyetlen aspektusát emeljük ki: a szovjet blokkhoz tartozó országok kimaradtak a transznacionalizmus kultúrájából és a nemzetek közötti együttműködés új formáiból. Ez a pártok világában azt jelenti, hogy a szovjetrendszer kommunista pártjai nem kerültek be az európai intézményrendszerbe, és nem szerezhettek közvetlen tapasztalatokat az európai pártcsaládok transznacionális együttműködéséről. Így arról sem, hogy a transznacionális dimenzió miként hat vissza a nemzeti szintre (a két szint összefüggéséről lásd Senninger et al., 2022), illetve arról sem, hogy a nemzeti dimenzió hogyan hat

a nemzetközire, tehát az egyes nemzeti pártcsaládok az ötvenes évektől hogyan hatnak az európai egységesülés folyamatára (Hix–Goetz, 2000; Marks et al., 2002).⁵

A nemzetköziesedés 1945 utáni forradalmát a nyolcvanas évektől a *posztindusztriális* forradalom váltotta fel. Ez azt jelenti, hogy megszűnt az a makropolitikai keret, amely a korai pártcsaládok kialakulását elősegítette, és amely bizonyos értelemben még a nemzetköziesedés korában is megmaradt. Ez a makropolitikai keret osztályokat hozott létre aszerint, hogy kezdetben melyik társadalmi réteg hogyan helyezkedett el a nemzeti és ipari társadalmi keretek között. Később a kezdeti osztálytagolódás változott, de az nem, hogy a pártok a társadalomban megjelenő érdekcsoportokra szerveződtek rá. Az ipari és az internacionalizálódó korszakot felváltó posztindusztriális forradalomban azonban alapvetően megváltozott a társadalom osztálytagolódása, és az az osztály vált meghatározóvá, amely nemcsak az ipari forradalom nemzeti zártságán, de a nemzetköziség kezdeti vonulatán is messze túlment. A leggyakrabban használt kifejezéssel ezt a korszakot a *globalizáció* korának nevezzük, de ennél talán pontosabb, ha azt mondjuk: az igazi újdonság itt a *világdimenzió* bejövetele. Egyfelől újfajta világkiterjedésű gazdasági és politikai aktorok jelentek meg a politikában, amelyek pártoktól és kormányoktól független önálló befolyással rendelkeznek (Josselin–Wallace, 2001). Másfelől átalakult a politikatudomány nemzetközi folyamatokra vonatkozó kategóriarendszere is: olyan fogalmak jelentek meg benne, mint a világtársadalom, a világállam vagy a világkormányzás (a hatalmas irodalomból lásd Buzan, 2004).

Ez a makropolitikai változás új kihívások elé állította az európai pártcsaládokat. Először is az az európai intézményrendszer, amely – mint láttuk – 1945 után kezdett kiépülni, még egyértelműbben irányt vett az egységesülés felé. Ez fejeződött ki a liberális demokrácia két eleme (a liberalizmus és a demokrácia) közötti viszonyrendszer megváltozásában a liberalizmus irányába. Ez a változás fontos előidézője, de következménye is a demokráciaelmélet forradalmi átalakulásának (Benoist, 2011).

A gyakorlatban ez az Európai Parlament látványos felértékelődését jelentette, amelybe 1979-től közvetlenül választják a képviselőket, s mainstream pártcsaládjainak ettől kezdődően fokozatosan egyfajta liberális konszenzus képviselője lett a feladatuk. 1979 után, de különösen a kilencvenes évek eleje óta láthatja jobban a közvélemény, hogy a hagyományos érdekképviselői pártfunkciókon túl európai szinten a pártcsaládok már teljesen új funkciókat képviselnek. Ezek lényege az említett világfolyamatokhoz való alkalmazkodás. Úgy is fogalmazhatunk, hogy az érdekképviselői funkciót az *igazgatási* funkció váltotta fel, ami különösen európai szinten a szakpolitikai elemek előtérbe kerülését jelenti a hagyományos ideológikus elemek rovására (vö. Bartolini–Mair, 2003). A belpolitikában természetesen ma is szerepet játszanak az ideológiákra fókuszáló pártok, de napjaink *szupranacionalista* pártcsaládjá döntően világfolyamatokat menedzsel, illetve az Európai Unió céljait és értékeit képviseli.⁶ Vannak, akik tökéletesen alkalmazkodnak ehhez, mások gyengébben vagy egyáltalán nem. Korunk egyik legfőbb pártcsalád-törésvonala a mainstream szupranacionalista és a mainstreamből kiszoruló

úgynevezett hagyományos/nemzetelvű pártcsaládok között húzódik.⁷ A szupranacionalista pártcsalád – önképe szerint – a globális progresszió egyértelmű megtestesítője, s a pártcsaládon belül már nem az számít, ki a konzervatív, a liberális vagy a szocialista, hanem az, hogy a világközpontúságot vallja-e a nemzetközpontúsággal szemben (Peshenkov–Zhukovskiy, 2016).⁸

A MAGYAR PÁRT- ÉS PÁRTCSALÁDFEJLŐDÉS TÖRTÉNETI TRENDJEI

Következő kérdésünk, hogy a röviden bemutatott nemzetközi folyamatok vajon hogyan jelentkeztek és jelentkeznek Magyarországon. Hazánkat szokás mintakövető országnak tekinteni (Csizmadia, 2017). Ez azt jelenti, hogy azokban a történelmi periódusokban, amikor erre egyáltalán volt lehetőség, a magyar politikai éltek mindig szerették volna adaptálni a Nyugat-Európában kiforrálódott vívmányokat. Így van ez a pártviszonyok tekintetében is, igaz, e témakörrel kevés összehasonlító elemzés áll rendelkezésünkre. A kérdés az, hogy a magyar pártfejlődésben kirajzolódnak-e azok a makropolitikai keiretek, amelyeket a nyugati fejlődésről szóló részben bemutattunk. Azaz lezajlott-e itt is a „három forradalom”: volt-e Magyarországon nemzeti/ipari, nemzetközi és posztindusztriális forradalom? Állításunk az, hogy a három forradalom közül (ami az ipari-nemzeti miatt valójában négy) mindössze egyet tudunk biztosnak mondani Magyarországon, s ez a *nemzeti*. De ez sem egészen olyan volt, mint a nyugati.

A 19. század első felében valóban lezajlott egy nemzeti forradalom, de ez – ellentétben a legtöbb nyugati országgal – nem hozott létre önálló magyar nemzetállamot. A nemzeti önállóság megvalósítása a reformkor nagy célkitűzése volt, de inkább kulturális, irodalmi és nyelvi, semmint politikai értelemben: a Habsburg Birodalomtól való elszakadás nem volt célja a magyar reformkornak. Jól mutatja a nemzetfogalom ellentmondásosságát a korban, hogy hiába hoztak létre ugyanolyan nevű pártokat, mint a korabeli Angliában (Konzervatív és Szabadelvű Párt), azok nem tudtak olyan együttműködési minimumot kialakítani, mint a brit pártok a 18. század második felétől kezdve. Magyarországon tehát a pártok között nem jöttek létre szélesebb kapcsolatok, mert a nemzeti és a nem nemzeti pártok között nagyon mély a törésvonal. További különbség, hogy Magyarországon nagyon bizonytalan volt a pártok társadalmi háttere, ezért a pártok (ellentétben a nyugati mintával) nem a társadalmi érdekekre épültek rá, hanem bizonyos értelemben az éltek generálták magát a társadalmat.

S ez még csak a nemzeti dimenzió. Ipari forradalom végképp nem zajlott le Magyarországon, ezért egy ilyen forradalomnak a pártviszonyokra gyakorolt hatása is elmaradt. Olyan hatásokra kell gondolnunk, mint például az ipari forradalom polgárságot megerősítő, munkásosztályt létrehozó szerepe. Az előbbi csoport Magyarországon csökevényes volt, az utóbbi pedig a 19. század utolsó harmadáig létre sem jött, holott az ipari forradalom szerepe politikai értelemben éppen az volt, hogy állandó igényt támasztott a munkásérdekek intézményes képviseletére, a választójog kibővítésére vagy az alkotmányos viszonyok demokratizálására. Ezek Magyarországon mind háttérbe

szorultak, s a fő kérdés az egész dualista rendszerben (1867–1918) a magyar nemzeti és az osztrák birodalmi érdekek összeegyeztetése volt. A Monarchia megszűnése után pedig (1919 és 1944 között) a pártviszonyok nem módosultak jelentősen, legfeljebb a dualizmus szabadelvűség-központúsága helyébe a Horthy-korszak keresztény-nemzeti ideológiája lépett. S míg az előbbi korszakban létrejött egy domináns *liberális* párt, addig az utóbbiban egy domináns *keresztény* pártcsalád, és ezek a pártcsaládok szinte *magukban* jelentették a pártrendszert, tekintve, hogy a tőlük független ellenzéki pártok szétdaraboltak voltak, és nem volt esélyük leváltani a kormánypártot (vö. Csizmadia et al., 2021). A cél pedig egy újabb ideológiai monopólium jegyében ismét csak a magyar nemzeti eszme reneszánsza volt, ami aligha érintkezett a korabeli nemzetközi viszonyokkal.

Amint fentebb bemutatam, 1945 után Európában *nemzetközi* forradalom kezdődött, amely a pártviszonyokat is új alapokra helyezte. E nemzetközi forradalom gyökerei bőven visszanyúlnak a két háború közötti korszakra, ugyanis Európa számos vezető értelmiségije és politikusa már ekkor úgy látta, hogy az első világháború okozta sebeket csakis az európai egység orvosolhatja igazán.⁹ Kevésbé ismert, hogy az európai egység gondolata a magyar politikai közéletben is megjelent, sőt a témáról vita is zajlott a hazai (baloldali) nyilvánosságban (Egresi, 2005). A trianoni béke megkötése utáni évtizedekben azonban a magyar politikai elit nemigen volt nyitott egyfajta föderalizálódásra vagy másképpen az ideológiai ellentéteken felülemelkedő pártrendszer létrehozására. Így aztán az 1945 utáni újjáépítés idején Magyarországon nem voltak olyan pártcsaládok, amelyek az egység hívei lettek volna.

A következő kérdés, hogy a nemzetköziesedés 1945 utáni forradalma hogyan érintette Magyarországot. Másképpen szólva: előállt-e egy olyan helyzet (amire fentebb utaltunk), amelyben Magyarország lehetőséget kapott a nyugati minta átültetésére? 1945 után azonban nem ilyen időszak volt, illetve nem *teljesen* ilyen. A nyugati mintából ugyanis megint sikerült a felszín átültetni, s a felszín ez esetben is (mint a reformkorban) a nyugati pártszisztémához hasonló rendszer volt. De ahogy annak idején hiába jött létre formálisan egy liberális és egy konzervatív párt, mégsem lett a magyar pártpaletta olyan, mint az angol, most az átültetett többpártrendszer nem tudott a nyugatihoz hasonló módon üzemelni. Ennek oka természetesen nem a magyar pártokban, hanem a geopolitikai szituációban rejtett. 1945 után ugyanis nem a Nyugat volt a rendező nagyhatalom nálunk (szemben például Németországgal), hanem a Szovjetunió. 1948-tól pedig még ezt a sok szervi hibával küszködő többpártrendszert is felszámolták, hogy kialakuljon az egypártrendszer egészen 1990-ig terjedő hagyománya.

De mindez csak a dolog egyik oldala. A lényegesebb az, hogy miközben Nyugat-Európában elindult az egységes Európáról szóló gondolkodás és az ezzel kapcsolatos szervezőmunka, aközben Magyarország nem tudott kapcsolódni ehhez az újjászervezéshez. Láttuk, hogy a nyugati pártfejlődésben ez volt az az időszak, amikor a nemzeti/ipari kor pártcsaládjai alapvető változáson mentek keresztül, és európai fókuszúvá váltak.

Azzal viszont, hogy Magyarország a szovjet érdekeltségi zónába került, továbbá hogy a Nyugat és a Kelet között a második világháború alatt kialakult jó viszony megszűnt, a nemzetköziesedésnek szinte semmilyen hozadéka nem lett a magyar pártviszonyokra. Másképpen azt mondhatjuk: a rendszert uraló kommunista párt a szovjet érdekszféra igényei szerint tájékozódott a Nyugatról, s azt egészen a hetvenes évek végéig ellenséges területnek, a korban ismert kifejezéssel *imperialistának* tekintette. Ezt azért is kell kiemelni, mert miközben a nyugati országok elkezdtek az Európai Unió építését, aközben Magyarország ennek egész folyamatából kizárólag a negatívumokat emelte ki felnagyítva, például a nyugati országoknak a „békét veszélyeztető” törekvéseit.¹⁰ Így tehát egészen a nyolcvanas évek elejéig nem volt olyan tradíció Magyarországon, amely a nemzetköziesedés forradalmát pozitív hagyományként használta volna, és Magyarország szerepét ebbe a folyamatba való beilleszkedésként értelmezte volna. A hetvenes évek végén, illetve a nyolcvanas évek elején történt e tekintetben fordulat, amikor a különféle részben rendszerkonform és reformer, valamint rendszeren kívüli elitek felfogása találkozott a tekintetben, hogy a Nyugat szerepét át kell értékelni, illetve a nyugati mintát át kell ültetni. Ezek az elitcsoportok – mivel pártok a Kádár-rendszerben nem voltak – fontos szerepet tölthettek be abban, hogy a nyugatos szellemi fordulatot előkészítsék Magyarországon (Csizmadia, 2001).

Az igazi kérdés azonban nem is az, hogy mi történt a szovjetrendszer végén, hanem az, hogy az 1990-es demokratizálódás nyomán a magyar pártok beilleszkedtek-e az európai pártcsaládokba. Erre kezdettől már csak azért sem kerülhetett sor, mert Magyarország csak 2004-ben csatlakozott az Európai Unióhoz. 1990 és 2004 között tehát legfeljebb törekedni lehetett az ismerkedésre, de ha alaposabban végignézzük ennek a másfél évtizednek a történetét, akkor azt látjuk, hogy a pártok programjaiban meglehetősen csekély az ezzel kapcsolatos mondanivaló, s jóval többet foglalkoznak a demokratikus intézmények átültetésével, mint az európai egységnek a magyar pártpolitikára gyakorolt hatásával. Abban, hogy a magyar pártok nem tudtak kialakítani európai illeszkedési stratégiákat, természetesen az is közrejátszik, hogy a rendszerváltás időszakában a nyugatiak sem erőltették a *mindenoldalú* adaptációt, és nem kérték számon rigorózan az európai illeszkedést. Érdeemes megfigyelni, hogy a nyugat-európai retorikában az 1990-es évtizedben elismerték a nemzeti függetlenség visszaszerzését, és egyáltalán nem

Miközben a nyugati országok elkezdtek az Európai Unió építését, aközben Magyarország ennek egész folyamatából kizárólag a negatívumokat emelte ki felnagyítva, például a nyugati országoknak a „békét veszélyeztető” törekvéseit. Így tehát egészen a nyolcvanas évek elejéig nem volt olyan tradíció Magyarországon, amely a nemzetköziesedés forradalmát pozitív hagyományként használta volna, és Magyarország szerepét ebbe a folyamatba való beilleszkedésként értelmezte volna.

támasztottak igényt transznacionális vagy különösen szupranacionális magyar párt-szerveződésekre. Még a 2004-es csatlakozás után sem jelent meg ez az igény, legalábbis a Gyurcsány-kormány időszakában (2004–2009). Először a 2010-ben induló Fidesz-kormányzással vetődött fel igazán ez a kérdés, mégpedig azért, mert a magyar jobboldali kormánykoalíció elég látványosan kezdte opponálni az általa mechanikusnak tekintett mintakövetést. Az elmúlt tizenhárom év tapasztalatai alapján azt mondhatjuk: a Fidesz nem véletlenül, hanem nagyon is tudatosan került szembe az európai politikával, és az sem véletlen, hogy saját pártcsaládjával, az Európai Néppárttal is szembefordult.

A FIDESZ ESETE AZ EURÓPAI NÉPPÁRTTAL

2004 után az európaihoz hasonlóan a magyar pártpolitika is megkettőződött, azaz a belpolitikai dimenzió mellett a külpolitikai is megjelent benne. Ez azt jelenti, hogy 2004 óta a mértékadó magyar pártok indulnak az EP-választáson, és képviselői helyeket is szereznek. Miközben tehát a nyugati pártok 1945-től fogva folyamatosan „európai légkörben” s a nemzeti szuverenitást korlátozva tevékenykednek, a magyar pártok bő fél évszázaddal később, 2004-ben találkoztak először a már régóta létező európai pártcsaládokkal. Ettől kezdődően pedig az lett a kihívás, hogy vajon mennyiben tudnak beilleszkedni ebbe a struktúrába. Mielőtt rátérnénk a Fidesz esetére, lássuk a magyar EP-választások eredményeit, kizárólag a megszerzett mandátumok tekintetében. 2004 (24 képviselői mandátum): Fidesz: 12; MSZP: 9; SZDSZ: 2; MDF: 1 (Wikipédia, 2004).¹¹ 2009 (22 mandátum): Fidesz: 14; MSZP: 4; Jobbik: 3; MDF: 1 (Wikipédia, 2009).¹² 2014 (21 mandátum): Fidesz: 12; Jobbik: 3; MSZP: 2; Demokratikus Koalíció: 2; Együtt – Korszakváltók Pártja: 1; LMP: 1 (Wikipédia, 2014).¹³ 2019 (21 mandátum): Fidesz: 13; DK: 4; Momentum: 2; MSZP: 1; Jobbik: 1 (Wikipédia, 2019).¹⁴

Az eredményekből azt láthatjuk, hogy a Fidesz egyetlen választáson sem ért el kétharmadot (mint a belföldi választásokon mindig), de legalább ötven százalékot vagy annál jobb eredményt igen. De vajon hogyan értékelhető a Fidesz elsőprő európai jelenléte, és ebből vajon milyen pártcsalád-beágyazottság következik?

Először is azt kell látnunk, hogy a Fidesz megalakulásától az 1990-es évek közepéig népszerű volt Nyugat-Európában, nem kis mértékben azért, mert liberális karaktere jól illeszkedett azokhoz a folyamatokhoz, amelyeket korábban röviden megemlítettünk. E folyamatok a liberalizmus erősödését jelentették, és Magyarországon a két liberális párt közül az egyik a Fidesz volt. Kedvezőtlenebb megítélésében 1994-ben kezdődött a fordulat, amikor a párt nem lépett be az MSZP és az SZDSZ koalíciójába, akkor folytatódott, amikor kilépett az európai liberális pártcsaládból, és átment a kereszténydemokratába, s azzal „zárult”, amikor a Fidesz 1998-ban kormányra került, és számos ponton szembefordult a magyar politikát addig jellemző nyugatos konszenzussal.¹⁵

Ugyanakkor érvelhetünk úgy is, hogy bár a korai Fidesz Nyugat-barát volt, a nyugatosságnak nem a mintakövető, hanem a *mintafarmáló* ágát képviselte (vö. Csizmadia, 2019). Ez azt jelenti, hogy már a korai Fidesz sem olyan „feltétel nélküli” nyugatosodást

szeretett volna, mint a nyolcvanas évek baloldali és liberális elitcsoportjai, hanem olyat, amely a mintakövetés mellett keresi az európai intézményekre való *hatásgyakorlás* módját. Ennek a magyar pártok között egyedi megközelítésnek a példája a Fidesz 1996-os, *A polgári Magyarorszáért* című programja. Csak annyit emelünk ki belőle, hogy a párt már a kilencvenes évek közepén, ellenzékben és az Európai Unión kívül is kritikus volt az akkori kormánypártok – általa egyoldalúnak vélt – Nyugat-követő magatartásával és az európai intézmények hatékonyságával kapcsolatban. Mai szemmel talán nem túlzás azt állítani, hogy a magyar jobboldal vezetése felé akkoriban irányt vevő párt számos olyan gondolatot fogalmazott meg programjában, amelyek ma (tizenhárom éves kormányzás után) is a párt alaplételeinek tekinthetők.

1998 és 2002 között tehát nagyfokú visszaesés volt a Fidesz és az európai pártok kapcsolatában, de ez messze nem bizonyult jóvátehetetlennek. Különösen azért nem, mert 2002 és 2010 között a baloldali kormányok elég gyenge teljesítményt nyújtottak. A Fidesszel kapcsolatban tehát 2010-ben újra élt egyfajta nemzetközi és hazai várakozás. De elég rövid idő alatt kiderült, hogy a 2010-ben induló jobboldali kormányzás nem a nyugati várakozások, hanem a magyar történelmi hagyományok szerint alakul. S ezzel már egészen közel vagyunk annak kifejtéséhez, hogy a Fidesz miért nem tudott beilleszkedni az Európai Néppártba, és 2021 tavaszán miért volt kénytelen elhagyni. Az okok nyilván szerteágazók, és ebben az írásban semmiképpen sem tudjuk feltárni valamennyit. Egyetlen aspektusra szorítkozunk, arra, hogy a Fideszt mint a *magyar* párttörténelem logikus képződményét szembesítjük az *európai* pártpolitika fentebb bemutatott trendjeivel.

Az, hogy a magyar és az európai szint között akár éles eltérés is lehet, a rendszerváltás idején nem volt előre látható. A demokratizálás ígérete az volt, hogy az újonnan létrejövő kelet-közép-európai demokráciák olyanok lesznek majd, mint a nyugatiak. És sok tekintetben olyanok is lettek. Ha például megnézzük a mai magyar ellenzéki pártok többségét, azoknak elég jól sikerült beágyazódnuk az európai pártcsaládokba. A Momentum és a DK például igen magas tisztségeket is kapott az EP-ben, és elég komoly szerepet játszanak bizonyos határozatok elfogadásában. A Fidesz azonban nem ilyen párt. Neki egyáltalán nem sikerült ez a beilleszkedés, sőt nemzetközi beágyazódása 2010 után fokozatosan romlott. A változás okaira sokféle magyarázat létezik. A mainstream változat szerint a Fidesz a saját hibájából jutott olyan helyzetbe, amilyenbe. S ebben van is igazság, hiszen fentebb utaltunk rá: a párt már a kilencvenes évek közepétől meglehetősen egyedi módon kezdte értékelni Magyarországnak az EU-ban, illetve a Fidesznek az európai pártcsaládokban betöltött szerepét.

De az, hogy a Fidesz liberálisból radikális jobboldali/populista párt lett (azaz a vele szemben mutakozó nemzetközi ellenérzéseket kizárólag magának köszönheti), nem kielégítő magyarázat. Különösen tanulmányunk nézőpontjából nem az. Ennek az írásnak a középpontjában ugyanis az a kérdés áll, hogy milyen *körülmények* kelljenek ahhoz, hogy a pártcsaládok időről időre megváltozzanak, s alkalmazkodjanak a nemzetközi

kihívásokhoz. Ha csupán azt nézzük, hogy Magyarországon sem az internacionális, sem a posztindusztriális forradalom nem zajlott le (s igazából az ipari/nemzeti sem a nyugatihoz hasonlóan), akkor az egyik fő problémaforrást azonosítani is tudjuk, s ez a nemzetközi tér krónikus hiánya a fejlődésben. Ha pedig ezt tekintetbe vesszük, akkor jobban értjük, hogy a Fidesz valójában *tünete* annak, hogy Magyarország kimaradt az elmúlt évtizedek nemzetközi folyamataiból és a pártfejlődésre gyakorolt hatásaikból. Természetesen erre válaszolhatjuk azt, hogy 1990-ben ennek vége szakadt, és Magyarország immár elindulhatott, hogy részese legyen a nemzetközi közösségnek, s a magyar pártok megtanulhatták, hogyan viselkedjenek az európai porondon. Csakhogy ez a „visszaintegrálódás Európába” az 1990 utáni változásnak csak az egyik oldala. Az az oldal, amikor is a demokratizálódás valóban generál Európához közelebb vivő folyamatokat. De a demokratizálódás másfajta eredményeket is produkált. Például azt, hogy a Fidesz képében felszínre dobott egy nagy, a magyar párttörténelemből jól ismert *domináns pártot*. 1990 és 2010 között talán csak az 1994-es MSZP volt nagy párt, de a 2000-es évektől fokozatosan elvesztette domináns jellegét, amire a fentebb ismertetett EP-választási adatok is fényt vetnek. A Fidesz felemelkedése tehát a *történelmi hagyományok* fokozott jelenlétére hívja fel a figyelmünket. De nemcsak általában, hanem nagyon is konkrétan. A magyar politika- és párttörténetben az Európával való kapcsolat soha nem volt problémamentes. Ennek magyarázata az is, hogy a mintakövetést a régi magyar uralkodó körök egy része sem érezte elegendőnek, s ezzel szemben a mintaformáló attitűdöt tartotta célra-vezetőbbnek, ami viszont ellenkezett az európai mintaországok felfogásával a követő országok szerepét illetően. Abban tehát, hogy a Fidesz sorban kezdte aratni kétharmados győzelmeit, nem az az érdekes, hogy felbukkant egy „populista párt”, hanem az, hogy újra megjelent egy történelmi konfliktusréteg. Ezt pedig igazából az hozta felszínre, hogy az 1950-es évektől a magyar politika Európán kívül mozgott, és hiába indult meg a visszaintegrálódás már a nyolcvanas évek végén, ez nem volt elegendő a régi Európa–Magyarország-konfliktusrendszer megváltozásához. Ráadásul a rendszerváltás idején még egyáltalán nem volt egyértelmű, hogy a *magyar* történelem milyen szerepet játszik majd a továbbiakban. A közismert „történelem vége” tétel nyomán az volt várható, hogy semmiyet, de már a kilencvenes évek végén kiderült, hogy ez nem igaz, s a magyar politikátörténet sémái és politikai magatartásformái visszatérnek majd. Ez viszont felvetette az európai és a magyar fejlődés közötti különbségeket, annak ellenére, hogy 1990 után egy ideig a hasonlóságok domináltak. Ez magyarázatot ad arra is, hogy miért épp a Fidesz és az Európai Néppárt konfliktusa éleződött ki. Ha a konfliktus közvetlen okát akarjuk egészen röviden megvilágítani, akkor azt mondhatjuk: az európai kereszténydemokrata pártok az ötvenes évektől átmentek azokon a fázisokon, amelyeket fentebb bemutatunk, a Fidesz pedig (érthető módon) nem. Ezt a különbséget egy esetben lehetett volna áthidalni: ha a Fidesz jobban belehelyezkedik abba a *mintakövető* attitűdbe, amelyet a nyolcvanas évek magyar elitjei alakítottak ki. Ennek lényege, hogy a Nyugat olyan mércét ad, amelyhez alkalmazkodni kell. Mint utaltunk rá, a Fidesz – generációs

okokból is – egy idő után eltért ettől a mintakövető attitűdtől, és inkább *mintaformáló* magatartásmódot ambicionált, amely azt jelenti, hogy nem célszerű *mindent* egy az egyben átültetni, ami Nyugatról jön, illetve a nyugati folyamatok befolyásolására is törekedni kell. Ez az attitűd – mint láttuk – már a kilencvenes évek közepén megjelent a Fidesz írott programjaiban, ami viszont fokozatosan szembeállította előbb a liberális, majd a néppárti pártcsaláddal. Végül ez az alapkonfliktus vezetett a Néppártból való kiváláshoz is 2021-ben.

KONKLÚZIÓ

Abból indultunk ki, hogy a pártcsaládokról viszonylag keveset tudunk. A tanulmány végén talán elmondhatjuk: most már valamivel többet. A pártcsaládok olyan közösségek, amelyek kezdetben belpolitikai ideológiák köré tömörültek, és a nemzeti társadalmak integrációjára vállalkoztak, a 20. század közepétől azonban ez a szerepük kiegészült egy másikkal: immár a nemzetközi folyamatokra is reagáltak, és előbb a nemzetközi forradalom fontos szereplői, majd (az elmúlt évtizedekben) globális aktorok is lettek. Ebben a folyamatban rajtuk kívül természetesen még sok úgynevezett informális aktor is részt vett és vesz – ezekre ebben az írásban nem térhettünk ki. A lényeg, hogy a ma létező nyugat-európai pártcsaládok működésének középpontjában az egységes Európa mindenekfeletti képviselője áll.

Kitértünk arra is, hogy a magyar pártpolitika nem tudott a nyugatihoz hasonló fejlődési utat bejárni, s ennek igen komoly jelentősége van abban, hogy a Fidesz kiszorult saját pártcsaládjából. A Fidesz esetének rövid bemutatásával pedig igyekeztünk alternatív magyarázatot adni a „populista” szemben. Végül is kimondhatjuk, hogy bár a nyugati gondolkodásban a család nem annyira központi fogalom, mint például Magyarországon, a *pártcsaládok* kivételek. Ezek a családok (ideológiai karakterüktől függetlenül) masszívan összetartanak, és az EP-n belül – a nagy mainstream pártok részvételével – „családi kormányzás” zajlik. Ebben a pártcsaládfelfogásba a magyar kormányzó párt (nem kis részben a hazai politikai hagyományok miatt) eddig nem tudott beilleszkedni. Így Magyarországon a pártfejlődésnek a nyugatitól egészen különböző változatáról beszélhetünk, amin az sem változtat, hogy a jelenlegi ellenzéki pártok jobban illeszkednek ezekhez a nyugati pártcsaládokhoz, ugyanis e pártok pedig a hazai talajban találják meg kevésbé a helyüket.

Bár a nyugati gondolkodásban a család nem annyira központi fogalom, mint például Magyarországon, a pártcsaládok kivételek. Ezek a családok (ideológiai karakterüktől függetlenül) masszívan összetartanak, és az EP-n belül – a nagy mainstream pártok részvételével – „családi kormányzás” zajlik. Ebben a pártcsaládfelfogásba a magyar kormányzó párt (nem kis részben a hazai politikai hagyományok miatt) eddig nem tudott beilleszkedni.

Végjegyzet

- 1 Olyanokra kell gondolnunk, mint az Európai Néppárt, az Európai Szocialisták és Demokraták, az Újítás Meg Európát, a Zöldek vagy a két radikális jobboldali pártcsalád. A pártok teljes listája 2023-ban: <https://www.europarl.europa.eu/at-your-service/hu/be-heard/elections>. A több mint hétszáz képviseléből álló EP-t a felsorolt pártcsaládok alkotják. A Fidesz jelenleg egyikhez sem tartozik, képviselői a függetlenek között ülnek. A pártcsaládok fogalmáról lásd Mair–Mudde, 1998: 211–214.
- 2 A pártokkal foglalkozó vezető politikatudományi folyóirat, a *Party Politics* is inkább az egyes pártokról ír, semmint a pártcsaládokról.
- 3 Nagyon sok hasznos információt kaphatunk ezekről a tudatos tervezési folyamatokról a korszak alapítóinak tekintett személyiségek emlékirataiból. Lásd például De Gasperi, 2010. Ezekből az is kiderül, hogy az új intézményrendszer létrehozatalának fő ösztönzője az európai egység perspektívájának kijelölése volt. Az egység előmozdítása pedig európai szinten is új típusú, a korábbi belpolitikai és ideologikus karakterüktől eltérő jellegű pártokat igényelt. A szakirodalomban az elmúlt években egyre többször használják az európaizáció fogalmát. Lásd erről Ladrech, 2002.
- 4 Az említett Alcide De Gasperi sokat foglalkozott a fokozatosság kérdésével, miközben a cél (az egységes Európa) tekintetében szemernyi kételye sem volt.
- 5 A szakirodalomban számos áttekintés született egyes nyugat-európai pártok transznacionálissá válásáról az elmúlt évtizedekben. Az európai szocialista pártcsaládnak a 2000-es évekig történő változásáról lásd Day, 2005. A spanyol és a német pártok európaizálódásáról: Börzel, 1999; a brit Munkáspárt európaizációjáról: Daniels, 1998; észt példaként lásd a Konzervatív Néppárt esetét: Jakobson et al., 2021.
- 6 A szupranacionalista pártcsalád nagy ívben átmetszi a hagyományos ideológiai törésvonalat. Ennek köszönhető, hogy az EP két legnagyobb pártcsaládjá, az Európai Néppárt és az Európai Szocialisták és Demokraták, a liberális értékrendszer kérdésében nagyon hasonló állásponton van. A szupranacionális pártrendszerről és pártcsaládról lásd Kreppel, 2001; a szupranacionális kormányzásról: De Búrca, 2018.
- 7 Ezeket a „kiszoruló” pártokat a szakirodalom populistának nevezi. A témáról szóló hatalmas irodalomból lásd a *Governance and Politics* (2021) című folyóirat tematikus számát, amely a teljes európai spektrumot vizsgálja e pártok szemszögéből; lásd még Ennser, 2012.
- 8 A mainstream pártok építeni tudnak az 1979 óta köztük kialakult szellemi, szervezeti és célokban megjelenő hagyományokra. Az 1979-től az EU létrejöttéig tartó időszak elemzését lásd Hix et al., 2005.
- 9 Ilyen értelmiségi volt Richard Coudenhove-Kalergi gróf, aki már a két háború között egyfajta páneurópai egységet szorgalmazott. Szokás őt az EU atyjának is nevezni (Wiedemer, 1993).
- 10 De Gasperi fel is hívta a figyelmet, hogy a nyugati egységesülési törekvéseket a szovjet vezetők a lehető legkeményebben opponálták.
- 11 Különösen érdekes, hogy a 2004-ben kormányzó MSZP–SZDSZ-koalíció együtt is kevesebb szavazatot szerzett, mint az ellenzéki Fidesz.
- 12 Egyértelmű, hogy a Fidesz öt évvel korábbi eredményéhez képest is javított, de az MSZP nagyban visszaesett, az SZDSZ pedig eltűnt.
- 13 A Fidesz stabilan őrzi pozícióját, a legerősebb magyar ellenzéki párt az EP-ben a Jobbik, az MSZP tovább gyengül, és megjelenik a DK.
- 14 Ez az a választás, amelyen a DK először lesz a legerősebb ellenzéki párt az EP-ben.
- 15 Egy tanulmányomban (Csizmadia, 1998) konszenzusláncként írom le a magyar pártok között létező külpolitikai egyetértést.

Felhasznált irodalom

- BARTOLINI, STEFANO – MAIR, PETER (2003): Kihívás a politikai pártokkal szemben a régi és az új demokráciákban, *Politikatudományi Szemle*, 12. évfolyam, 2003/3., 157–174.
- BENOIST, ALAIN DE (2011): The current crisis of democracy, *Telos*, 156, 7–23. DOI: <https://doi.org/10.3817/0911156007>
- BÖRZEL, TANJA (1999): Towards convergence in Europe? Institutional adaptation to Europeanization in Germany and Spain, *Journal of Common Market Studies*, 37. évfolyam, 1999/4., 573–596. DOI: <https://doi.org/10.1111/1468-5965.00197>
- BUZAN, BARRY (2004): *From International to World Society?*, Cambridge, Cambridge University Press.
- CALOSI, ENRICO – CICCHI, LORENZO (2019): European Parliament political groups and European political parties: Development and relationship between two faces of the EU political system, *Quaderni del Circolo Rosselli*, 39. évfolyam, 2019/2., 15–31.
- CARAMANI, DANIELE (2015): Research Design: European Party Families and Party Systems, in *The Europeanization of Politics The Formation of European Electorate and Party System in Historical Perspective*, Cambridge, Cambridge University Press. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9781316340035>
- CSIZMADIA ERVIN (1998): A magyar pártok Nyugat-Európa-képe, *Politikatudományi Szemle*, 7. évfolyam, 1998/1., 99–118.
- CSIZMADIA ERVIN (2001): *Diskurzus és diktatúra. A magyar értelmiség Nyugat-Európa-képe a késő Kádár-rendszerben*, Budapest, Századvég Kiadó.
- CSIZMADIA ERVIN (2017): *A magyar politikai fejlődés logikája. Összehasonlítható-e a jelen a múlttal, és ha igen, hogyan?*, Budapest, Gondolat Kiadó.
- CSIZMADIA ERVIN (2019): Mit kezdünk Európával? A haza elitek mintakövetési és mintaformálási stratégiája, *Metszetek*, 8. évfolyam, 2019/4., 110–133. DOI: <https://doi.org/10.18392/metsz/2019/4/8>
- CSIZMADIA ERVIN – LAKATOS JÚLIA – NOVÁK ZOLTÁN – PAÁR ÁDÁM – RAJNAI GERGELY (2021): *Uralkodó párt. A Fidesz nemzetközi és hazai történeti perspektívában*, Budapest, Gondolat Kiadó.
- DANIELS, PHILIP (1998): From Hostility to ‘constructive engagement’: The Europeanisation of the Labour Party, *West European Politics*, 21. évfolyam, 1998/1., 72–96. DOI: <https://doi.org/10.1080/01402389808425233>
- DAY, STEPHEN (2005): Developing a conceptual understanding of Europe’s transnational political parties (With a specific focus on the Party of European Socialists), *Journal of Contemporary European Studies*, 13. évfolyam, 2005/1., 59–77. DOI: <https://doi.org/10.1080/14782800500061112>
- DE BÚRCA, GRÁINNE (2018): Is EU supranational governance a challenge to liberal constitutionalism?, *The University of Chicago Law Review*, 85. évfolyam, 2018/2., 337–368. DOI: <https://doi.org/10.2139/ssrn.3105238>

- DE GASPERI, ALCIDE (2010): *Európa. Írások és beszédek*, Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem – Alcide De Gasperi Európai Tanulmányok Központ – European Journalist Association.
- EGRESI KATALIN (2005): Az Európai Integráció terve az 1920-as évek magyar politikai gondolkodásában, *Leviatán*, 2. évfolyam, 2005/2., 111–140.
- ENNSER, LAURENZ (2012): The homogeneity of West European party families: The radical right in comparative perspective, *Party Politics*, 18. évfolyam, 2012/2., 151–171. DOI: <https://doi.org/10.1177/1354068810382936>
- HELD, DAVID (1992): Democracy. From city-states to a cosmopolitan order?, *Political Studies*, 40. évfolyam, 1992/1., 10–39. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1467-9248.1992.tb01810.x>
- HIX, SIMON – GOETZ, KLAUS H. (2000): Europeanised politics? European integration and national political systems, *West European Politics*, 23. évfolyam, 2000/4., 1–26. DOI: <https://doi.org/10.1080/01402380008425398>
- HIX, SIMON – NOURY, ABDUL – ROLAND, GÉRARD (2005): Power to the parties. Cohesion and competition in the European Parliament, 1979–2001, *British Journal of Political Science*, 35. évfolyam, 2005/2., 209–234. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0007123405000128>
- JAKOBSON, MARI-LIIS – SAARTS, TÖNIS – KALEV, LEIF (2021): Institutionalization of transnationalizing political parties: The case of the Conservative People's Party of Estonia, *Comparative Migration Studies*, 9, 40. DOI: <https://doi.org/10.1186/s40878-021-00241-5>
- JOSSELIN, DAPHNÉ – WALLACE, WILLIAM (szerk.) (2001): *Non-State Actors in World Politics*, Palgrave Macmillan. DOI: <https://doi.org/10.1057/9781403900906>
- KREPPPEL, AMIE (2001): *The European Parliament and Supranational Party System. A Study in Institutional Development*, Cambridge, Cambridge University Press. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511606083>
- LADRECH, ROBERT (2002): Europeanization and political parties. Toward a framework for analysis, *Party Politics*, 8. évfolyam, 2002/4., 389–403. DOI: <https://doi.org/10.1177/1354068802008004002>
- LANGSÆTHER, PETER EGGE (2023): *Party Families in Western Europe*, Routledge. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780429442728>
- MAIR, PETER – MUDDE, CAS (1998): The party family and its study, *Annual Review of Political Science*, 1, 211–229. DOI: <https://doi.org/10.1146/annurev.polisci.1.1.211>
- MARKS, GARY – WILSON, CAROLE J. – RAY, LEONARD (2002): National political parties and European integration, *American Journal of Political Science*, 46. évfolyam, 2002/3., 585–594. DOI: <https://doi.org/10.2307/3088401>
- MOHAJAN, HARADHAN KUMAR (2019): The first industrial revolution. Creation of a new global human era, *Journal of Social Sciences and Humanities*, 5. évfolyam, 2019/4., 377–387.

- PESHENKOV, ALEXANDER – ZHUKOVSKIY, IGOR (2016): Supranational party system of the EU, *Baltic Region*, 8. évfolyam, 2016/2., 99–111. DOI: <https://doi.org/10.5922/2079-8555-2016-2-8>
- POLITICS AND GOVERNANCE (2021): Right-Wing Populist Party Organisation Across Europe: The Survival of the Mass-Party?, *Politics and Governance*, 9. évfolyam, 2021/4., <https://www.cogitatiopress.com/politicsandgovernance/issue/view/267> DOI: <https://doi.org/10.17645/pag.v9i4.5003>
- SCHMIDT, SEBASTIAN (2011): To order the minds of scholars. The discourse of the peace of Westphalia in international relations literature, *International Studies Quarterly*, 55. évfolyam, 2011/3., 601–623. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1468-2478.2011.00667.x>
- SENNINGER, ROMAN – BISCHOF, DANIEL – EZROW, LAWRENCE (2022): How transnational party alliances influence national parties' policies, *Political Science Research and Methods*, 10. évfolyam, 2022/3., 651–658. DOI: <https://doi.org/10.1017/psrm.2020.55>
- TILLY, CHARLES (szerk.) (1975): *The Formation of National States in Western Europe*, New Jersey, Princeton University Press.
- WIEDEMER, PATRICIA (1993): The idea behind Coudenhove-Kalergi's Pan-European Union, *History of European Ideas*, 16. évfolyam, 1993/4–6., 827–833. DOI: [https://doi.org/10.1016/0191-6599\(93\)90229-J](https://doi.org/10.1016/0191-6599(93)90229-J)
- WIKIPÉDIA (2004): A 2004-es európai parlamenti választás Magyarországon, https://hu.wikipedia.org/wiki/2004-es_eur%C3%B3pai_parlamenti_v%C3%A1laszt%C3%A1s_Magyarorsz%C3%A1gon (letöltve: 2023. 07. 10).
- WIKIPÉDIA (2009): A 2009-es európai parlamenti választás Magyarországon, https://hu.wikipedia.org/wiki/2009-es_eur%C3%B3pai_parlamenti_v%C3%A1laszt%C3%A1s_Magyarorsz%C3%A1gon (letöltve: 2023. 07. 10).
- WIKIPÉDIA (2014): A 2014-es európai parlamenti választás Magyarországon, https://hu.wikipedia.org/wiki/2014-es_eur%C3%B3pai_parlamenti_v%C3%A1laszt%C3%A1s_Magyarorsz%C3%A1gon (letöltve: 2023. 07. 10).
- WIKIPÉDIA (2019): A 2019-es európai parlamenti választás Magyarországon, https://hu.wikipedia.org/wiki/2019-es_eur%C3%B3pai_parlamenti_v%C3%A1laszt%C3%A1s_Magyarorsz%C3%A1gon (letöltve: 2023. 07. 10).

Party Families in Europe and in Hungary

Western revolutions, Hungarian adaptation attempts and their failures

ABSTRACT

The essay deals with the seldom studied topic of party families. It shows that party families have been around historically since the appearance of parties, however their form has changed over time. Ideological parties were characteristic of the 18th, 19th centuries, which later became transnationalist, then supranationalist parties in Western Europe. Following the presentation of Western party families the essay looks at the development of party families in Hungary and arrives at the conclusion that to this day only ideological parties are characteristic of Hungary. The essay singles out Fidesz's case with the European People's Party, of which Fidesz was a member of for a long time. It concludes that as a result of the specific traditions of Hungarian party development, Fidesz is just a party organized along the national dimension, with no supranational organizing principle. This difference led to the break between Fidesz and its party family.

KEYWORDS: ideologies, transnationalism, supranationalism, pattern following, pattern formation

CSIZMADIA ERVIN | Az ELTE magyar-történelem szakán, majd a politikaelmélet kiegészítő szakon végzett. 1992 októbere óta dolgozik a Politikatudományi Intézetben. Tizenhárom könyve és száznál több tanulmánya jelent meg. Tanít a Miskolci Egyetemen, és vezetője a Méltányosság Politikaelemző Központnak.

MASZLAG FANNI – TÓTH DALMA – ZAKOR-BRODA RITA

Társadalmi kapcsolatok és az új technológiai készségek változásainak kölcsönhatása

Tapasztalatok hátrányos helyzetű térségekben

TANULMÁNY

DOI: 10.56699/MT.2023.3.2

ABSZTRAKT

A jelen tanulmányban ismertetett vizsgálatunk a Kelet-Magyarország peremterületein élő fiatalok szubjektív jólét-percepcióját, társas kapcsolatait és technológiai hozzáférését elemezte. A szubjektív jólét alapján három csoportot különböztettünk meg: hátrányos helyzetűek, átlagosan élők és átlag feletti. Az eredmények szignifikáns összefüggést mutattak a szubjektív jólét és egyebek mellett a munkaerőpiaci státusz, a személyiség és a hátrányos helyzet, valamint az ismerősöktől, rokonoktól és pedagógusoktól kapott segítség között. A szubjektív jólétnek a munkaerőpiaci státuszra és az egyén élethelyzetének javítására kifejtett hatása is látható volt, amely összefügg a társas kapcsolatok és a technológiai hozzáférés minőségével és mennyiségével.

KULCSSZAVAK: munka, technológiai újítás, társas kapcsolatok

A szociológiában a társas kapcsolatok az emberi interakciók alapvető elemeit jelentik, és fontos szerepet játszanak a társadalmi struktúra és viselkedés megértésében. A társas kapcsolatok olyan kölcsönhatások, amelyeket az emberek egymással létesítenek, és különböző formákat ölthetnek (például barátságok, családi kapcsolatok, munkahelyi vagy szomszédsági viszonyok). Az egyéneket azonban szélesebb társadalmi kontextusban kell vizsgálni, figyelembe véve a hatalmi viszonyokat, az intézményeket és a társadalmi normákat, amelyek befolyásolják ezeket a kapcsolatokat. Továbbá elemezni kell, hogyan alakulnak át a társas kapcsolatok a társadalmi változások, a globalizáció, az urbanizáció és más folyamatok hatására.

Tanulmányunkban a társas kapcsolatok hatását vizsgáljuk a szubjektív jólétre nézve a pandémia előtti időszakban zajlott kérdőíves adatfelvétel eredményei, illetve a jelenleg elérhető KSH-adatok összevetésével. A szubjektív jólét alapján mintánkat három csoportra bontottuk, melyek a *hátrányos helyzetűek*, az *átlagosan élők* és az *átlag felett élők* elnevezést kapták. Arra voltunk kíváncsiak, hogy a megkérdezettek szubjektív jólét-percepciója hogyan függ össze társas kapcsolataikkal, illetve a technológiai eszközök hozzáférhetőségét érintő változások indikátoraival.

TÁRSAS KAPCSOLATOK

*„A társadalmi tőke magánvagyon,
amely révén az érintettek erősíthetik
társadalmi státusukat, sőt hatalomra tehetnek szert.”
(Orbán–Szántó, 2005: 56)*

A társadalmunkban meglévő kapcsolathálókat hatással vannak az egyénekre, integráltságukra és életútjukra. Ha nincsenek társas kapcsolatok, olyan mechanizmusok, amelyek ezeket fenntartanak vagy generálnak, akkor nem beszélhetünk társadalmi stabilitásról (Albert–Dávid, 2016). Az egyéneknek szükségük van személyes kapcsolatokra, ugyanis ezek által elérhetnek bizonyos szervezeteket, intézményeket, és e kapcsolatoknak lényeges szerepük van a társadalomba való integráltságot tekintve is (Kovács, 2017). Tehát az emberi kapcsolatok alapvető fontosságúak az egyének életében és a társadalmi struktúrákban.

Társas kapcsolatokról beszélünk, amikor emberek közötti kapcsolatokról van szó, legyenek akár baráti, családi vagy ezeken túlnyúló kapcsolatok. A társas kapcsolatok központi eleme-eredménye a társadalmi tőke. Pierre Bourdieu (1984) különböző – gazdasági, kulturális, társadalmi és szimbolikus – tőkéket azonosított, és rámutatott, hogy ezek konvertálhatók egymásba. A társadalmi tőke az emberek közötti kölcsönhatások, kapcsolatok és hálózatok fontosságát hangsúlyozza a társadalmi és gazdasági eredmények elérésében. Olyan erőforrások összessége, amelyek a kapcsolatok tartós hálójához kötődnek, kölcsönös ismeretségen és elismerésen alapulnak, és valamilyen mértékben intézményesítettek. Az intézményesítés alapját a közös tulajdonságok, illetve a tartós és hasznos kötelékek képezik. Bourdieu szerint a társadalmi tőke olyan erőforrás, amely a csoporttagságon alapul, mely által az egyén képessé válik a tőke birtoklására, és így hitelképessé válik. A társadalmi tőke mérete részben függ az egyén által közvetlenül mozgósítható kapcsolathálója kiterjedésétől, részben pedig attól, hogy milyen méretűek a kapcsolódó személyek által birtokolt tőkefajták (Bourdieu, 1984). Bourdieu azt írja, hogy a társadalmi tőke főként egyéni jellemző, amely lehetővé teszi az emberek számára a kölcsönösségen és viszonyosságon alapuló társadalmi kapcsolatok hatékony kiaknázását (Lengyel–Szántó, 2005). Értelmezése szerint az egyének saját céljaik elérése érdekében felhalmozzák és mozgósítják ezt a tőkét – ezért inkább magánjóságnak, mint közjó-

szágnak tekinthető. Kialakulásában ugyanis fontos szerepe van az iskolai és/vagy más közösségek belső ismeretének, a mobilitási képességnek stb., azaz a neveltetés, ezen belül pedig a családi, baráti és a társadalmon belüli státusz együttes eredménye, amely minden egyénnél más lehet, de bizonyos szempontok alapján kialakulhatnak csoportok, rétegek és hálózatok is.

Jules L. Coleman társadalmitőke-fogalma jóval összetettebb. Szerinte a társadalmi tőke egyrészt információs csatornát hoz létre, amely hozzásegítheti az egyént olyan információkhoz, erőforrásokhoz, melyek egyébként nem lennének elérhetőek számára. Másrészt a társadalmi tőkén keresztül normák és szankciók jöhetnek létre, melyek segítenek fenntartani és szabályozni a társadalmi viselkedést (Coleman, 1998).

Láthatjuk tehát, hogy a társas kapcsolatok és a társadalmi tőke között szoros összefüggés van, ugyanis a társas kapcsolatokon keresztül az emberek elérhetnek információkat, erőforrásokat és különböző támogatásokat. A társadalmi tőke ezen előnyök rendszerét jelenti, amelyekből az egyének profitálhatnak, és amelyek hozzájárulhatnak az egyén vagy a közösség fejlődéséhez és jólétéhez. A társadalmi tőke tehát nem csupán egyéni szinten jelentős, hanem hatással van a társadalmi struktúrákra is. Például segíthet a munkaerőpiaci kapcsolatok kialakításában és erősítésében, ami javíthatja a munkahelyi eredményeket és a foglalkoztatási lehetőségeket. Emellett a társadalmi tőke hozzájárulhat a közösségi együttműködés erősítéséhez, a konfliktusmegoldáshoz és a társadalmi egyenlőtlenségek csökkentéséhez.

Társadalmi tőkén tehát azokat az erőforrásokat értjük, amelyek az interperszonális kapcsolatokon keresztül érhetőek el. Ezen erőforrások hasznosítása az egyének tudástőkéjétől függően történik (Czakó-Sik, 1999). Minden egyénre jellemző valamiféle társadalmi tőke, viszont eltérés van a megszerzésében és használatában (Maszlag, 2021). A társadalmi, kapcsolati tőke értékeket jelent – ezek lehetnek akár anyagi (pénz, szolgáltatás stb.), akár nem anyagi jellegűek is (pozíció, befolyás, presztízs) –, és cselekvési lehetőségeket teremt birtokosai számára. A megfelelő kapcsolatrendszer egyfajta biztonságot nyújt az egyénnek, nemcsak anyagi téren, hanem mentálisan is (Albert-Dávid, 2016). Minél kiterjedtebb egy ember társadalmi, kapcsolati tőkéje, annál inkább képes tovább bővíteni, és minél magasabb pozíciót tölt be a társadalomban, annál kiterjedtebb kapcsolati, társadalmi, illetve anyagi tőkére támaszkodhat.

Mark Granovetter (1973) megkülönbözteti az erős és gyenge kötéseket, melyek különböző szerepet játszanak a társadalmi hálózatokban és a kapcsolati tőkében. Az erős kötések közvetlen, szoros kapcsolatokat jelentenek, míg a gyenge kötések inkább a lazább kapcsolatokat jelölik. Erős kötések olyan személyek között jönnek létre, akik közvetlenül ismerik egymást, szoros barátok vagy családtagok. Ezekben a kapcsolatokban magas a bizalom és a kölcsönös segítségnyújtás szintje. Az erős kötések általában olyan információk átadására adnak lehetőséget, amelyekkel már rendelkezik az egyén. Az ilyen kötésekkel rendelkező emberek hasonló helyzetekben vannak, és közösek az érdekeik. Az erős kötések kisebb hálózati távolságot eredményeznek, ami azt jelenti, hogy azonos

információk keringenek az emberek között. A gyenge kötések lazább kapcsolatok, például ismerősök, régebbi kollégák vagy iskolatársak, tanárok között. A gyenge kötések többféle információforrást és szélesebb hálózati elérhetőséget jelentenek, mivel ezekben az emberek különböző társadalmi csoportokban vannak jelen. A gyenge kötések a társadalmi mobilitás és a változatosabb lehetőségek forrásai lehetnek, mert új információkat és erőforrásokat közvetítenek az emberekhez. Granovetter elmélete szerint tehát mind az erős, mind a gyenge kötések fontosak a társadalmi hálózatokban és a kapcsolati tőke építésében. Az erős kötések biztosítják a mélyebb kölcsönhatást és a belső információ-áramlást, míg a gyenge kötések lehetővé teszik a társadalmi sokszínűséget és a szélesebb körű elérést. Munkahelykeresés során mindkét típusú kapcsolat segíthet lehetőségekhez jutni, információt szerezni, ajánlásokat kapni és támogatást nyújtani.

A SZUBJEKTÍV JÓLÉT

A szubjektív jólét olyan fogalom, melyet számos tudományterület kutatásai választottak tárgykul, ennek megfelelően értelmezése többfelől közelíthető meg. A jólét gazdasági aspektusa a munkaerőpiaci státusz szempontjából kiemelkedően fontos, hiszen az egyén jövedelmi helyzetének megítélése kihat énterceptiójára, illetve cselekvési és döntési mintázataira is.

A szociológiában a boldogság és az elégedettség megközelítése uralja a szubjektív jóléttel kapcsolatos kutatásokat (Lengyel–Janky, 2003). A boldogságot, mint affektív tényezőt számos paradoxon övezi, melyek közül a Richard A. Easterlin nevéhez köthető azt foglalja magában, hogy az egyén anyagi hátterének pozitív irányú változása egy bizonyos ponton túl már nem egyenesen arányos boldogságának növekedésével (Easterlin, 2001). Daniel Kahneman *setback point* hipotézisével arra mutat rá, hogy bár a boldogság érzete változhat az egyén életében, mindig függ egy referenciaponttól – legyen az egyén vagy csoport. Ugyanakkor az egyént nem az objektív státuszperceptiója befolyásolja – tehát az, ahogyan a környezete látja –, sokkal inkább a szubjektív benyomása a saját helyzetéről (Bilancini–Boncinelli, 2008). A társas összehasonlítás ebből a szempontból arra való törekvésként értelmezhető, hogy az egyén minél jobban tudja határozni az önértékelését, és ezáltal láthatóvá tehesse mások számára (Festinger, 1976). A szubjektív jólét kognitív megközelítése így olyan alapokon is nyugszik, amelyeket az egyén a társas kapcsolataiban tapasztaltakhoz, a környezetében elérhető szinthez viszonyítva fogalmaz meg. Az egyén törekvései és lehetőségei között fennálló feszültség a társas összehasonlításban az egyensúlyi állapot kimozdítására alkalmas eszköz is lehet, amely a fejlődés egyik kulcsfaktoraként is azonosítható, ha a leszakadó térségekben élők szubjektív jólétének percepcióját vesszük figyelembe (Inglehart, 1990).

A gondolati és érzelmi tényezők meghatározásán túl különböző dimenziók mentén mérhető az egyén elégedettségének alakulása, ezek többek között az iskolai végzettség (Nádori, 2021), a lakóhely, illetve a családi állapot (Hegedűs, 2001). Az egyéni erőforrások alakulása függ az említett tényezőktől, amelyek az egyén szubjektív jólét-megítélé-

sének alapjául szolgálhatnak. Az egyéni erőforrásokat ugyanakkor nagyban meghatározzák a társas kapcsolatok, hiszen az erős és gyenge kötések más-más életterületen és hangsúllyal lehetnek segítségére az embernek (Granovetter, 1973).

A kapcsolatok és a társadalmi tőke a társadalmi közegben megélt sikerességhez járulnak hozzá a munkaerőpiacon való boldogulás során is. A két fogalom összefüggése a szubjektív jólét szempontjából azért lényeges, mert az egyén saját helyzete megítélésének két fő dimenzióját alkotják. A kapcsolatok minősége szerint a gyenge kötések arra teszik képessé az egyént, hogy valóságértelmezése több referenciaszemélyhez kapcsolódjon, s ezáltal tágabb képet kapjon a társadalmi valóságról (Hegedűs, 2001). A társadalmi tényezőkön túl ugyanakkor nem tekinthetünk el a gazdasági és politikai kontextustól sem, amelyek nagyban meghatározzák az egyén percepcióját magára és a referenciacsoportjára nézve. A gazdasági és politikai kontextus olyan tényezőket biztosít a téma körüljáráshoz, amelyek a munkaerőpiaci folyamatok makroszintű értelmezéséhez, illetve hosszú távú szemléletéhez járulnak hozzá. Az utóbbi évtizedekben a technológiai fejlődés jelentős átalakulást eredményezett a gazdasági és politikai szférában, különösen a negyedik ipari forradalom elérkezésével (Schwab, 2016). Ez a forradalom a digitális technológiák, az automatizáció és a mesterséges intelligencia terjedését hozza magával, amelyek radikális hatással vannak a munkaerőpiacra és a társadalmi dinamikákra is (Harkai, 2006).

Kutatásunkban a technológiai fejlődés azon aspektusa emelhető ki, amely a felhasználhatósággal, illetve az eszközök hozzáférhetőségével kapcsolatos. Az álláskeresőkhöz használt online platformok elérhetőségét az interneteléréshez kötöttük. Számos kutatás született a szubjektív jólét mérésére, melyek indikátorai folyamatosan változtak a technológiai fejlődéssel. Ha csak az elmúlt húsz-harminc év újításait vesszük figyelembe, akkor a televízióhoz kapcsolódó szolgáltatások típusainak megkülönböztetése, a különféle csatornákhöz (napjainkban inkább már a streaming szolgáltatásokhoz), illetve az internethez és a mobilinternethez való hozzáférés jelentette és jelenti a mérőeszköz sajátosságát (Roboz, 2002; Sík, 2012).

A következőkben bemutatjuk az adatfelvétel óta eltelt időszak sajátosságait, így adataink értelmezésére a pandémia előtti és utáni időszak kontextusában kerül sor.

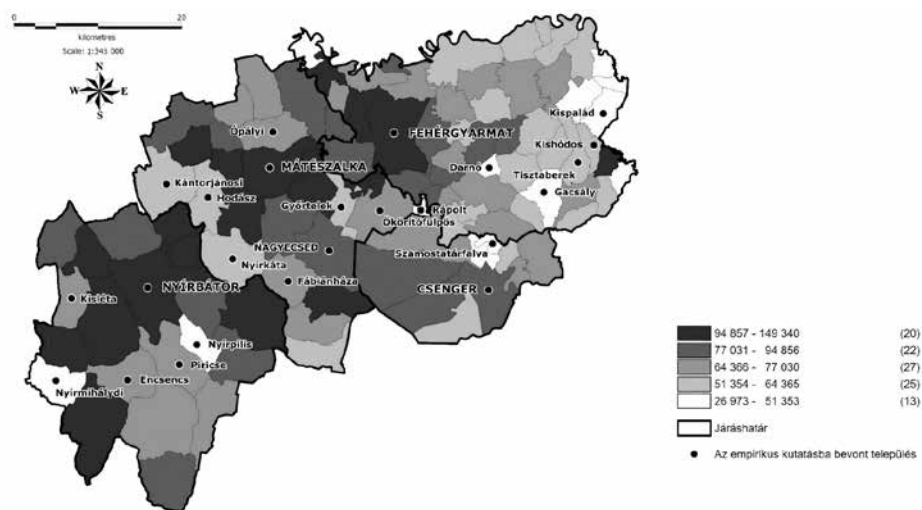
HELYZETTÉRKÉP

A kutatás mintaterülete Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegye keleti részének négy járása. E paraméterek nem csak földrajzi értelemben helyezik perifériára ezt a térséget magyarországi viszonylatban. A társadalmi-gazdasági közeget a keleti periférián számos hátránnyal lehet leírni a minőségi és mennyiségi mutatók tükrében. Az infrastrukturális hátrányokról s azokon belül is a munkavállalást akadályozó tényezőkről írott tanulmányokban megjelennek olyan szempontok is, amelyek a munka elérhetőségének alacsony fokát nemcsak a munkalehetőségek hiányára vagy minőségi korlátaira vezetik vissza,

hanem a vulnerábilis társadalmi csoportok munkába jutásának problémáit is hangsúlyozzák (Szarvák et al., 2019; Tóth, 2022).

A vulnerabilitás sok szemszögből megközelíthető a munka és a bizalom kontextusában. Tanulmányunkban azokat a tényezőket vesszük figyelembe, amelyek egyrészt támogatást adnak adatfelvételünk értelmezéséhez, másrészt olyan helyzetleírásra nyújtanak lehetőséget, amely a mintaterületen észlelhető tendenciákat nagyobb látószögbe helyezi. 2023 első negyedévében a foglalkoztatottak száma ezer főre vetítve a vármegyében 5,1 százalékát tette ki az országos átlagnak, míg az álláskeresők (ezer fő) az országos átlag 10,5 százalékát érték el. Ez az egy főre jutó havi nettó adóköteles jövedelem szempontjából további differenciálásban jelenik meg az 1. ábrán, amelyen a 2021-es adatok alapján kirajzolódik, hogy a járásokon belül a járásközponttól legtávolabb, illetve a határhoz közelebb eső településeken élők vannak nagyobb számban rosszabb helyzetben.

1. ábra: Az egy főre jutó havi nettó adóköteles jövedelem adókedvezményekkel (2021, Ft)

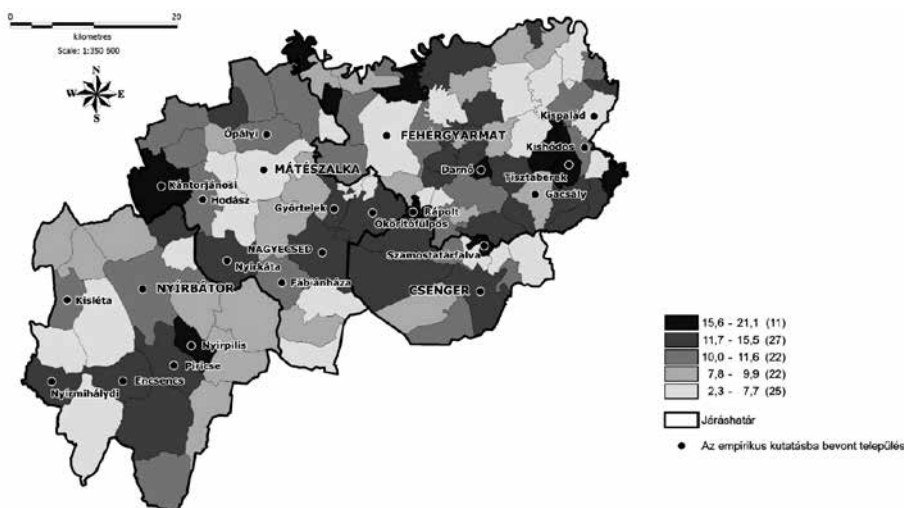
Forrás: KSH, Balcsók István szerkesztése

Az adatokból az is kitűnik, hogy a felső két kategória alulreprezentált (77031 forint felett keresők), a legalsó kategória viszont az átlag harmada alatt marad. Darnó, Garbolc, Kérsemjén, Rápolc és Tiszaberek több mint ötször magasabb munkanélküliséggel sújtott, közülük Darnó számít ilyen szempontból a leghátrányosabb helyzetű településnek. A jövedelmi rangsor élmezőnyének Mátészalka, Nyírmeggyes, Fehérgyarmat, Pannyola és Nyírbátor számít.

A munkanélküliség egyik mérőszáma a nyilvántartott álláskeresők száma, amely 2019-ben 28 329 fő, 2023 májusában pedig 24 101 fő volt Szabolcs-Szatmár-Bereg vár-

megyében. A 2023. májusi adatok további elemzése szerint a legmagasabb befejezett iskolai végzettség kategóriában a megkérdezettek 35,1 százaléka volt szakképzett (KSH, 2023). A közfoglalkoztatásban részt vevők létszáma 2023 áprilisában a vármegyében 15 658 fő volt. Ezekből az adatokból az látható, hogy ugyan az álláskereső aránya csökkent, de az elsődleges munkaerőpiacon való részvétel nem valósult meg olyan arányban, mint ahogyan először gondolnánk, hiszen a közfoglalkoztatás több szempontból hátrányképző tényező a munka világában való helytálláskor (Rusinné et al., 2022). Ezekhez az adatokhoz viszonyítva a mintaterületen két település esetében mondható el, hogy a munkanélküliség alacsonyabb az átlagnál (Nagyhódos és Vállaj) (2. ábra).

2. ábra: Munkanélküliségi mutató (2023. február, %)

Forrás: KSH, Balcsók István szerkesztése

MÓDSZERTAN

Vizsgálatunk, melyet 2019-ben végeztünk, az INTERREG V-A Románia–Magyarország 2014–2020 Program által finanszírozott HEY! – Helping the Employment of Youth in Satu Mare and Szabolcs-Szatmár-Bereg counties (ROHU-385) elnevezésű projekt keretein belül valósult meg. A vizsgálati személyek olyan 15–35 éves emberek voltak, akik életvitelszerűen éltek a vizsgálat mintaterületének valamelyik (Nyírbátori, Csengeri, Fehérgyarmati, Mátészalkai) járásában. Részben az informális kapcsolati hálónkon keresztül, részben a helyi civil szervezetek és önkormányzatok segítségével kerestük meg őket. A minta nemre és a települések lélekszámára reprezentatív az országos átlaghoz viszonyítva.

A kutatás célja, hogy a fellelhető adatokat kiegészítve információkkal lássa el az illetékeseket, amelyek hozzásegítik őket egy olyan stratégia megalkotásához, mely a helyi

(a négy járásban élő) munkavállalók érdekeit szolgáló speciális intézkedéseket tartalmaz. A vizsgálatban kiemelt szerepet kapott a mobilitás kérdésköre, hiszen hipotézisünk szerint ez az a kulcstényező, amely a leginkább differenciál. A mobilitást két részre bontottuk: földrajzi és társadalmi mobilitást mértünk mind a kérdőíves adatfelvétel, mind a félig strukturált interjúk során (Szarvák et al., 2019). A földrajzi mobilitás mérésekor az volt a célunk, hogy megtudjuk, a munkavállalást tekintve hol vannak a megkérdezettek személyes határai. A potenciális munkahely távolságára, illetve egyéb változóira vonatkozó kérdésekre adott válaszokból kiderülhetett, hogy hajlandó lenne-e a célcsoport ingázni vagy esetleg hetelni. A társadalmi mobilitásra vonatkozóan a képzettséget, illetve a képzésre való hajlandóságot mértük fel. Nagy hangsúlyt fektettünk arra, hogy az esetleges hátráltató tényezők, például a család, az anyagi helyzet vagy éppen az értékrend hatását mérjük. Ezeket a tényezőket a társas kapcsolatok, illetve a technológiai újítások szerepe mentén vizsgáltuk az összefüggések feltárása érdekében. Mindkét fogalom szorosan kapcsolódik a pandémia következtében kialakult tendenciákhoz. A társas kapcsolatok mennyiségének és minőségének, illetve a technológiai újítások irányvonalai alakulásának feltérképezéséhez éppen ezért egy pandémia előtti helyzetkép általános felvázolására van szükségünk további kutatásainkhoz.

A vizsgálat során ötszáz főt kérdeztünk meg. A minta szociodemográfiai megoszlását az 1. táblázat mutatja:

1. táblázat: A kutatási minta szociodemográfiai változói (saját szerkesztés)

Szociodemográfiai változók és értékeik		N	érvényes %
Nem	férfi	241	49,2
	nő	259	51,8
Legmagasabb iskolai végzettség	alapfokú vagy alacsonyabb	190	38
	középfokú	270	54
	felsőfokú	39	7,8
Munkaerőpiaci státusz	foglalkoztatott	399	76,4
	munkanélküli	98	19,6
Lakóhely	járasközpont	84	17
	nem a járasközpont	406	81,2
Családi állapot	párkapcsolatban él	332	66,4
	nem él párkapcsolatban	157	31,4
Gyermek	van	277	55,4
	nincs	215	43

Tanulmányunk témájához az életkor és a jövedelem is szorosan kapcsolódik. A megkérdezettek átlagéletkora 29,61 év volt, míg az átlagos egy főre eső jövedelem 285 734,79 forint, a leggyakoribb jövedelem pedig 250 000 forint.

EMPÍRIA

A szubjektív jólét megítéléséhez olyan mérőeszközt választottunk, amely saját becslésen alapszik, illetve nem az egyén, hanem a háztartás anyagi helyzetére vonatkozik. Az öt válaszlehetőség közül az első és a másodikat összevontuk, és az ezeket választókat *hátrányos helyzetűek* típusnak neveztük el ($n=62$, 12,4%). Ezek a következők voltak:

- A hónap végére általában elfogy a pénzünk, még élelmiszerre sem elég, ruhát vagy egyéb nem tudunk vásárolni.
- A hónap végére általában elfogy a pénzünk, csak élelmiszerre tudunk költeni, nagyon nehezen tudunk ruhát vagy egyéb vásárolni.

A második csoportot az *átlagosan élők* típusának neveztük el ($n=406$, 81,2%), ide tartozott a harmadik és a negyedik válasz:

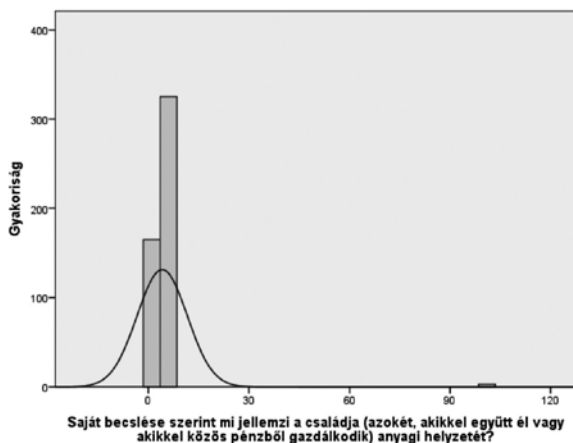
- A legszükségesebbekre elég csak a pénz.
- Beosztással jól kijövünk, átlagosan élünk.

A harmadik típus az *átlag felett élők* nevet kapta ($n=22$, 4,4%), ehhez az ötödik válasz tartozott:

- Szinte mindent meg tudunk engedni magunknak, az átlag feletti szinten élünk.

A szubjektív jólétre vonatkozó kérdésre 493 fő válaszolt. A minta eloszlása e változó szerint normálisnak minősíthető (Kolmogorov–Szmirnov-próba, $df=7,481$, $p=0,000$; 3. ábra). Elemzésünkben azokat az adatokat jelenítjük meg táblázatban, amelyek szignifikáns különbséget mutatnak, vagy megközelítik annak értékét.

3. ábra: A minta normális eloszlása (saját szerkesztés)

A következő három területen mutatjuk be a szubjektív jólét és a munka kapcsolatát: általános tényezők, társas kapcsolatok, technológiai eszközök. Ezek az aspektusok nyújtanak segítséget a pandémia előtti helyzet leírásában, hogy az azóta eltelt idő és a közben történt változások értelmezése megvalósulhasson.

Általános tényezők

Az általános tényezőkhez a munkával kapcsolatos változókat soroltunk, amelyek arról adnak számot, hogy a megkérdezettek munkaerőpiaci státuszán túl mi lehetett az oka a munkakereséskor fellépő elutasításnak. Ide emeltük be azt a változót is, amely az anyagi boldogulással kapcsolatos: *Mire van szüksége ma Magyarországon az embernek az anyagi boldogulásához?*

2. táblázat: A megkérdezettek munkaerőpiaci státusza (a foglalkoztatottak aránya)
(saját szerkesztés)

Általános válaszok		Hátrányos helyzetűek	Átlagosan élők	Átlag felett élők
p-érték	df	%	%	%
0,000	30	75,8	81	81,8

A válaszadók munkaerőpiaci státuszát tekintve elmondható, hogy nincs nagy különbség a három kategóriába soroltak között (2. táblázat). Annyi azonban így is megfigyelhető, hogy az átlagosan és az átlag felett élők nagyobb arányban foglalkoztatottak, mint a hátrányos helyzetűek.

A munkakeresés olyan változó volt a kérdőívben, amely mind a szubjektív jólét fenntartásához, mind az egyén/háztartás gazdasági fejlődéséhez szorosan kapcsolódik. A legtöbben a hátrányos helyzetűek (95%), illetve az átlag felett élők (84,7%) közül kerestek munkát. Az átlagosan élőknek a 74,8 százaléka végzett munkakereső tevékenységet, amely igen magas arálynak mondható.

A kutatás kvalitatív részében kirajzolódott, hogy a külföldi munkavállalás meghatározó tényezője a szubjektív jólétnek. Kérdőíves kutatásunkban arra derült fény, hogy a legnagyobb arányban az átlag felett élők dolgoztak külföldön. Az átlagosan élők (90,6%) és a hátrányos helyzetűek (93,5%) között nem mutatkozott nagy eltérés e tekintetben. Az is kiemелendő, hogy mindent összevetve a külföldi munkavállalás tendenciája nagyon kis arányú a mintaterületen, ami a mobilitás e szegmensének hiányosságaira mutat rá. Kérdőívünkben a válaszadóknak lehetőségük volt megnevezni azokat az országokat, ahol már dolgoztak. Ezek Németország és Anglia voltak.

A munkavállalással kapcsolatban arra is kíváncsiak voltunk, hogy mik voltak az elutasítás okai (3. táblázat), amelyeket a munkára jelentkezéskor neveztek meg a munkáltatók, vagy amelyekkel kapcsolatban informális úton jutott el a leendő munkavállaló.

3. táblázat: Az elutasítás oka munkára jelentkezéskor (személyiség, hátrányos helyzet)
(saját szerkesztés)

Általános válaszok (személyiség)		Hátrányos helyzetűek	Átlagosan élők	Átlag felett élők
p-érték	df	%	%	%
0,002	2	17,6	1,7	0
Általános válaszok (hátrányos helyzet)		Hátrányos helyzetűek	Átlagosan élők	Átlag felett élők
p-érték	df	%	%	%
0,003	2	11,8	6,8	NT/NV

lókhoz a magyarázat. Két tényező mutatott szignifikáns összefüggést a szubjektív jóléttel: a személyiség és a hátrányos helyzet. A személyiséggel kapcsolatos problémára hivatkozva a hátrányos helyzetű válaszadóinkat utasították el a legtöbbször (17,6%), mintegy tízszeres mértékben az átlagosan élő válaszadókhoz képest (1,7%). Árulkodó adat, hogy az átlag felett élők nem számoltak be ilyen problémáról. A származás és a nemzetiség, a képzettség hiánya, a politikai nézet, az előző munkahely, a nem és a családi állapot nem mutatott szignifikáns összefüggést a szubjektív jóléttel. A válaszokból azonban kitűnik, hogy azok a hátrányos helyzetű válaszadóink voltak a legnagyobb arányban (38,1%), akik a származásukra vezették vissza az elutasítás okát, míg az átlag felett élők válaszmegtagadása igen magas volt e tekintetben.

Hasonló tendenciát mutatott a képzettség hiánya, amelyről az mondható el, hogy a hátrányos helyzetű megkérdezettek 60 százaléka gondolta úgy, hogy ez volt az oka az elutasításának. Az átlagosan élők 47,7 százaléka, illetve az átlag felett élők 21,4 százaléka gondolta oknak a képzettség hiányát. Ebből arra lehet következtetni, hogy minél magasabb a szubjektív jólét aránya, annál kevésbé valószínű, hogy képzettség hiányában utasítják el az egyént a kutatás mintaterületén.

A politikai nézet csak az átlagosan élők csoportjában volt értelmezhető okként (3,4%). Az előző munkahely miatt történő elutasítás az átlagosan (6,6%) és az átlag felett élők (7,7%) körében közel azonos arányban jelent meg okként. Számos tanulmány a nemi diszkrimináció hangsúlyosságára hívja fel a figyelmet. Kutatásunkban az erre a tendenciára való reflexió az átlagosan élők csoportjában jelenik meg: 9,2 százalékuk vezette vissza az elutasítást a nemére, amely minden esetben a női nemet jelentette. A további két kategóriában teljes volt a válaszmegtagadás.

A nem mellett a családi állapot is szerves témája a munkaerőpiaci hátrányokkal foglalkozó szakirodalomnak. Kutatásunkban a hátrányos helyzetűek 27,8 százaléka, az átlagosan élőknek pedig a 24,4 százaléka gondolta azt, hogy a családi állapota volt az oka a visszautasításának. Az átlag felett élők közül senki nem jelölte meg ezt a válaszlehetőséget.

4. táblázat: Mire van szüksége ma Magyarországon az embernek az anyagi boldogulásához?
(saját szerkesztés)

Általános válaszok		Hátrányos helyzetűek (megfelelő kapcsolatok)	Átlagosan élők (megfelelő kapcsolatok)	Átlag felett élők (egyéni törekvés)
p-érték	df	%	%	%
0,002	2	30,6	34,7	42,9

Az általános helyzet leírásához az anyagi boldogulással kapcsolatos képzeteket is figyelembe vettük, amelyek szorosan kapcsolódnak a szubjektív jólét témaköréhez. Arra voltunk kíváncsiak, hogy mire van szükségük az embereknek ma (2019-ben) Magyarországon az anyagi boldogulásukhoz (4. táblázat). A válaszadóknak rangsorolniuk kellett az alábbi négy kategóriát:

- egyéni törekvés, ambíció;
- szerencse: jó időben jó helyen kell lenni;
- megfelelő kapcsolatok;
- jó családi háttér: jó helyre kell születni.

A hátrányos helyzetűek (30,6%) és az átlagosan élők (34,7%) csoportja a megfelelő kapcsolatok válaszlehetőséget választotta, közel azonos arányban. Ez arról árulkodik, hogy a társas kapcsolatok szerepe a pandémia előtti időszakban is kiemelkedően fontos volt az alsóbb társadalmi és fogyasztói réteget képviselők körében. Az átlag felett élők szerint a legfontosabb az egyéni törekvés az anyagi boldogulás tekintetében (42,9%). A fenti adatokból is jól kitűnik, hogy a társas kapcsolatok vizsgálata és értelmezése fontos aspektus a kutatásunkban. A következőkben az ezeket leíró adatokat közöljük.

Társas kapcsolatok

Mint fentebb is említettük, a csoporthoz tartozás pozitív hatással van az egyén mentális egészségére és jólétére. Az ember társas lény, és a szociális kapcsolatok megerősítése, a közösséghez tartozás érzése segít csökkenteni az elszigeteltség és a stressz szintjét. Támogató környezetben könnyebb megbirkózni a nehézségekkel, és növelni a belső motivációt. A társas kapcsolatokon belül a csoporthoz tartozás minden társadalmi szinten fontos az egyén számára. Hátrányos társadalmi helyzetű válaszadóink 56,1 százalékának nagyon fontos, 28,1 százalékának pedig fontos, hogy egy közösség részese lehessen. Az átlagos szinten élőknel ez 40,2 és 33,5 százalékos, míg az átlag felett élőknel 50 és 27,8 százalékos értékkel alakult. A társadalom peremén élők általában jobban igényt tartanak a csoporthoz tartozásra a munkahelyen. Gyakran szembesülnek különböző kihívásokkal és nehézségekkel (például pénzügyi korlátok, hozzáférési problémák). A csoporthoz tartozás lehetőséget nyújthat számukra, hogy olyan támogató közösség

részei legyenek, amelyben megoszthatják tapasztalataikat, segítséget kaphatnak, megerősíthetik egymást, azonosulnak egy közösséggel, megtapasztalják az elfogadást és a pozitív visszajelzéseket. Ez erősítheti önbizalmukat, és segíthet abban, hogy hatékonyabban vegyenek részt a munkahelyi tevékenységekben.

A hátrányos helyzetű válaszadók majdnem 90 százalékának nagyon fontos, illetve fontos, hogy a munkahelyén kapcsolatba kerülhet más emberekkel. Ugyanez az átlagos színvonalon élők 80 százalékának, míg az átlag felett élők 70 százalékának fontos. A csoporthoz tartozás lehetőséget teremt az alacsony társadalmi státuszú egyének számára, hogy hálózatot építsenek és kapcsolatokat alakítsanak ki a munkahelyen. Ez segítheti őket abban, hogy jobb munkalehetőségeket találjanak vagy mentorálást kapjanak, ami elősegítheti szakmai fejlődésüket és mobilitásukat.

A társadalmat átszövő kapcsolatok hatással vannak az egyének integráltságára, életútjára. Ha hiányoznak a kapcsolatokat fenntartó interakciók, felbomlik a társadalom, és társadalmi destabilizáció következik be (Albert-Dávid, 2016). Az egyén személyes kapcsolatai révén tud hozzáférni bizonyos társadalmi szervezetekhez, csoportokhoz, intézményekhez.

A csoporthoz tartozás lehetőséget teremt az alacsony társadalmi státuszú egyének számára, hogy hálózatot építsenek és kapcsolatokat alakítsanak ki a munkahelyen.

5. táblázat: Álláskeresés során segítséget kérők aránya (saját szerkesztés)

Általános válaszok (ismerős, rokon)		Hátrányos helyzetűek	Átlagosan élők	Átlag felett élők
p-érték	df	%	%	%
0,002	3	17,7	35,6	61,9
Általános válaszok (tanár)		Hátrányos helyzetűek	Átlagosan élők	Átlag felett élők
p-érték	df	%	%	%
0,006	3	NT/NV	4,6	14,3

Kutatásunkban fontosnak tartottuk, hogy megtudjuk, válaszadóink kitől kaptak segítséget munkahelyi elhelyezkedésükkor (5. táblázat). A hátrányos helyzetű válaszadók 17,7 százaléka senkitől nem kapott segítséget, és szintén 17,7 százalék kapott segítséget valamilyen ismerőstől. Az átlagosan élők 26,1 százaléka mondta, hogy senkitől nem kapott segítséget, 35,6 százalékuk említette, hogy ismerőstől, rokontól, 4,6 százalékuk pedig azt, hogy tanárától kapott segítséget. Az átlag felett élők 4,8 százaléka mondta, hogy senkitől nem kapott segítséget, 61,9 százalékuk jegyezte meg, hogy ismerőskön keresztül sikerült segítséget kapnia az elhelyezkedésekor, és 14,3 százalékuk említette, hogy az egyik tanárától kapott segítséget.

Láthatjuk – ahogy az elméleti részben is utaltunk rá –, hogy a magasabb társadalmi státuszú emberek több gyenge és stabilabb erős kötéssel rendelkeznek. Esetünkben a hátrányos helyzetű embereknek kevesebb mint 20 százaléka kapott segítséget ismerőstől.

A szegénység és az alacsony társadalmi státusz korlátozhatja az erős kapcsolatok lehetőségét. A szegénységben élő emberek gyakran korlátozott kapcsolati hálóval rendelkeznek, mivel kevesebb gyenge kötésű kapcsolatot alakítanak ki. Ez annak következménye lehet, hogy szegregált vagy alacsony társadalmi státuszú közösségekben élnek, ahol a lehetőségek és a kapcsolatok szűkösek. Éppen ezért fontos, hogy a társadalom támogatást és erőforrásokat biztosítson a szegénységben élő embereknek kapcsolati tőkéjük építéséhez és közösségi kapcsolataik erősítéséhez. Ez magában foglalhatja szegénységsökkentő programok és szolgáltatások kialakítását, amelyek segítenek megbirkózni az anyagi kihívásokkal, és javítani az esélyeket a társadalmi részvételre. A szolidaritás és empátia kultúrájának előmozdítása is fontos, hogy együttműködésre és támogatásra épülő kapcsolatok születhessenek. A szoros kapcsolatok hiánya a szegénységben élő emberek esetében különösen megnehezítheti a munkahelykeresést és a foglalkoztatási lehetőségek elérését. Ezért az oktatás, a képzés és a foglalkoztatási programok is fontosak, hogy támogassák az embereket a szükséges készségek megszerzésében és a kapcsolati tőke építésében. Az egyének és a közösségek támogatása, valamint a társadalmi struktúrák és intézmények átalakítása lehetőséget teremthet a kapcsolatok bővítésére és erősítésére a szegénységben élő emberek körében is. Ezáltal elősegíthető a társadalmi mobilitás és az esélyegyenlőség, szélesebb körben elérhetővé válhatnak a munkavállalási lehetőségek.

Hozzáférés a technológiai eszközökhöz

A technológiai eszközök fejlődésével a munkakeresés terén is új távlatok nyíltak. Kutatásunkban arra voltunk kíváncsiak, hogy a megkérdezettek olvasnak-e álláshirdetéseket, ha igen, milyen platformon, illetve milyen eszközhozzáférésük van ehhez.

A vizsgált három csoport közül a legnagyobb arányban az átlagosan élők olvastak álláshirdetéseket (81%). A hátrányos helyzetűeknek több mint a fele szintén beszámolt ilyen tevékenységről (58,3%). Az átlag felett élők egyáltalán nem olvasnak álláshirdetéseket. Állásközvetítő cégekkel csak az átlagosan élők voltak kapcsolatban (6%, 6. táblázat), míg újságban a hátrányos helyzetűek (57,1%) és az átlagosan élők (58,3%) közel azonos arányban olvastak álláshirdetéseket. Az online portálokon végzett keresést a legnagyobb arányban a hátrányos helyzetűek jelölték meg (85,7%), őket az átlagosan élők követték (68,6%). Az átlag felett élők online portálokat sem használtak munkakeresés céljából.

A válaszokból kiderült, hogy az online portálok használata messzemenően a legnagyobb arányt képviseli az állskeresésben. Telefon/mobil a hátrányos helyzetűeknél 90,3 százalékban, az átlagosan élők körében pedig 98,8 százalékban volt a háttartásban. Internet-hozzáféréssel a hátrányos helyzetűek 64,5 százaléka, az átlagosan élőknek pedig a 88,6 százaléka rendelkezett. Ebből arra lehet következtetni, hogy az eszköz megléte

6. táblázat: Állásközvetítőn keresztül munkát keresők aránya (saját szerkesztés)

Általános válaszok		Hátrányos helyzetűek	Átlagosan élők	Átlag felett élők
p-érték	df	%	%	%
0.030	15	NT/NV	6	NT/NV

nem feltétlenül jelenti az online portálokon való keresést otthoni környezetben, vagyis ilyenkor egy közösségi tér vagy egyéb külső helyszín szükséges az internet-hozzáféréshez.

MEGBESZÉLÉS

Kutatásunkban – a szubjektív jólétre fókuszálva – olyan tendenciákra voltunk kíváncsiak a munkavállalással kapcsolatban, amelyek az egyének anyagi helyzetéhez, az azzal kapcsolatos önpercepciójához, illetve attitűdjeihez fűződtek. A munkaerőpiaci státusz jelentette vizsgálatunk egyik pillérét, hiszen a szubjektív jólét szerinti besorolás mellett ez az a tényező, amely témánk szempontjából a leghangsúlyosabb. A foglalkoztatottság a pandémia előtti időszakban (melybe a vizsgálatunk is beletartozott) az EU-átlag alatt helyezkedett el, s erre a pandémia további negatív hatással volt. Éppen ezért fontosnak tartottuk megvizsgálni, hogy egy jobb munkaerőpiaci státusz elérése érdekében milyen attitűdökkel és eszközökkel rendelkeznek a mintában szereplő egyének. Feltételeztük, hogy az attitűdök és az eszközök a pandémia következtében változtak, így az adatok értelmezését csupán arra használtuk, hogy mintegy kiindulópontot, referenciapontot határozzunk meg a kutatásunk idősoros folytatása érdekében. Vizsgálatunkból kirajzolódott, hogy a foglalkoztatottak aránya az átlag felett élők körében volt a legmagasabb, és a hátrányos helyzetűek csoportjába tartozók közül kerestek a legtöbben munkát. A munkakeresésnek számos akadályozó tényezője volt, amelyek közül a személyiség és a hátrányos helyzet állt szignifikáns összefüggésben a szubjektív jóléttel. Így az intervenciós programok és stratégiai fejlesztések alapjául e tényezők figyelembevételét, illetve az ezekre való reagálást javasoljuk. A pandémia előtti időszakban az anyagi boldoguláshoz Magyarországon a rosszabb gazdasági háttérű háztartásokban élők szerint megfelelő kapcsolatokra van szükség, s csak az átlag felett élők szerint számít a legjobban az egyéni törekvés.

A pandémia előtti időszakban az anyagi boldoguláshoz Magyarországon a rosszabb gazdasági háttérű háztartásokban élők szerint megfelelő kapcsolatokra van szükség, s csak az átlag felett élők szerint számít a legjobban az egyéni törekvés.

Láthattuk, hogy a kapcsolati, társadalmi tőke rendkívül fontos a munkahelykeresés és a szubjektív jólét szempontjából is. A kapcsolati tőke lehetővé teszi, hogy infor-

mációkhoz jussunk a munkaerőpiacra, a potenciális munkahelyekkel kapcsolatban. A gyenge kötések révén rendelkezésünkre állnak olyan emberek, akiknek tapasztalataik és ismereteik vannak az adott szakmáról vagy iparágról, és így segíthetnek eligazodni a munkaerőpiacon. Továbbá a kapcsolati tőke segíthet abban, hogy ajánlásokat és referenciákat kapjunk, amelyek előnyt jelenthetnek a munkahelyi versenyben, illetve olyan emberekhez férhetünk hozzá, akik ismerik képességeinket, és növelhetik hitelességünket a munkáltatók szemében. A kapcsolati tőke azonban nemcsak a munkahelyi lehetőségekhez, hanem – mint említettük – a szubjektív jóléthez is hozzájárulhat. Az erős kötések révén olyan szoros barátságokat vagy támogató közösségeket alakíthatunk ki, amelyek az érzelmi támogatás és a stresszkezelés forrásai lehetnek a munkahelykeresés során.

A társas kapcsolatok mellett a technológiai eszközökhöz való hozzáférés is fontos szerepet játszott a munkavállalással kapcsolatos tendenciák leírásában. Amellett, hogy az internet-hozzáférés és a telefon/mobil megléte a társas kapcsolatok kialakításában és fenntartásában is meghatározó lehet, az álláskeresés egyik eszköze is. Az eszközök közül a mobiltelefon állt rendelkezésre a legnagyobb arányban mindhárom vizsgált csoportban, ugyanakkor a pandémia előtti időszakban az internet-hozzáférés a hátrányosabb helyzetű csoportok körében nem volt olyan nagy arányú, mint a jobb anyagi körülmények között élőkénél. A pandémia alatt az izoláció és az online térben való információáramlás olyan szükségleteket erősített fel, amelyek az internet-hozzáféréshez szükséges eszközök meglétének igényét növelték. Az állásközvetítő cégekkel való kapcsolattartás szükségszerűen áthelyeződött az online térbe.

ÖSSZEGZÉS

A Magyarország keleti periferiáján élők gazdasági és társadalmi helyzetét nagyban befolyásolja a munkaerőpiaci státuszuk, amelynek jellegzetességeire és alakító tényezőire világítottunk rá tanulmányunkban. A társas kapcsolatok és a technológiai eszközökhöz való hozzáférés fókuszával bemutattuk, hogy a szubjektív jólét szerinti kategóriákba tartozó válaszadóinkat a pandémia előtti időszakban (2019-ben) milyen sajátosságok jellemezték a munkavállalás szempontjából.

A ROHU-385 projekt keretein belül olyan tevékenységeket határoztunk meg, amelyek megvalósításával a célcsoport munkaerőpiaci helyzetének változásában szerettünk volna segítséget nyújtani a feltáró kutatás alatt. A munkavállalókkal és munkáltatókkal készített félig strukturált interjúk során arra derült fény, hogy Magyarország keleti határa mentén piaci rést jelent a C kategóriás jogosítvánnyal rendelkező kamionsofőr munkaköre, akár a hazai, akár a nemzetközi szinten. Ez főként a férfi munkavállalók számára lehetőség. A nők a gyermeknevelés és gyermekgondozás miatt másféle stratégiát követtek, például atipikus munkaformákat részesítettek előnyben, vagy helyi intézményekben helyezkedtek el dajkaként, takarítóként, illetve pedagógiai asszisztensként. A megkérdezettek szerint ez olyan perspektívát jelentett számukra, amelyet alacsony önértékelésük miatt korábban nem gondoltak elérhetőnek. Mutakoztak azonban olyan

beavatkozások is, amelyek hosszú távon nem eredményeztek fejlődést az egyének életében. Ezek azok a finanszírozott képzések voltak, amelyek három-hat hónapig tartottak, és havonta hatvan-nyolcvan ezer forint anyagi juttatás járt értük a résztvevőknek. A projekt által szervezett képzések nagy népszerűségnek örvendtek, azonban a megszerzett szakmában való elhelyezkedés nagyon kis arányban valósult meg. További beavatkozásokra volna szükség, hogy láthatóvá váljon, e szakképzettségeket hogyan lehetne átformálni olyan kompetenciákká, amelyek az elsődleges munkaerőpiacon előnynek számítanak, ugyanakkor integrálhatók más munkakörökbe is.

Következő kutatásunkban a megszerzett kompetenciák beazonosítására (egyéni szint), illetve a lokális igények felmérésére (mezoszint) fókuszálunk, hogy meg tudjuk határozni az elsődleges munkaerőpiacon való részvétel attribútumait (makroszint). Mindemellett további kutatási területek rajzolódtak ki az elemzés során, melyek a társadalmi és a földrajzi mobilitáshoz kapcsolódnak. Kutatócsoportunk tehát e két téma kifejtését tűzte ki célul. A mérőeszköz felülvizsgálata után adatfelvételre vállalkozunk kutatásunk longitudinális jellegének elérése érdekében.

Ábrajegyzék

1. ábra: Az egy főre jutó havi nettó adóköteles jövedelem adókedvezményekkel (2021, Ft). Forrás: KSH, Balcsók István szerkesztése.
2. ábra: Munkanélküliségi mutató (2023. február, %). Forrás: KSH, Balcsók István szerkesztése.
3. ábra: A minta normális eloszlása. Saját szerkesztés.
1. táblázat: A kutatási minta szociodemográfiai változói. Saját szerkesztés.
2. táblázat: A megkérdezettek munkaerőpiaci státusza (a foglalkoztatottak aránya). Saját szerkesztés.
3. táblázat: Az elutasítás oka munkára jelentkezéskor (személyiség, hátrányos helyzet). Saját szerkesztés.
4. táblázat: Mire van szüksége ma Magyarországon az embernek az anyagi boldogulásához? Saját szerkesztés.
5. táblázat: Álláskeresés során segítséget kérők aránya. Saját szerkesztés.
6. táblázat: Állasközvetítőn keresztül munkát keresők aránya. Saját szerkesztés.

Felhasznált irodalom

- ALBERT FRUzsINA – DÁVID BEÁTA (2016): A magyarországi kapcsolathálózati struktúrák jellemzői 2015-ben, *Socio.hu*, 6. évfolyam, 2016/3., 22–47. DOI: <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2016.3.22>
- BILANCINI, ENNIO – BONCINELLI, LEONARDO (2008): Ordinal vs cardinal status. Two examples, *Economics Letters*, 101. kötet, 2008/1., 17–19. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.econlet.2008.03.027>
- BOURDIEU, PIERRE (1984): *Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste*, London, Harvard University Press.
- COLEMAN, JULES L. (1998): *Markets, Morals, and the Law*, Oxford – New York, Oxford University Press.
- CZAKÓ ÁGNES – SIK ENDRE (1999): Characteristics and origins of the Comecon open-air market in Hungar, *International Journal of Urban and Regional Research*, 23. évfolyam, 1999/4., 715–737. DOI: <https://doi.org/10.1111/1468-2427.00224>
- EASTERLIN, RICHARD A. (2001): Income and happiness. Towards a unified theory, *The Economic Journal*, 111. kötet, 473., 465–484. DOI: <https://doi.org/10.1111/1468-0297.00646>
- FESTINGER, LEON (1976): A társadalmi összehasonlítás folyamatainak elmélete, in PATAKI FERENC (szerk.): *Pedagógiai szociálpszichológia*, Budapest, Gondolat, 259–291.

- GRANOVETTER, MARK S. (1973): The strength of weak ties, *American Journal of Sociology*, 78. évfolyam, 1973/6., 1360–1380. DOI: <https://doi.org/10.1086/225469>
- HARKAI NÓRA (2006): *Közösség és közösségi munka*, Budapest, Közösségfejlesztők Egyesülete.
- HEGEDŰS RITA (2001): Szubjektív társadalmi indikátorok. Szelektív áttekintés a téma irodalmából, *Szociológiai Szemle*, 11. évfolyam, 2001/2., 58–71.
- INGLEHART, RONALD (1990): *Culture Shift in Advanced Industrial Society*, Princeton, N.J., Princeton University Press. DOI: <https://doi.org/10.1515/9780691186740>
- KOVÁCH IMRE (szerk.) (2017): *Társadalmi integráció*, Budapest, Belvedere Meridionale Kiadó.
- LENGYEL GYÖRGY – JANKY BÉLA (2003): A szubjektív jólét társadalmi feltételei, *Esély*, 14. évfolyam, 2003/1., 3–25.
- LENGYEL György – SZÁNTÓ ZOLTÁN (2005): *A gazdasági élet szociológiája*, Budapest, Aula Kiadó.
- MASZLAG FANNI (2021): Értelmiségi fiatal cigány nők identitáskeresése, *Esély*, 32. évfolyam, 2021/4., 77–92. DOI: <https://doi.org/10.48007/esely.2021.4.5>
- NÁDORI ESZTER (2021): A szegénység szubjektív értelmezésének sajátosságai Borsod-Abaúj-Zemplén megyében, *Észak-Magyarországi Stratégiai Füzetek*, 18. évfolyam, 2021/1., 90–97. DOI: <https://doi.org/10.32976/stratfuz.2021.23>
- ORBÁN ANNAMÁRIA – SZÁNTÓ ZOLTÁN (2005): A társadalmi tőke, *Erdélyi Társadalom*, 3. évfolyam, 2005/2., 55–70. DOI: <https://doi.org/10.17177/77171.54>
- ROBOZ PÉTER (2002): A digitális szakadék problémája, *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás*, 49. évfolyam, 2002/8., 328–329.
- RUSINNÉ FEDOR ANITA – ZAKOR-BRODA RITA – BALLA PETRA (2022): Roma foglalkoztatás – hátrányos helyzet – munkaerőpiaci bizonytalanság, *Acta Medicinæ et Sociologica*, 13. évfolyam, 2022/34., 90–111. DOI: <https://doi.org/10.19055/ams.2022.05/31/5>
- SCHWAB, KLAUS (2016): *The Fourth Industrial Revolution*, New York, Crown Business.
- SIK ENDRE (2012): *A kapcsolati tőke szociológiája*, Budapest, ELTE Eötvös Kiadó.
- SZARVÁK TIBOR – BALCSÓK ISTVÁN – TÓTH DALMA (2019): Prekaritás és fiatalság. A magyar–román határ menti fiatalok munkaerőpiaci helyzete, *Erdélyi Társadalom*, 17. évfolyam, 2019/2., 105–127.
- TÓTH DALMA (2022): Dilemmas of measuring social inequality. An isochron method in connection with rural employment tendencies, *Antro-Pólus*, 1. évfolyam, 2022/1–2., 90–111.

Interaction between social relations and changes in new technological skills

Experiences in disadvantaged areas

ABSTRACT

Our study analyzed the subjective well-being perception, social relationships, and technological accessibility of young individuals living in the peripheral areas of Eastern Hungary. Based on subjective well-being, we distinguished three groups: those in disadvantaged situations, those living averagely, and those living above average. The results demonstrated significant correlations between subjective well-being and various factors, including labour market status, personality and disadvantaged situation, as well as seeking help from acquaintances, relatives, and educators. The impact of subjective well-being on labour market status and the improvement of an individual's life situation was evident, which is associated with the quality and quantity of social relationships and access to technological resources.

KEYWORDS: work, technological development, social relations

MASZLAG FANNI | Szociológus, szakfordító. Kutatási érdeklődésének fókuszában a roma nők, a roma/hátrányos helyzetű fiatalok és a szegénység áll.

TÓTH DALMA | Szociológus, szakfordító. Kutatási területe a vidékszociológia, a szociális reprezentációk nyelvi és képi megjelenési formái, illetve a vizuális szociológia.

ZAKOR-BRODA RITA | Jogász, humánpolitikus. Kutatási érdeklődésének fókuszában a telepszerű körülmények között élő munkavállalók munkaerőpiaci helyzete áll.

KONCZ HÉDY

A természetes támogatói hálózat – mint társadalmi tőke és bizalom – a támogatott lakhatásban

TANULMÁNY

DOI: 10.56699/MT.2023.3.3

ABSZTRAKT

A fogyatékos embereket ellátó szolgáltatóknál a közösségi életvitelt támogató szolgáltatásokra való áttérés folyamatának lehetünk tanúi. Ez a változás a fogyasztóügyi szakmát új szemlélet – közösségi, társadalmi megközelítés – felé fordítja. A fogyatékos emberek a közösség tagjaiként interakciókkal kapcsolódnak a közösségekhez. E kölcsönhatásoknak a bizalomra kell épülniük. Ezt tudja segíteni a fogyatékos emberek köré szerveződő természetes támogatói háló. Kutatásunkban fókuszcsoportos interjúk segítségével vizsgáltuk Pest és Zala vármegyében a szociális ellátást biztosító úgynevezett támogatott lakhatásban élő fogyatékos emberek körüli természetes támogatói háló alakulásának körülményeit.

KULCSSZAVAK: természetes támogatói hálózat, támogatott lakhatás, önálló életvitel, szemléletmódváltás

„...és barátunknak igaza lett – soha nem kellett ötnél több láncszem ahhoz, hogy a Földkerekség bármelyik lakosával, csupa személyes ismeretség révén, összeköttetésbe kerüljön a társaság bármelyik tagja.”
(Karinthy Frigyes: Láncszemek)

Hazánkban 2013 óta zajlik a fogyatékos személyeket ellátó nagy létszámú bentlakásos intézmények „férőhelyeinek kiváltása”, „intézménytelenítése”, „deinstitucionalizációja” vagy ahogy a szakma leggyakrabban használja: „kitagolása”. E folyamat alapját a fogyatékossgal élő személyek jogairól szóló ENSZ-egyezmény (CRPD;

Országgyűlés, 2007b), a 2011 és 2041 közötti időszakra vonatkozó stratégia (Kormány, 2011), majd a 2017-ben megújított stratégia képezi (Kormány, 2017).

Az intézménytelenítés, deinstitucionalizáció, kitagolás egy komplex szakmapolitikai lépéssorozat egyik eleme, az a folyamat, amelynek során a nagy létszámú, zárt intézmények megszűnnek. Ebbe a folyamatba további elemeket is be kell építeni: a közösség-

Az intézménytelenítés nem jelenti az állam kivonulását az ellátásból, s ez a folyamat nem csak térbeli változást jelent: „...legfontosabb eleme, hogy eltűnik a szolgáltatások létrehozásának motivációi közül az érintettek távoltartása a közösségtől.”

alapú és a munkaerőpiaci szolgáltatások igénybevételének, illetve az önálló életvitelnek a lehetőségét (Bugarszki, 2011: 56).

Az intézménytelenítés folyamatának több fontos kritériuma van. A bentlakásos ellátások nem eltűnnek, hanem kisebb méretűvé válnak, „a közösség keretei közé integrálódnak, humanizálódnak”. Az intézménytelenítés nem jelenti az állam kivonulását az ellátásból, s ez a folyamat nem csak térbeli változást jelent: „...legfontosabb eleme, hogy eltűnik a szolgáltatások létrehozásának motivációi közül az érintettek távoltartása a közösségtől” (Bugarszki, 2011: 56). Eltűnik a medikális, or-

vosi, egészségügyi szempontú, az egyén egészségkárosodását, testi károsodását, hiányzó képességeit fókuszban tartó szemlélet is.

Legnagyobb arányban uniós forrásokból történt meg a kiváltás. 2013 és 2015 között hat intézmény részvételével valósult meg az első modellprogram, melynek során 670 ember költözhetett ki támogatott lakhatásba. Ezután az EFOP-2.2.2-17 és a VEKOP 6.3.2-17 pályázatok keretén belül került sor a második körös kiváltásra. Hazai forrásból a 2051/2017. (XII. 27.) számú, a Pest Megyei Topház Egyesített Szociális Intézmény kiváltásával kapcsolatos feladatokról szóló kormányhatározat rendelkezése szerint kezdődött el 183 fő kiváltása.

A kiváltás során az egyik fő hangsúly a fogyatékkal élő személyek társadalmi inklúzióján van. A társadalmi inklúzió „a kor, a nem, a fogyatékoság, a faj, az etnikum, a származás, a vallás, a gazdasági vagy egyéb helyzet miatt hátrányos helyzetű emberek társadalmi részvétele feltételeinek javítására irányuló folyamat, ami a lehetőségek, az erőforrásokhoz való hozzáférés, a véleménynyilvánítás és a jogok tiszteletben tartása révén valósul meg” (Országgyűlés, 2007b).

E folyamat során egyenlő jogokat és lehetőségeket kell biztosítani (Orbán-Sebestyén et al., 2021) a létrejövő szolgáltatásokban, illetve a társadalmi el- és befogadásnak kell megtörténnie azon emberek életében, akik a nagy létszámú bentlakásos intézményekből támogatott lakhatásba költöznek ki (SZCSM, 2000).

A támogatott lakhatás fogyatékos személyek, pszichiátriai betegek – kivéve demenciával élők – és szenvedélybetegek részére biztosított ellátás, az egyén szükségleteihez illeszkedő módon, természetes és professzionális támogatói hálózat létrehozásával és

működtetésével. Ez támogatja a lehetőség szerinti önálló életvitel kialakítását és fenntartását a szociális ellátórendszer kapacitásain belül (SZCSM, 2000). Az egyén igényeinek és szükségleteinek megfelelően biztosítja

- a lakhatási szolgáltatást;
- a szükséges szolgáltatási elemeket;
- a közszolgáltatások és a társadalmi életben való részvételt segítő más szolgáltatások igénybevételeiben való segítségnyújtást.

TÁMOGATOTT LAKHATÁS – KÖZÖSSÉGI BEFOGADÁS

Támogatott lakhatás a komplex szükségletfelmérés eredménye alapján biztosítható (SZCSM, 2000). A komplex szükségletfelmérés kontextusában a „szükséglet összetett pszichológiai konstrukció. Az egyének azon igényét jeleníti meg, hogy segítséget kapjanak szociális függetlenségük és életminőségük elfogadható szintjének eléréséhez, fenntartásához vagy helyreállításához” (Szociálisportál.hu: 8). Igazodik Bradshaw tipológiájához, meghatározva az érett vagy kifejezett szükségletet, a normatív szükségletet és a komparatív szükségletet. „Érett vagy kifejezett szükségletek, amelyek közül az előbbi csupán tapasztalja a kliens, míg az utóbbit tapasztalja és ki is fejezi, a kliens észlelésével szemben a normatív szükséglet alatt az ellátó szakember által azonosított szükségletet értjük, míg a komparatív szükséglet a másokkal, a referenciacsoportokkal való összehasonlításból ered” (Szociálisportál.hu: 8). A szükségletfelmérés célja a támogatási szükségletek, beavatkozási lehetőségek több szempontú, átgondolt felderítése, amely alapján támogatási terv készíthető, igényre szabott, egyéni formában (Szociálisportál.hu).

A támogatott lakhatás szolgáltatás célkitűzése, a CRPD-vel összhangban, a fogyatékossgal élő emberek közösségi befogadása és részvétele a társadalomban, ezzel együtt annak az intézeti működésnek a felszámolása, amely elszigeteli, kiszolgáltatott helyzetben tartja és passzív ellátotti szerepbe kényszeríti őket (Magyar Fogyatékosügyi Caucus, 2010). Az intézménytelenítés, kitagolás során az intézményekben élő fogyatékos emberek maximum tizenkét fő családi házakba költözhetnek, annak reményében, hogy megnyílik számukra a lehetőség az önálló életvitel megtapasztalására, ezzel együtt a társadalom széles körével való kapcsolatok létesítésére, a társadalmi együttműködés és közösségi tudat megélésére.

Fontos leszögezni, hogy az úgynevezett önálló életvitel (CRPD) nem jelenti azt, hogy a fogyatékos ember nem szorul támogatásra. Semmiképpen nem jelenti azt sem, hogy kiköltözve az intézményből minden olyan készség, képesség birtokába kerül, amellyel addig nem rendelkezett, és a legmagasabb önellátással tud élni. Fontos, hogy a fogalmat jól értelmezzük és használjuk. Az önálló életvitel azt jelenti, hogy a fogyatékkal élő személy maga dönti el (olykor még azt is segítséggel), hogy mikor, hol, kitől kapja meg azt a segítséget, melyre fogyatékosága miatt szüksége van. De a szolgáltatás nyújtása során alkalmazott szemléletmódot, viszonyulást is jelenti, azt, hogy a fogyatékos emberről mint önrendelkező, egyedi, saját személyes célokkal és vágyakkal élő emberről

gondolkodunk. A támogatott lakhatásban meg tapasztalható önálló életvitel az intézeti ellátáshoz képest újfajta felelősséggel jár nemcsak a szolgáltatást igénybe vevő, hanem a szolgáltatást nyújtó részéről is. A nagy létszámú bentlakásos intézeti életformát, az uniformizált, külső meghatározottságú életkörülményeket, az erős hierarchiát, a totális kontrollt (Zászkaliczky, 1998) és az e tényezőkből adódó autonómiavesztést mind a fogyatékos emberek, mind az őket ellátó munkatársak megszokták, ezért újszerű lehet, hogy olyan tevékenységeket, melyeket az intézményben a szakemberek láttak el, most a szolgáltatást igénybe vevőnek kell elvégeznie. Ezt a folyamatot a szakembereknek türelemmel kell kísérniük, és észszerű kockázatelemzést követően hagyniuk kell dönteni a fogyatékos embert. Az autonómiával járó felelősség mind a lakók, mind a szakemberek számára nehéz, és új készségek, képességek elsajátítását teszi szükségessé. A támogatott lakhatásban élő személyek mindennapi cselekvéseik során átélhetik, hogy döntéseikben önrendelkezően, a tapasztalatok személyes átgondolásával, a felelősség viselésével kell eljárniuk. A szakembereknek klienscentrikus, egyedi megoldásokat kell alkalmazniuk, melyek nem munkatárscentrikusak és intézményorientáltak. Ennek alapvető feltétele, hogy a fogyatékos embert felnőttek ismerjék el a támogatott lakhatásban dolgozó szakemberek.

Az önálló életvitel legfontosabb jellemzőit – a fogyatékos emberek önrendelkezési jogát, a megértéséhez szükséges életfilozófia, szemléletmód kialakítását és ezek gyakorlatba ültetését, valamint az egyenértékű élet lehetőségét – kell szem előtt tartanunk, amikor a támogatott lakhatásban zajló élet minőségéről beszélünk (Kopasz et al., 2016). A támogatott lakhatásban az életminőséget meghatározó dimenziók a következők: érzelmi jóllét, személyes kapcsolatok, anyagi jóllét, személyes fejlődés, fizikai jóllét, önrendelkezés, társadalmi részvétel és jogok. A támogatott lakhatásban, az önálló életvitelt megalapozandó, fontos alapelvek betartására van lehetőség és kötelezettség. Ezen alapelvek azok, amelyek megértésével és alkalmazásával a fogyatékos embereknek olyan minőségi szolgáltatások nyújthatók, amelyekkel a társadalom teljes jogú tagjaivá válhatnak.

Ezek az alapelvek a következők:

1. *A támogatott döntéshozatal elve.* A támogatott döntéshozatal a polgári törvénykönyvben meghatározott jogintézmény, amely biztosítja, hogy a támogató a támogatott személyt segítse, mellette legyen egyes fontos eljárési lépésekkor, és tanácsaival, valamint a szükséges támogatás megadásával segítse a támogatott személyt döntésének meghozatala során. Ez az elv fontos mint jogintézmény, de nem csak ezt jelenti. Ugyanolyan fontos, hogy a mindennapi élethez kötődő döntéshozatal kapcsán, a segítői attitűd részeként legyen jelen a fogyatékos ember életében.

2. *A teljes és hatékony társadalmi részvétel és befogadás elve* szerint a fogyatékos személy a társadalmi és gazdasági intézmények széles körével kapcsolatot létesíthet és tarthat fenn (például oktatás, szociális és gyermekvédelmi ellátás, foglalkoztatás, sport, kultúra).

3. Az egyenlő esélyű hozzáférés alapelve szerint a fogyatékkal élő személyek a többségi társadalom tagjaihoz hasonlóan tudják igénybe venni a közszolgáltatásokat, és ezeket az eltérő szükségletekre figyelve kell megszervezni.

4. Az egyetemes tervezés alapelve azt jelenti, hogy eleve úgy kell megtervezni a fogyatékossgal élő személyek számára épített és mesterséges környezetet, eszközöket és szolgáltatásokat, hogy hozzáférhető és használható legyenek.

5. A „Semmit rólunk nélkülünk” elve megfogalmazza, hogy a fogyatékkal élő személyeknek joguk van saját jogon vagy képviselő útján részt venni az életüket meghatározó döntések meghozatalában és végrehajtásában.

6. A hátrányos megkülönböztetéstől való mentesség elve szerint a fogyatékkal élő személyek számára valamennyi emberi jogot és alapvető szabadságot biztosítani kell az élet minden területén, és ez az elv magában foglalja az észszerű alkalmazkodás megtagadásának tilalmát is (Feszt.eu).

7. Az egyenlő esélyű hozzáférés elve: „...a közszolgáltatás egyenlő eséllyel hozzáférhető akkor, ha igénybevétele – az igénybevevő állapotának megfelelő önállósággal – mindenki, különösen a mozgási, látási, hallási, mentális és kommunikációs funkciókban sérült emberek számára akadálymentes, kiszámítható, értelmezhető és érzékelhető; továbbá az az épület, amelyben a közszolgáltatást nyújtják, mindenki számára megközelíthető, a nyilvánosság számára nyitva álló része bejárható, vészhelyzetben biztonsággal elhagyható, valamint az épületben a tárgyak, berendezések mindenki számára rendeltetésszerűen használhatóak, és a szolgáltatások egyformán igénybe vehetőek” (Országgyűlés, 2007a).

SZEMLELÉTVÁLTÁS: INTERAKCIÓK ÉS BIZALOM

Amint a fogyatékos emberek kiköltöztek az intézményekből a településeken lévő támogatott lakhatásokba, elindult a települések mindennapi életébe való beilleszkedés folyamata. Elkezdtek használni a település lakóinak szükségleteit kielégítő szolgáltatásokat, épületeket, köztereket: posta, háziorvosi rendelő, helyi kisbolt, buszmegálló stb. Mindennapi életvitelük során interakcióba kerültek a település lakóival, szomszédokkal, előtérbe kerültek azok a hétköznapi normák, melyekkel az intézmények falai között alig találkoznak a lakók. Ez a folyamat a normalizációs elv mentén felhívja a figyelmet azokra a jogokra, amelyek minden embert megilletnek, és a társadalom felelőssége e jogok biztosítása. Elkerülhetetlen, hogy a társadalomban szemléletváltás induljon el, amelynek révén elfogadottá válik, hogy a fogyatékos személyek részei a társadalomnak. Ekkor jöhetnek létre az inkluzív közösségek, melyeknek „feltétele szakértők szerint az elfogadó, nyitott közösségek kialakítása, melyek az egyéni szükségletek figyelembevételén, a sokféleség elfogadásán s az együttműködésen alapulnak” (Légmán, 2012: 365).

Elgondolkodhatunk azon, hogy mi ebben a társadalom feladata. Ahhoz, hogy a fogyatékos ember élni tudjon az önálló életvitel lehetőségével a támogatott lakhatásban, a társadalomnak meg kell teremtenie a feltételeket: jogszabályokkal elő kell segíteni az egyenlő részvétel feltételeit a mindennapi élet területein, ezenkívül biztosítani kell

az egészségügyi ellátáshoz, a segédeszközökhöz, a személyi segítséghez, a mobilitáshoz, a kommunikációhoz, az információszerzéshez, a képzésben való részvételhez, a munkavégzéshez, a szabadidő eltöltéséhez, a kulturális élethez stb. való jogot, „a segítségre szoruló emberek életének segítése a környezetükben élők feladata, a társadalom feladata” (Nelhübel-Oláh, 2021: 147). Ez mind szükséges, de nem elégséges feltétel ahhoz, hogy a támogatott lakhatásban a fenti alapelveknek megfelelően tekintsünk a fogyatékos emberek szükségleteire.

Adott településeken, ahol támogatott lakhatásban élnek fogyatékos személyek, jelentőssé válnak a helyi kapcsolatok. Segíteni kell a fogyatékos személy beágyazódását a lokális társadalom szövetébe, meg kell alapozni a helyi közösségekkel a kapcsolatépítést, a kialakult kapcsolatok ápolását, megtartását.

Ezért is rendkívül fontos a fentieken túl, hogy a lokalitásokban, ahol támogatott lakhatásokban élnek fogyatékos emberek, működtetni lehessen a meglévő társadalmi

A fogyatékos ember készségei, képességei teljes megélésével hozzá tud járulni a társadalmi tőke szélesítéséhez: együttműködésével, részvételével, döntési képességeinek felismerésével és felvállalásával, a barátságával, jóakaratával és szeretetével, aminek az a feltétele, hogy az adott mikroközösség mindezt befogadja.

tőkét. Társadalmi tőkének tekinthető a barátság, a kölcsönös megértés és elfogadás, a jóakarát, az együttműködés, „az emberek közti társadalmi együttműködést (kooperációt) elősegítő, mozgósított informális társadalmi normák és értékek együttese” (Orbán-Szántó, 2005: 56).

A társadalmi tőke szociológiai értelmezése sokszínű, jelen tanulmány azt a meghatározását alkalmazza, mely szerint „az adott egyén azon tényleges vagy lehetséges társadalmi képességei képezik, amelyek az adott társadalom különböző intézményes helyzeteiben és e helyzetekkel összefüggő különböző körülményei között léteznek” (Farkas, 2013: 119).

A társadalmi tőke működése társadalmi kapcsolathálókon keresztül írható le, melyekben az információáramlás, a kölcsönösségi/kölcsönös

segítési norma, a közösségi fejlődés és versenyképesség, a kollektív cselekvés, a társadalmi együttműködés vagy a közösségi tudat, bizalom és szolidaritás a működés alapja (Orbán-Szántó, 2005).

A fogyatékos emberek úgy tudnak részévé lenni saját mikroközösségük kapcsolati hálójának, ha erőfeszítéseket teszünk a bizalom és a szolidaritás kialakítására. Utasi Ágnes szociológus kiemeli, hogy „leginkább azok körében épül az a virtuális kötőelem, amit bizalomnak nevezhetünk, akik jól ismerik egymást, elsődlegesen azok között, akik a nukleáris közösség [...] tagjai” (Széll, 2018: 678). A fogyatékos ember készségei, képességei teljes megélésével hozzá tud járulni a társadalmi tőke szélesítéséhez: együttműködésével, részvételével, döntési képességeinek felismerésével és felvállalásával, a barátságával,

jóakarátával és szeretetével, aminek az a feltétele, hogy az adott mikroközösség mindezt befogadja.

Előremutató, hogy a szolgáltatásszervezési folyamatok reformja vagy korrekciója során létrejövő támogatott lakhatások szervezésekor a jogszabály (Országgyűlés, 1993) beemeli a természetes támogatói háló fogalmát, lehetőséget teremtve arra, hogy a fogyatékos ember segítséggel részesévé váljék a társadalmi kapcsolathálóknak, lehetősége legyen baráti, illetve magánkapcsolatok létesítésére, melyekben jól érzi magát, alkalma legyen közös szórakozásra vagy egyszerűen egy beszélgetésre, emelve ezzel a közösség társadalmi tőkéjét.

A TERMÉSZETES TÁMOGATÓI HÁLÓ KUTATÁSA A TÁMOGATOTT LAKHATÁSBAN

Kutatásunk célja annak vizsgálata, hogy a Magyar Máltai Szeretetszolgálat Egyesület (a továbbiakban: MMSZ Egyesület) fenntartásában működő tizenhárom támogatott lakhatásban hogyan működik a természetes támogatói háló mint erőforrás. A természetes támogatói hálóval kapcsolatban átfogó hazai kutatás nem született, ezért is tartjuk fontosnak, hogy a szociális ellátás e 2013 óta létező aspektusát vizsgáljuk. A tizenhárom támogatott lakhatásból hét Pest vármegyében nyolcvan lakóval, hat Zala vármegyében hetven lakóval működik. A Pest vármegyei támogatott lakhatásokban középsúlyos és súlyos értelmi fogyatékkal élő személyek, míg a Zala vármegyeiekben pszichoszociális fogyatékkal élő személyek élnek. Az önálló életvitelhez nyújtott segítség, támogatás mértékét a támogatásuk szükségleteit felderítő úgynevezett komplex szükségletfelmérés állapítja meg. Ennek alapján tudja eldönteni a fenntartó, hogy egy adott támogatott lakhatású házban hány segítő szakember szükséges az ellátás megszervezéséhez és fenntartásához. A szolgáltatások megszervezését minden támogatott lakhatású házban az esetfelelős (SZCSM, 2000) végzi, aki az ellátást igénybe vevő egyéni szolgáltatási tervében meghatározott célokért és tevékenységekért felelős. Egy esetfelelőshöz egyszerre huszonnégy személy tartozhat. A szükséges szolgáltatásokhoz a fogyatékos emberek többféle módon juthatnak hozzá, ennek, illetve a személyi és tárgyi feltételeknek a biztosítása az adott szolgáltatást nyújtó fenntartó feladata.

A támogatott lakhatásban dolgozó munkatársakkal három fókuszcsoporthoz tartozó interjút készítettünk: intézményvezetővel, szakmai vezetővel, illetve esetfelelősökkel. Az interjúkban tizenketten vettek részt, a fókuszcsoporthoz két alkalommal három-három fővel, egy alkalommal pedig hat fővel zajlottak. Az interjúkban részt vevő szakemberek mindannyian felsőfokú végzettséggel rendelkeznek. Néhányuk másfél éve részese a támogatott lakhatásnak, de olyan kolléga is van, aki két hónapja dolgozik ott. Az interjúkra személyesen, egyéni megbeszélés alapján, előre egyeztetett helyen és időpontban került sor. A fókuszcsoporthoz egy alkalommal az intézmény által biztosított helyszínen dolgoztunk, illetve kétszer online formában. A fókuszcsoporthoz tartozó interjúkat diktafonnal, majd írásban is rögzítettük, és tartalomelemzéssel elemeztük.

Kutatásunkkal a következő – a támogatott lakhatásban élő személyek köré szerveződő természetes támogatói hálót érintő – kérdésekre igyekeztünk választ adni:

- *Természetes támogatói háló:* Hogyan értelmezik a természetes támogatói hálózatot? Fontosnak tartják-e? Ha igen, miért? Ha nem, miért nem?
- *A természetes támogatói háló kialakítása:* Hogyan térképezik fel a támogatói hálózathoz való hozzáférés lehetőségét? Milyen módszerek alakultak ki, milyen módszereket próbáltak ki a támogatói hálózat mozgósításával kapcsolatban? A meglévő természetes támogatói hálót hogyan próbálják karbantartani? Vizsgálják-e valamilyen módszerrel a meglévő kapcsolatok tartalmát és minőségét? Milyen konkrét feladatba tudják bekapcsolni a természetes támogatókat?
- *A természetes támogatói háló működtetése:* Használják-e bármilyen dokumentációt a természetes támogatói hálózattal kapcsolatban (kapcsolati térkép, elérhetőségek adatbázisa, igények/szükségletek listája)? Milyen nehézségeket látnak a támogatói háló kiépítésével kapcsolatban? Elégészesnek érzik-e a már meglévőt? Mire lenne szükség, hogy előre tudjanak lépni? Mire lenne szükség, hogy bővüljön, erősödjön a természetes támogatói háló? Szakemberként mire lenne szükség? Intézményi szinten mire lenne szükség?

EREDMÉNYEK A KUTATÁSI KÉRDÉSEK TÜKRÉBEN

A támogatott lakhatás több lényeges szakmai kérdés elé állítja a benne dolgozó kollégákat. Egyrészt nagyon nehéz megtalálni azokat az új kereteket, melyek szükségesek a biztonságos és professzionális munkavégzéshez a támogatott lakhatásban, hiszen a bentlakásos nagy intézményi működésben teljesen más válaszokra volt szükség. Egészen más attitűddel értelmezték a gondoskodást, a dolgozók nagyon le szabályozott keretek között dolgoztak, a lakók autonómiája inkább hátráltatta a folyamatokat, ezért az többnyire nemkívánatos szükségletként jelent meg. Az új keretek közt a támogatott lakhatásban előtérbe kerülnek az egyedi igényekre adott egyedi válaszok, nincsenek csoportos megoldások, a napi életritmus is személyes lehet, nincs olyan szigorúsággal szabályozva, mint egy bentlakásos nagy intézményben. Ebből adódóan a munkatársaknak sokkal rugalmasabbnak kell lenniük, és törekedniük kell arra, hogy visszaadják azokat a választási és döntési lehetőségeket a lakóknak, amelyekkel a bentlakásos nagy intézményekben nem tudtak élni. Ezenkívül a támogatott lakhatásban, mivel ez közösségi életvitelt támogató szolgáltatás, transzparenssebbé válik a segítők munkája, így az esetleges szakmaiatlan eljárások és a nem megfelelő szemlélet hamarabb felszínre kerül.

A támogatott lakhatásban különválnak az intim élettér attól a tértől, ahol az aktivitást jelentő tevékenységek vagy a foglalkoztatás zajlik. Ez újabb szokatlan és újszerű keretrendszert jelent a fogyatékos emberek és a támogatott lakhatásban dolgozó munkatársak számára.

Az új keretek között, többéves intézményi beidegződésekkel nehéz új szemléletben dolgozni. A támogatott lakhatásban dolgozóknak szemléletváltásra van szükségük,

hogyan jussanak az emberi jogi modellhez. Az ezzel kapcsolatos elvárásoknak – felelősségvállalás, rugalmasság, türelem, a túl- vagy alulgondozás helyett támogatás stb. – nehéz megfelelni, ezért a támogatott lakhatásban dolgozó munkatársaknak sok segítségre van szükségük.

A természetes támogatói háló

A természetes támogatói háló értelmezésekor az interjúalanyok többnyire különválasztották a természetes és a professzionális támogatókat. Természetes támogatónak tekintették a családi kapcsolatokból meglévő támogatókat, az ismerőseket, rokonokat, barátokat, szomszédokat, az imakör segítő tagjait, a sportklubok, önszolgálat és öntevékeny körök tagjait, akik „az érzelmeik és nem a fizetésük alapján segítenek a lakóinknak” (*Dolgozó*).

A megkérdezettek szintén természetes támogatóként említették az MMSZ Egyesülethez tartozó önkénteseket, valamint a támogatott lakhatásban dolgozó munkatársak családtagjait. A támogatott döntéshozatal jogintézményének köszönhetően kirendelt támogatóval kapcsolatban dilemmát okozott, hogy beletartozik-e a természetes támogatói hálóba. A támogatói háló szükségességéről az interjúalanyok egyhangúlag nyilatkoztak, mindenki kiemelten fontosnak tartotta a meglétét. Arra a kérdésre, hogy miért fontos a természetes támogatói háló, kissé eltérő vélemények születtek. Néhány támogatott lakhatásban elsősorban az érzelmi jóllét biztosítása érdekében vélték fontosnak, míg a többi támogatott lakhatásban dolgozó kolléga kiemelte a jelentőségét a lakók szabadidő-eltöltésében. Ez az eltérés a célcsoportok különbözőségéből adódhat, mivel a Zala vármegyei kollégák a pszichiátriai fogyatékkal élő személyeknél kockázati tényezőket láttak a természetes támogatói háló azon tagjaiban, akik eseti jellegű ismeretségek során kerültek képbe. Ugyanakkor hangsúlyozták, hogy ha a kockázatok beazonosíthatók és kezelhetők, akkor ezek a személyek fontos támogatást is nyújthatnak.

Komoly dilemma mutatkozott a tekintetben, hogy a munkaidőn túl, szeretetből és kedvességéből nyújtott valamilyen típusú támogatással a támogatott lakhatásban dolgozó kolléga hova pozicionálja magát. Ebben az esetben ő természetes vagy professzionális támogató?

„...szabadságon vagyok, és mégis bemegyek a házba, és viszek három körtét, mert tudom, hogy szereti, az már nem kötelességem, mégis megteszem...” (*Dolgozó*)

„...az életünk részévé váltak ők is, igazából mi vagyunk a családjuk...” (*Dolgozó*)

Megfogalmazódott olyan vélemény is, hogy a támogatott lakhatásban dolgozó kollégáknak szükségük lenne rendszeres szupervízióra, hogy a munka és a magánélet határvonalát értelmezni és kezelni tudják. Ebben a nehéz kérdésben semmiképpen sem szabad magukra hagyni a kollégákat.

A Zala vármegyei támogatott lakhatásokban további dilemmát okozott a kérdés értelmezésében, hogy a kiváltott intézményből kialakított szolgáltatóközpont bevonozta a településen élő embereket, akik ily módon munkatársként vagy – kirándu-

lókлубban, színjátszókörben – csapattársként jelennek meg a támogatott lakhatást igénybe vevők számára. Ugyanakkor azon intézmény területén kerülnek interakcióba, ahol a támogatott lakhatásban lakó ember a professzionális segítséget, egyéb szolgáltatást megkapja.

A természetes támogatói háló kialakítása

Az arra a kérdésre adott válaszok, hogy hogyan térképezik fel a természetes támogatói hálózathoz való hozzáférés lehetőségét, szintén célcsoport-specifikusak. Jelentős különbség mutatkozik e téren a támogatott lakhatásokban, legfőképpen a családi kapcsolatok tekintetében. Ezek meglétét több tényező is befolyásolja: milyen volt a kapcsolat az intézménybe kerülés előtt, a bekerülés okában mennyire játszott szerepet a család (bántalmazó, elhanyagoló szülő stb.). Ugyanakkor a fizikai távolság és a kapcsolattartási hajlandóság is fontos tényező. A Pest vármegyei támogatott lakhatásokban élő emberek esetében, ha voltak családi kapcsolataik, ezek ápolásán volt a fókusz, mivel nem volt jellemző rájuk a rossz családi viszony. Ezzel szemben a Zala vármegyei támogatott lakhatásoknál nem minden családi kapcsolat bizonyult annyira biztonságosnak, hogy sor kerüljön az ápolására. Itt némelyik ember annyira bántalmazó családi kapcsolatban élt, hogy a kollégák nem facilitálták a kapcsolatot. Ha a családi kapcsolat megtartására törekedtek, akkor a terápiás, illetve a felépülési cél megvalósulása vált fontossá. Ennek tükrében a fő hangsúly a családi kapcsolatok feltérképezésén, a kapcsolattartási hajlandóság és a kapcsolat minőségének vizsgálatán van. A település egyéb kapcsolati potenciáljait kevésbé térképezték fel. A támogatott lakhatásban lakók részt vesznek a faluban megtartott közösségi eseményeken.

Dilemmás kérdés is megfogalmazódott a természetes támogatói háló feltérképezéséhez kötődően, a családi kapcsolatok tekintetében fokozott támogatási szükségletű lakók esetében: „Van-e jogom megkeresni, kapcsolatot tartani a szülővel, ha ez inkább felzaklatja a lakót, vagy nem? Etikusan-e vagy nem?” (*Dolgozó*), és a pszichoszociális foglalkozással élő lakók esetében is: „...az a nehéz, hogy nincs alkalmam és lehetőségem annyira megismerni az új bontakozó kapcsolatot, hogy el tudjam dönteni, támogassuk vagy inkább visszaszorítsuk a kapcsolatot, mert kérdés, hogy jó hatással van-e a lakóra” (*Dolgozó*).

A támogatott lakhatás földrajzi helyzete is befolyásolja a természetes támogatói háló alakulását. A családi kapcsolattartás sokkal nehezebb a Zala vármegyei támogatott lakhatások esetében, ahová a lakók jelentős része a fővárosból érkezik, és a nagy távolság nehezíti a családi kapcsolattartást. Idetartozik az is, hogy a Pest vármegyei települések civil élete erőteljesebb, így több lehetőség van a közjó érdekében végzett önszerveződő, önkéntes tevékenységek feltérképezésére. A támogatott lakhatás településen belüli helyzete is meghatározó a természetes támogatói háló segítői hajlandóságát tekintve, mivel egy rosszabbul megközelíthető támogatott lakhatást adott esetben nehezebben érnek

el a támogatók. „Érdekes, hogy a helyszín is befolyásolja a támogatók beáramlását. Ha a helyszín nehezebb, akkor nehezebben érkezik be a támogató” (Dolgozó).

A Pest vármegyei támogatott lakhatásokban, kihasználva a Budapest agglomerációs térsége nyújtotta lehetőségeket, nagy hangsúlyt fektettek a lokalitásban elérhető civil és önkéntes szerveződések feltérképezésére és a velük való kapcsolatfelvételre.

Mind a zalai, mind a Pest vármegyei támogatott lakhatásokban vizsgálják, illetve megfigyelik a kapcsolatok tartalmát és minőségét, de ebben a kérdésben is tapasztalunk különbségeket. A Zala vármegyei támogatott lakhatásokban, akár családi, akár civil kapcsolatról van szó, inkább aszerint vizsgálják, hogy toxikus-e az adott személy számára, figyelembe véve a terápiás és felépülési célokat, míg a Pest vármegyei támogatott lakhatásokban inkább azt nézik, hogy a meglévő kapcsolat hogyan illeszthető be az adott támogatott lakhatású ház közösségébe. Jellemzően arra törekednek, hogy egy adott lakó családi kapcsolatát bevonják az egész ház életébe, a civil és önkéntes segítői kapcsolatokat pedig igyekeznek személyre szabni. Azon vannak, hogy a kialakuló természetes kapcsolatban legyen lehetőség a külön személyes időre, személyes interakciókra a lakó és a természetes támogató között: „...személyes kapcsolatot akarunk kiépíteni a kliensek köré” (Dolgozó).

A lehetséges konkrét feladatok terén szintén lényeges különbség mutatkozott a két megyében. A Pest vármegyei támogatott lakhatásokban több feladat is van, melyekbe be tudják vonni a természetes támogatók körét. Ezek közül legnagyobb arányban a szabadidős programokra kísérés jellemző. A támogatott lakhatásban dolgozó kollégák lehetőségként értelmezik az erőforrásokat, amelyeket a természetes támogatói háló biztosít. A Zala vármegyei támogatott lakhatásoknál leginkább a családi kapcsolatok tekintetében fogalmazódott meg feladat a kapcsolattartásra vonatkozóan, minden esetben figyelembe véve a terápiás és felépülési célokat. De mivel, mint fentebb már volt róla szó, a kollégák némelyik családi kapcsolatban nagy kockázatot látnak, kevésbé jellemző, hogy konkrét feladatba vonnák be ezeket.

A természetes támogatói háló működtetése

A természetes támogatói háló működtetésével kapcsolatos válaszok azt tükrözték, hogy ezt nagyon lényeges feladatnak érzik a kollégák. Ugyanakkor amíg az alapműködés nem kerül összhangba és nem válik stabilá, az egyéb mindennapi tevékenységek elviszik a fókuszot erről a feladról. Nem jellemző, hogy a kollégák használnának külön dokumentációt a természetes támogatói hálózattal kapcsolatban, a rendelkezésre álló információkat a szolgáltatási tervben tüntetik fel. A Zala vármegyei támogatott lakhatásokban ezenkívül az előgondozás során jegyzik fel az adatlapra a családi kapcsolatok elérhetőségeit. Külön adatbázis, házanként, a természetes támogatói háló elérhetőségeivel egyik esetben sem áll rendelkezésre.

A meglévő természetes kapcsolati hálót a kollégák egyik esetben sem érezték elégségesnek, de a támogatott lakhatásokban a fő hangsúly jelenleg a működés megerősítésén,

a tevékenységek megszilárdításán, a mindennapok stabil struktúráinak kialakításán van. Ez a feladat igen nagy figyelmet igényel, hiszen mind a lakóknak, mind a dolgozóknak meg kell szokniuk az új kereteket és működési modelleket.

Arról, hogy mire lenne szükségük e feladat elvégzéséhez, némileg eltérően gondolkodnak a kollégák. Markánsan képviselték azt a gondolatot, hogy ez menedzseri-közösségépítési feladat, melyet az esetfelelősnek kell elvégeznie, legfőképpen azért, mert ő rendelkezik (vagy kell hogy rendelkezzen) azokkal az attitűdökkel, helyismerettel, kapcsolati hálóval és kommunikációs készséggel, amely szükséges ehhez: „...kapcsolatok, szervezőkészség, jó kommunikációs készség, rugalmasság, figyelni kell az eseményeket, kapcsolatot kell teremteni, kapcsolatot kell kezdeményezni, közösségekben kapcsolatot építeni” (*Dolgozó*). Ennek jó teljesítéséhez legfőképpen több időre lenne szükség. Megfogalmazódott az is, hogy jól strukturált életvitel szükséges a támogatott lakhatásban – a lakók életét és a dolgozók munkavégzését tekintve egyaránt –, hogy a természetes támogatói hálóval való foglalkozásra, illetve annak megtervezésére sor kerülhessen.

Akadtt olyan vélemény is, mely szerint a támogatott lakhatásban gondozói munkakörben dolgozó kollégák feladata lehetne a természetes támogatói háló működtetése, mivel ők sokkal több személyes időt töltenek a lakókkal, mint az esetfelelősök, ezért jobban látják érzelmi, jólléti szükségleteiket.

Nagyon fontos szempontot vetettek fel a kollégák a természetes támogató felelősségvállalásával kapcsolatban azon cselekvőképességükben korlátozott lakók esetében, akik például a szabadidő eltöltésében kapnak támogatást természetes támogatótól. Ilyenkor előfordulhat, hogy a támogató saját gépjárművet használva viszi el a lakót szabadidős programra, és felmerülhet a kérdés, hogy ki viseli a felelősséget azon idő alatt, míg a lakó a támogatóval van, távol a támogatott lakhatás helyszínétől.

Végezetül, tekintettel arra, hogy a kapcsolatépítés, a kapcsolati hálók működtetése nem sablonszerű feladat, s legfőképpen nem szorítható be a reggel nyolctól délután négyig terjedő időkeretbe, az esetfelelősök körében a rugalmas időbeosztás igénye is megfogalmazódott: „Rugalmasabb időbeosztás, rugalmasabb munkaidő sokat segítene, és fontos, hogy legyen bizalom munkaügyi szempontból is” (*Dolgozó*).

ÖSSZEGZÉS ÉS JAVASLATOK AZ INTERJÚK TÜKRÉBEN

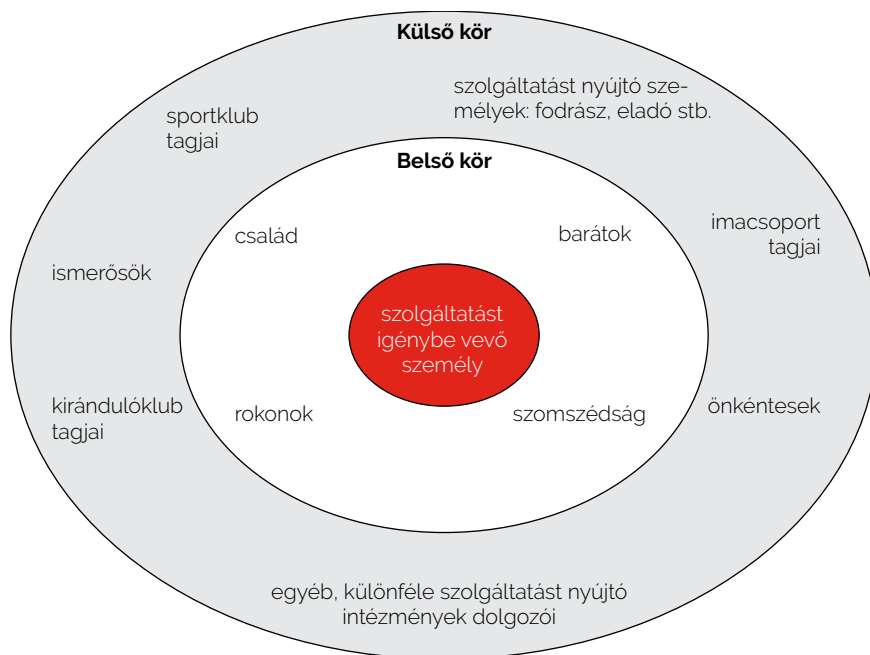
A természetes támogatói háló működtetésére irányuló vizsgálódásunk során arra az eredményre jutottunk, hogy a támogatott lakhatásban dolgozó kollégák jelentős erőforrásként tekintenek a természetes támogatói hálóra, ugyanakkor annak kiépítése és fenntartása akkor alakulhat igazán jól, ha a támogatott lakhatások új működési modellje stabilá válik.

Magára a feladatra a megkérdezett kollégák úgy tekintenek, mint a kapcsolati tőkéhez való hozzáférés és e tőke mozgósításának folyamatára. A kapcsolati tőkéhez való hozzáférhetőség és a mobilizálhatósága között különbség van. „Az előbbi az

egyéni kapcsolathálókon keresztül elérhető erőforrásokat jelenti, az utóbbi a kapcsolatoknak, illetve az általuk elérhető erőforrásoknak bizonyos instrumentális vagy expresszív célok elérése érdekében történő mozgósítását. Tehát míg a hozzáférés csak potenciális társadalmi tőkét jelent, a mozgósítás konkrét eredménnyel jár” (Haász, 2017: 6).

Az interjúkban felvetődött szempontok mentén az alábbi logikai tervezést javasoljuk segítségül hívni, amikor a támogatott lakhatásban egy adott lakó természetes támogatói hálójának feltérképezésére és szervezésére kerül sor. A hozzáférés és mozgósítás tervezhetőségét segíti, ha az egyént és az őt körülvevő kapcsolati potenciált hálózatszerűen értelmezzük, s az egyént középpontba helyezve vizsgáljuk közelebbi és távolabbi kapcsolatainak a lehetőségét. Az 1. ábra bemutatja a támogatott lakhatásban élő természetes támogatói hálójának térképét, figyelembe véve a személy és a lehetséges támogató kapcsolatának erősségét.

1. ábra: A természetes támogatói háló térképe (saját szerkesztés)

Az is segíti a tervezhetőséget, ha az adott támogatott lakhatásban élő személy szükségletei mentén gondoljuk végig azokat a konkrét tevékenységeket, amelyekbe bevonhatók a természetes támogatói háló tagjai. A személy szükségleteinek feltérképezéséhez a komplex szükségletfelmérés ad támpontot. A 2. ábra egy lehetséges szükséglettérképet mutat be.

2. ábra: Szükségletek térképe (saját szerkesztés)

Életterületek szerinti szükséglet a komplex szükségletfelmérés alapján	Felajánlott tevékenység	Természetes támogató	
		Belső kör	Külső kör
Személyi higiéné			
Személyi függetlenség			
Mobilitás			
Életvezetés: bevásárlás, háztartási munkák			
Életvezetés: hivatalos ügyek, pénzkezelés			
Kapcsolatok			
Közösségi részvétel			

Az MMSZ Egyesület – az esetfelelősök kapcsolatháló-építési szociális munkája mellett – az önkéntes munka szervezett kereteinek megteremtésével jelentős segítséget nyújt a támogatott lakhatásban élő embereknek támogató hálójuk bővítéséhez. A fenntartók erre az erőforrásra építve, nyílt napok szervezésével, a társadalmi felelősségvállalásban részt vevő cégekkel kapcsolatot tartva, a falunapokba való bekapcsolódás támogatásával maguk is hozzájárulhatnak e tevékenység sikeréhez.

Ábrajegyzék

1. ábra: A természetes támogatói háló térképe. Saját szerkesztés.
2. ábra: Szükségletek térképe. Saját szerkesztés.

Felhasznált irodalom

- BUGARSZKI ZSOLT (2011): Intézménytelenítés Magyarországon a mentális problémák kezelése területén, *Esély*, 22. évfolyam, 2011/2., 55–85.
- CRPD: *A fogyatékossgal élő személyek jogairól szóló egyezmény*, <https://www.un.org/disabilities/documents/natl/hungary-ez.pdf> (letöltve: 2023. 06. 01.).
- FARKAS ZOLTÁN (2013): A társadalmi tőke fogalma és típusai, *Szellem és Tudomány*, 4.évfolyam, 2013/2., 106–133., https://matarka.hu/koz/ISSN_2062-204X/4_evf_2_sz_2013/ISSN_2062-204X_4_evf_2_sz_2013_106-133.pdf (letöltve: 2023. 07. 01.).
- FESZT.EU: *A fogyatékossgal élő személyek számára ápolást-gondozást nyújtó szociális intézményi férőhelyek kiváltásáról szóló 2017–2036. évekre vonatkozó hosszú távú koncepcióról*, <https://www.feszt.eu/wp-content/uploads/2017/12/kiv%C3%A1lt%C3%A1sr%C3%B3l-sz%C3%B3l%C3%B3-koncepci%C3%B3.pdf> (letöltve: 2023. 06. 01.).
- HAÁSZ SÁNDOR (2017): Családi és szociális kapcsolatok a nyugati határszélen. Módszertani kitekintés a belső „kliensmigráció” kapcsolathálózati vizsgálataiba, *Párbeszéd*, 4. évfolyam, 2017/2., 1–20.
- KOPASZ MARIANNA – BERNÁT ANIKÓ – KOZMA ÁGNES – SIMONOVITS BORI (2016): Fogyatékossgal élő emberek életminősége Magyarországon az intézménytelenítési folyamat küszöbén, in KOLOSI TAMÁS – TÓTH ISTVÁN GYÖRGY (szerk.): *Társadalmi riport 2016*, Budapest, TÁRKI, 378–395., http://real.mtak.hu/118393/1/18Kopasz-et al_376-393.pdf (letöltve: 2023. 06. 01.).
- LÉGMÁN ANNA (2012): Közösségképek, in KOVÁCH IMRE – DUPCSIK CSABA – P. TÓTH TAMÁS – TAKÁCS JUDIT (szerk.): *Társadalmi integráció a jelenkori Magyarországon*, Budapest, MTA TK Szociológiai Intézet – Argumentum, 357–368.
- MAGYAR FOGYATÉKOSÜGYI CAUCUS (2010): *Fogyatékos személyek jogai vagy fogyatékos jogok? A Magyar Civil Caucus párhuzamos jelentése az ENSZ-egyezményről*, Budapest, SINOSZ–MDAC–FESZT, <https://mek.oszk.hu/13000/13044/13044.pdf> (letöltve: 2023. 06. 01.).
- NELHÜBEL-OLÁH HENRIETTE (2021): Brüsszel kiváltása – komplex szemléletváltás, in SERAFIN JÓZSEF (szerk.): *Támogatott élet – Fogyatékos, pszichiátriai és szenvedélybeteg*

- személyek társadalmi beilleszkedése, lakhatása, Budapest, Baptista Egyházi Szociális Módszertani Központ, 147–170.
- ORBÁN ANNAMÁRIA – SZÁNTÓ ZOLTÁN (2005): Társadalmi tőke, *Erdélyi Társadalom*, 3. évfolyam, 2005/2., 55–70. DOI: <https://doi.org/10.17177/77171.54>
- ORBÁN-SEBESTYÉN KATALIN – FARKAS JUDIT – SÁRINGERNÉ SZILÁRD ZSUZSANNA – ÖKRÖS CSABA (2021): Az értelmi fogyatékossgal élő emberek inklúziójával kapcsolatos hazai kutatások összehasonlító elemzése, *Magyar Sporttudományi Szemle*, 22. évfolyam, 2021/6. szám, 54–67., <http://real.mtak.hu/158634/1/MSTT-Szemle-2021-5-6-teljes-honlapra-93-106.pdf> (letöltve: 2023. 06. 01.).
- SZÉLL KRISZTIÁN (2018): Társadalmi bizalom és szolidaritás. Beszélgetés Utasi Ágnes szociológussal, *Educatio*, 27. évfolyam, 2018/4., 678–691. DOI: <https://doi.org/10.1556/2063.27.2018.4.10>
- SZOCIÁLISPORTÁL.HU: Komplex támogatási szükségletmérő eszköz – Szakmai módszertani útmutató, https://szocialisportal.hu/wp-content/uploads/2017/06/Komplex-Tamogatasi-Szuksegletmero-Eszkoz_Utmutato.pdf (letöltve: 2023. 06. 01.).
- ZÁSZKALICZKY PÉTER (szerk.) (1998): *A függőségtől az autonómiáig*, Budapest, „Kézenfogva” Összefogás a Fogyatékosokért Alapítvány, [http://www.kka.hu/_soros/kiadvany.nsf/44cfa372d3c5a279c1256e9600682640/b56129e5ec82a6b4c1256e9900487a08/\\$FILE/A%20f%C3%BCgg%C5%91s%C3%A9gt%C5%91l%20az%20auton%C3%B3mi%C3%A1ig.pdf](http://www.kka.hu/_soros/kiadvany.nsf/44cfa372d3c5a279c1256e9600682640/b56129e5ec82a6b4c1256e9900487a08/$FILE/A%20f%C3%BCgg%C5%91s%C3%A9gt%C5%91l%20az%20auton%C3%B3mi%C3%A1ig.pdf) (letöltve: 2023. 06. 01.).
- KORMÁNY (2011): 1257/2011. (VII. 21.) Korm. határozat a fogyatékos személyek számára ápolást-gondozást nyújtó szociális intézményi férőhelyek kiváltásának stratégiájáról és a végrehajtásával kapcsolatos kormányzati feladatokról
- KORMÁNY (2017): 1023/2017. (I. 24.) Korm. határozat a fogyatékos személyek számára ápolást-gondozást nyújtó szociális intézményi férőhelyek kiváltásáról szóló 2017–2036. évekre vonatkozó hosszú távú koncepcióról
- ORSZÁGGYŰLÉS (1993): 1993. évi III. törvény a szociális igazgatásról és szociális ellátásokról
- ORSZÁGGYŰLÉS (2007a): Az 1998. évi XXVI. törvény 2007. évi módosítása a fogyatékos személyek jogairól és esélyegyenlőségük biztosításáról
- ORSZÁGGYŰLÉS (2007b): 2007. évi XCII. törvény a fogyatékossgal élő személyek jogairól szóló egyezmény és az ahhoz kapcsolódó Fakultatív Jegyzőkönyv kihirdetéséről

The natural wave of supporters in supported living house – a social capital and trust

ABSTRACT

In service providers for people with disabilities, we are witnessing a process of transition to community living support services. This change is turning the disability profession towards a new approach – a community, social approach. As members of the community, people with disabilities interact with communities. These interactions need to be based on trust, which can be facilitated by a natural support network around people with disabilities. In our research, we use focus group interviews to investigate the circumstances of the development of a natural support network around people with disabilities living in supported housing in the counties of Pest and Zala.

KEYWORDS: natural wave of supporters, supported living house, independent living, change of perspective

KONCZ HÉDY | Egészségfejlesztő mentálhigiénikus, szociálpolitikus, komplex szükséglet-felmérő szakember, jelenleg az MMSZ Egyesület Országos Módszertani Munkacsoportjának munkatársa. Érdeklődésének fókuszában a kiváltás és a támogatott lakhatás áll.

BALOGH PÉTER

Szolidaritás az államközi viszonyokban (?)

Nemzetközi támogatási mintázatok vizsgálata az orosz–ukrán háború árnyékában

TANULMÁNY

DOI: 10.56699/MT.2023.3.4

ABSZTRAKT

A tanulmány a társadalmi tőke és a bizalom nemzetközi rendszerben betöltött lehetséges szerepének kérdésköréhez kíván adalékokkal szolgálni az orosz–ukrán konfliktus első évében – 2022. február 24. és 2023. február 24. között – Ukrajna számára biztosított támogatások vizsgálatán keresztül. Nyilvánosan elérhető forrás alapján végzett másodelemzés keretében több dimenzióban is áttekintjük a támogatások összetételét és dinamikáját. Az eredmények alapján – globálisan tekintve – egy alapvetően szűk országcsoportot jelentenek az Ukrajnának támogatást biztosító államok, s közöttük is meglehetősen jelentős aránytalanságok mutathatók ki. Meghatározónak tekinthető az Amerikai Egyesült Államok dominanciája mellett az Egyesült Királyság, Németország és Japán szerepvállalása, illetve kiemelhető a NATO tagállamainak ugyancsak jelentős összesített részesedése, amely a társadalmi tőke sajátos hatásmechanizmusaira is ráirányíthatja a figyelmet.

KULCSSZAVAK: társadalmi tőke, bizalom, nemzetközi támogatás, orosz–ukrán háború

A társadalmi tőke és a bizalom meglehetősen sajátos erőforrásnak tekinthető. Egyrészt amennyiben Pierre Bourdieu (2006) tőkeelméletének hármas felosztását vesszük alapul, a pénz formájában intézményesülni hajlamos gazdasági tőke, illetve a több eltérő altípusban is felismerhető kulturális tőke mellett a társadalmi tőke sajátossága, hogy nem önmagában, hanem valamilyen csoporthoz tartozás kifejeződéseként válik egyfajta előnyrendszerre, illetve a csoporton belüli csereviszonyok révén biztosíthat tulajdonosának többletlehetőségeket. Bourdieu ezen – jellemzően

tehát individualisztikusnak tekinthető (Orbán–Szántó, 2006: 140–142) – interpretációja James Coleman (2006) megfogalmazásában annyiban szintén visszatükröződik, hogy itt a társadalmi tőke nem közvetlenül az emberekben, hanem sokkal inkább a közöttük lévő viszonyokban ölt testet. A társadalmi tőke ezen strukturális jellegéhez Coleman még hozzákapcsolja e tőketípus funkcionalitását, azaz azt a jellegzetességet, hogy – mint termelő tőke – a társadalmi tőke is elősegíti a cselekvést, olyan célok elérését valószínűsíti, melyeket a tőke hiányában a cselekvők nem tudnának megvalósítani (Coleman, 2006: 111–112).¹ A társadalmi tőkének az érintettek számára potenciálisan kedvező hatását – éppenséggel annak hiányán keresztül – Robert Putnam (2006) mutatta be, illetve tárgyította ki e fogalmat szélesebb társadalmi kontextusban. Putnam alapvetően kollektivistikus (Orbán–Szántó, 2006: 140–142), a *bizalom* terminusában kifejtett szemléletmódjában e tőketípus közösségi erőforrásként jelenik meg, mely nagyban hozzájárul a társadalom működőképességéhez, prosperálásához, fejlődéséhez – illetve hiánya akadályozza utóbbiak lehetőségeit. A társadalmi tőke országok, társadalmak szintjén azonosított pozitív hatása a nemzetközi rendszer működése és biztonsága szempontjából sem hanyagolható el. Elég csak utalni például a különféle bizalomnövelő tevékenységek szerepére a konfliktusok felszínre törése, illetve eszkalálódása (Gazdag–Remek, 2018: 20), a biztonsági csapda kialakulásának (Gazdag–Remek, 2018: 14–15) megelőzése szempontjából. Az országok közötti – akár intézmények szintjén megvalósuló – együttműködés egyik lényeges hozadékának a cselekvések kiszámíthatósága tekinthető (Lebow, 2013: 18), amely nemzetközi kontextusban a bizalom fontosságának előtérbe kerülésével, felértékelődésével járhat. Az államok viselkedésére épülő aktor- vagy mikroorientációjú szemléletmód (Rathbun, 2009: 346) mellett az átfogó perspektívát megtestesítő, a nemzetközi rendszer működésére vonatkozó elméleti iskolák tekintetében is felbukkan, illetve értelmezhető a bizalom (Wrighton, 2022). A legkevésbé igaz ez az alapvetően katonai és gazdasági hatalmukkal operáló, önérdekkövető államokat egy anarchikus rendszerben feltételező realista iskolára, melyben a bizalom mindössze hiányként értelmezhető. A közösnek tekintett értékek, a nemzetközi intézmények és a kölcsönösen előnyös interakciók szerepére épülő liberalizmus esetében az államok közötti – jellemzően racionális belátáson alapuló – bizalom az együttműködést és a békés viszonyokat segíti elő. A nemzetközi rendszer még szélesebb cselekvői körét – beleértve a különféle nem állami szereplőket – feltételező konstruktivista elmélet individualista irányultságú szemléletmódjában a bizalom mint közös értéken, illetve értelmezéseken alapuló, társadalmi-pszichológiai eredetű erőforrás tűnik fel (Wrighton, 2022: 17–19). Az együttműködésbe és bizalomba való befektetés tehát nem csupán egyéni vagy társadalmi szinten, hanem az államközi viszonyok tekintetében is megtérülő erőfeszítésnek bizonyulhat (Wheeler, 2012), mivel olyan kapacitások létrejöttéhez járulhat hozzá, melyek máskülönben nem érhetők el.

A társadalmi erőforrások kedvező szerepének, az együttműködés, a bizalom és szolidaritás fenti kérdéskörét tanulmányunkban egy aktuális konfliktus, az orosz–ukrán

háború esetén keresztül kívánjuk illusztrálni. Arra teszünk kísérletet, hogy feltárjuk, bemutassuk és elemezzük a konfliktus első évében kialakuló, a megtámadott felet támogató nemzetközi közösséget. A 2022. február végén eszkalálódó konfliktus mindenekelőtt Európa, de a tágabb nemzetközi közeg számára is komoly, régóta nem tapasztalt közelségben megjelenő kihívásként, egyfajta sokkhatásként jelentkezett, s az Ukrajnával való szolidaritást és együttműködést kifejező megannyi kezdeményezéshez vezetett. Ezek egy meghatározott szeletének – s különösen az abban rejlő esetleges lehetőségek – fókuszált és módszeres áttekintése tanulságos lehet.

MÓDSZERTANI KERETEK

A tanulmányban bemutatott kutatási eredmények az Ukrajna körül a konfliktus első évében kiépült támogatási hálózatban áramló különféle források jellegéről, összetételéről adnak képet. Ukrajna több területen megannyi, más országok szolidaritásának kifejeződéseként felfogható támogatást kapott, melyek között azonban meglátásunk szerint érdemes és fontos differenciálni. Az egy-egy ország vezetői, meghatározó politikai szereplői által kifejezett támogatás, az ilyen értelmű állásfoglalások, nyilatkozatok mind-mind lényeges elemként merülhetnek fel. Ugyancsak egyértelmű kiállásnak tekinthető a nemzetközi szervezetekben – mindenekelőtt például az ENSZ-ben – való felszólalás, reprezentáció, döntéshozatali-szavazási aktus. Ezeket azonban jelen tanulmány szempontjából szimbolikus, elsősorban gesztusértékű támogatásnak tekintjük, s tartalmi és terjedelmi okok folytán nem vizsgáljuk. Meglátásunk szerint jóval nagyobb mutatóértéke lehet azon támogatásoknak, melyeket egyes országok vagy akár a nemzetközi rendszer egyéb szereplői biztosítottak Ukrajnának, amennyiben azok nem pusztán szimbolikus, hanem anyagi vagy egyéb *gyakorlati* ráfordítást jelentenek, s ezáltal a kérdéskör egy szűkebb, de tartalmasabb dimenzióját teszik vizsgálhatóvá.

A támogatások fenti metszetben való vizsgálatát a Kiel Institute for the World Economy németországi szervezet által megvalósított, az Ukrajna számára biztosított különféle felajánlások, szállítások konkrétumainak összegyűjtését, regisztrálását célzó kutatás – Ukraine Support Tracker – adataira (IFW, 2023) épülő másodelemzés keretében végezzük el. A forrásként szolgáló adatok eltérő formában rendelkezésre bocsátott támogatástípusokat különböztetnek meg.² Elemzésünkben elsősorban a bilaterális, azaz országok által biztosított támogatásokra fókuszálunk, de kiterünk a – jellemzően nemzetközi szervezetekhez kötődő – multilaterális formákra, illetve a teljes kép érdekében utalunk a piaci jellegű formákra is. Az adatokat a konfliktus első évére – azaz a 2022. február 24. és 2023. február 24. közötti időszakra – szűkítve, jellemzően leíró elemzési eljárásokkal dolgozzuk fel, s a kapott eredményeket grafikus illusztrációkkal egészítjük ki.

ADATELEMZÉSEK

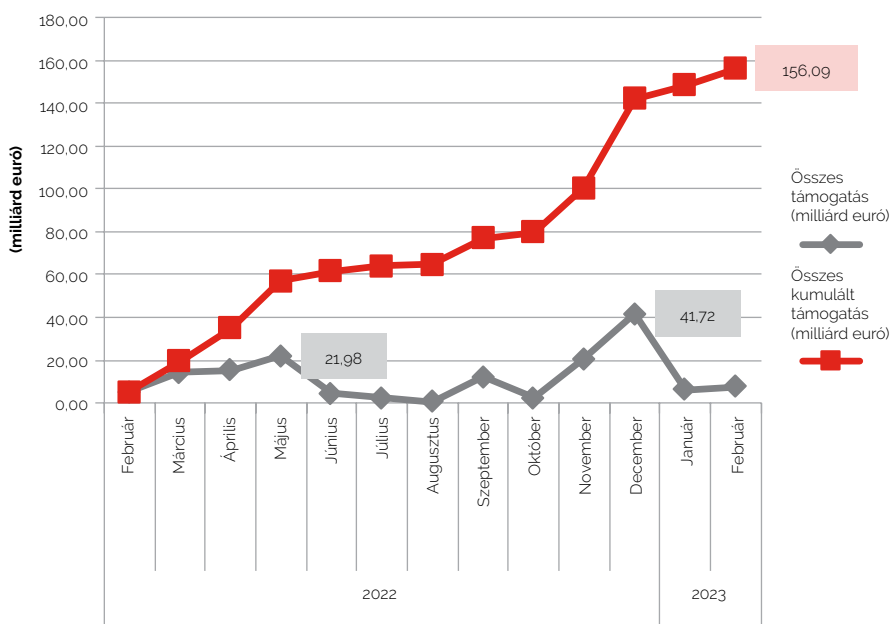
A támogatások alapvető jellemzői

A konfliktus első évében összességében több mint százötvenmilliárd euró olyan pénzügyileg kifejezhető segítség áramlott Ukrajna felé, melyet kétoldalú jelleggel biztosítottak a támogató országok, illetve intézmények.³ E pontosan 156,59 milliárd eurónyi forrás támogatási területek, illetve támogatási célok szerinti eloszlása rendkívül polarizáltnak tekinthető, amennyiben a források egyik meghatározó része, 45,81 százaléka finansziális, költségvetési jellegű támogatást jelent, s lényegében közel azonos, összességében azonban valamelyest még magasabb arányban (46,03%) katonai célú kötelezettségvállalások ellentételezési értékét találjuk ezen összköltségvetésben. A források fennmaradó része – kevesebb mint egytizede, számszerűen 8,16 százaléka – tekinthető humanitárius jellegű támogatásnak. Ha a fenti, bilaterális alapon szerveződő támogatások mellett figyelembe vesszük a nem ilyen formában történt felajánlásokat is – ezeket nagy nemzetközi szervezetek (Nemzetközi Valutaalap, Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank, ENSZ, Világbank-csoport) bocsátották Ukrajna rendelkezésére, s kizárólag pénzügyi jellegű támogatási formát jelentenek –, akkor a teljes támogatási összeg 169,52 milliárd eurót tesz ki, melynek arányai nagyságrendileg hasonlóak a fentiekhez, bár támogatási célok szerint az egymáshoz való viszonyok módosulnak. Ebben az összetételben ugyanis az összesített támogatásoknak lényegében a fele (49,94%) pénzügyi-finansziális támogatásként jelenik meg, a forrásoknak még mindig több mint a kétötöde (42,52%) katonai célú, s mindössze a fennmaradó 7,54 százalék humanitárius jellegű támogatás. A segítségnyújtás fenti dimenzióin túl – jellemzően a humanitárius célokhoz kapcsolhatóan, de azoktól elkülönítetten vizsgálva – annak meghatározását is meg lehet kísérelni, hogy közelítőleg mekkora pénzügyi támogatással tekinthető egyenértékűnek a konfliktus miatt bizonyos országokban megjelenő menekültek segítése, elhelyezése, ellátása, amely – az ezen szerep kör vonatkozásában relevánsnak tekintett harmincegy ország viszonylatában – összességében további 44,35 milliárd eurónyi összeget jelent. Az ily módon kalkulált támogatási összérték 165,42 milliárd euró, melynek összetételére jellemző, hogy legnagyobb arányban (41,40%) a katonai jellegű támogatás fordul elő, további egynegyed részt (25,03%) tisztán pénzügyi célú források tesznek ki, a humanitárius pénzügyi felajánlások 6,75 százalékban vannak jelen, s a fennmaradó, valamivel több mint egynegyed részarányt (26,81%) a menekültek ellátása finanszírozásának becsült pénzügyi kerete jelenti. Azt is érdemes itt megemlíteni, hogy a menekültek megsegítése fenti költségének eloszlása rendkívül egyoldalúnak tekinthető, mivel az ezzel kapcsolatos tevékenységek pénzügyi értékre átszámított forrásának több mint a fele (51,54%) két országban – Lengyelországban és Németországban – jelenik meg.⁴

Időbeli tendenciák

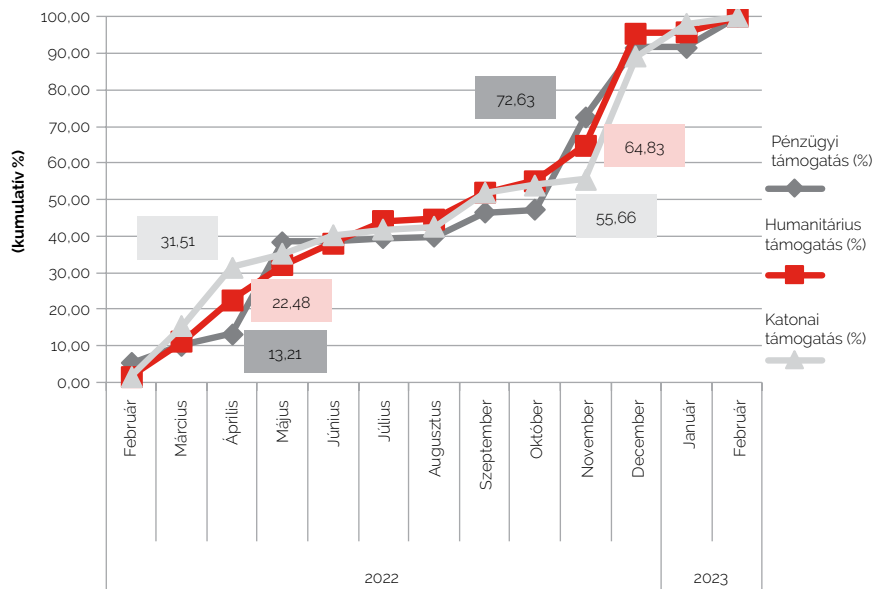
Az Ukrajna számára felajánlott pénzügyi támogatások időbeli eloszlásában⁵ két meghatározónak tekinthető bővülési periódus azonosítható be (1. ábra). A konfliktus kezdetétől indul az első ilyen támogatási hullám, amely májusban éri el a legmagasabb értéket – ebben a hónapban közel huszonnégy milliárd euró forrás jelenik meg –, majd a nyári hónapokban egyfajta stagnálás mutatható ki. Ezt a nyugodtnak tekinthető időszakot törli meg az inkább jellemzően az ősz második felében, illetve télen kibontakozni látzó – az előbbinél jelentősebb – második intenzívebb támogatási periódus, amely az év végéig eltart, s a végén, azaz decemberben mutatja a legjelentősebb forráskihelyezést, 41,72 milliárd euró összértékben.

1. ábra: A támogatások időbeli eloszlása (saját számítás és szerkesztés)

Támogatási területek szerinti bontásban a belső arányok szemléltetése bizonyulhat mutatóértékűnek, jóllehet az összesített adatok időbeli tendenciáihoz képest markáns eltérések nem, mindössze kisebb átrendeződések rajzolódnak ki a források célja szerint (2. ábra). A vizsgált időszak elején – nyilvánvaló okokból – a katonai jellegű támogatások növekednek a legjelentősebb ütemben: áprilisra a megtámadott ország számára felajánlott katonai jellegű támogatások közel egyharmadával (31,51%) számolhatunk, míg ugyanabban az időszakban a humanitárius céllal megjelölt forrásoknak egynegyed és egyötöd közötti aránya (22,48%) mérhető, s ekkor még a legalacsonyabb mértékben a pénzügyi

2. ábra: A támogatások időbeli eloszlása területek szerint (saját számítás és szerkesztés)

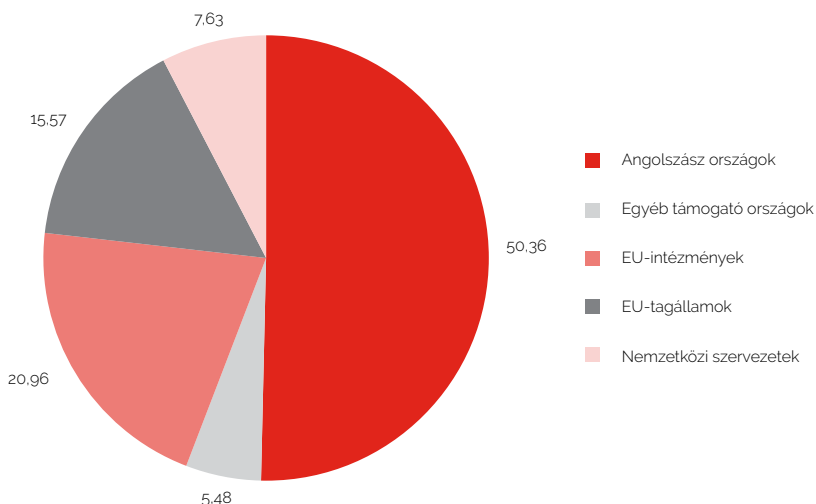
támogatások jelennek meg (13,21%). Májusban azonban jelentősen növekszik a pénzügyi célú segítségnyújtás, így erre a hónapra az arányok jóval kiegyenlítettebb képet adnak, de a pénzügyi támogatás a nyári hónapokban arányaiban alacsonynak tekinthető, s jellemzően ezen időszakban realizálódnak a humanitárius támogatások. Az augusztustól kibontakozó lassú növekedési arányok az ősz első hónapjaiban ártrendeződést eredményeznek. Ez novemberre olyan mintázathoz vezet, melyben a katonai támogatásoknak még csak valamivel több mint a fele (55,66%) lett regisztrálva, míg a humanitárius célú forrásoknak már közel a kétharmada (64,83%) megjelenik, a pénzügyi támogatásoknak azonban ekkorra már közel háromnegyede (72,63%) kimutatható. Az év végéig tartó erőteljes növekedési ütem decemberre újra az arányok közötti különbségek relatív kiegyenlítését hozza, nagyságrendileg egységesen kilencvenszázalékos arányokkal, s a vizsgált időszak utolsó két hónapjában már ugyancsak nem jelennek meg markáns eltérések.

A támogatói csoportok szerinti összetétel

Ha a vizsgált időszak teljes támogatásának országcsoportonkénti – azaz jellemzően bilaterális alapon szervezett – eloszlását, illetve a szervezeti-intézményi alapon felajánlott források mintázatát egyben vizsgáljuk (3. ábra), a mindösszesen 169,52 milliárd eurós összeg felét (50,36%) az angolszász országoknál⁶ találjuk meg. Igaz, ettől a meghatározó – alapvetően az Amerikai Egyesült Államok által dominált – támogató országcsoporttól jelentősen elmaradva, az Ukrajnának segítséget nyújtó entitások között a máso-

dik legjelentősebb részesedést az uniós intézmények⁷ által felajánlott források jelentik: e támogatások egyötöd arányt (20,96%) tesznek ki, amelyhez az EU-tagállamok mindössze 15,57 százalékot elérő vállalásait hozzáátve az összes forrásnak még mindig csak az egyharmadát kitevő részesedést találunk. A korábban már említett, kizárólag pénzübeli támogatást nyújtó nemzetközi szervezetekhez⁸ 7,63 százalék forrás köthető, s a további országok⁹ esetében az angolszász országcsopórt részarányának hozzávetőlegesen mindössze az egytizede, 5,48 százalékos támogatási arány mérhető.

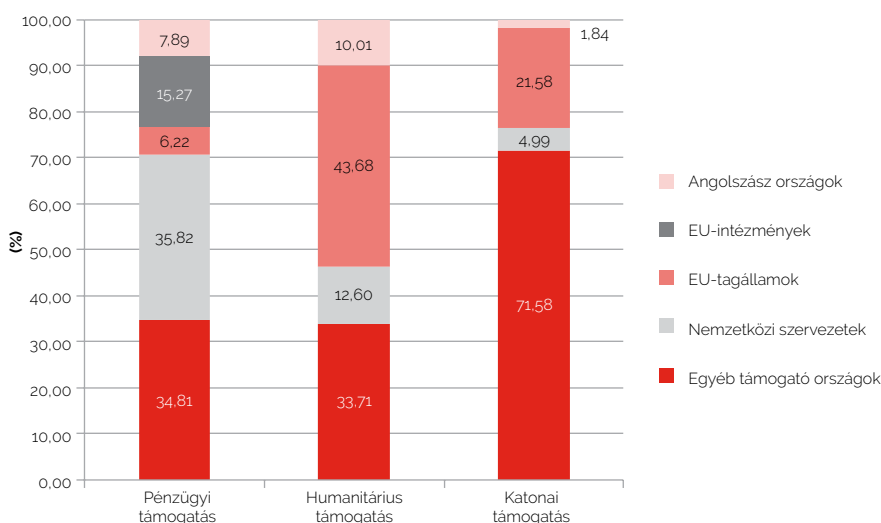
3. ábra: A támogató csoportok részesedési arányai (saját számítás és szerkesztés)

A támogatási célok szerinti területeken belül a különféle donorcsoportok meglehetősen eltérő szerepvállalása mutatható ki (4. ábra). A pénzügyi támogatások terén az uniós intézmények és az angolszász országok hasonló, nagyjából egyharmados arányt valamelyest meghaladó részesedést tudhatnak magukénak (35,82%, illetve 34,81%), továbbá a nemzetközi szervezetek felajánlásai képviselnek még jelentősebb arányt a támogatások e típusa esetében (15,27%). Markáns különbség nem jelenik meg az Európai Unió és az egyéb országok között a nagyságrendileg 6-8 százalékos részarányokat figyelembe véve. Ellentétben a humanitárius célokat szolgáló támogatásokkal, melyek esetében az uniós tagállamok domináns támogatóként jelennek meg: a források 43,68 százalékát adják, amihez hozzászámítva az EU-intézményeken keresztül megvalósuló dotációt (12,6%) az Európai Unió szerepvállalása meghaladja az összes támogatásnak több mint a felét. Az egyéb támogató országok a humanitárius célú források tizedét adják, az angolszász országok pedig az előbbi támogatási területhez hasonlóan egyharmados

részarányt (33,71%) képviselnek. Ehhez képest azonban újfent jelentősen átstrukturálódik a finanszírozási összetétel, ha a katonai jellegű támogatásokat vizsgáljuk, ugyanis ebben a dimenzióban kimagaslóan dominánsnak bizonyul az angolszász országcsoport szerepvállalása, tekintettel arra, hogy a teljes katonai jellegű támogatási forrás közel háromnegyedét (71,58%) adják. Az uniós tagállamok egyötödöt meghaladó arányával (21,58%), illetve az uniós intézményeken keresztül megvalósuló támogatásokkal (4,99%) lényegében le lehet fedni a katonai támogatások egészét – az egyéb országok 1,84 százalékos szerepvállalása nem tekinthető jelentősnek.

4. ábra: A támogatási területek csoportok szerinti eloszlása (saját számítás és szerkesztés)

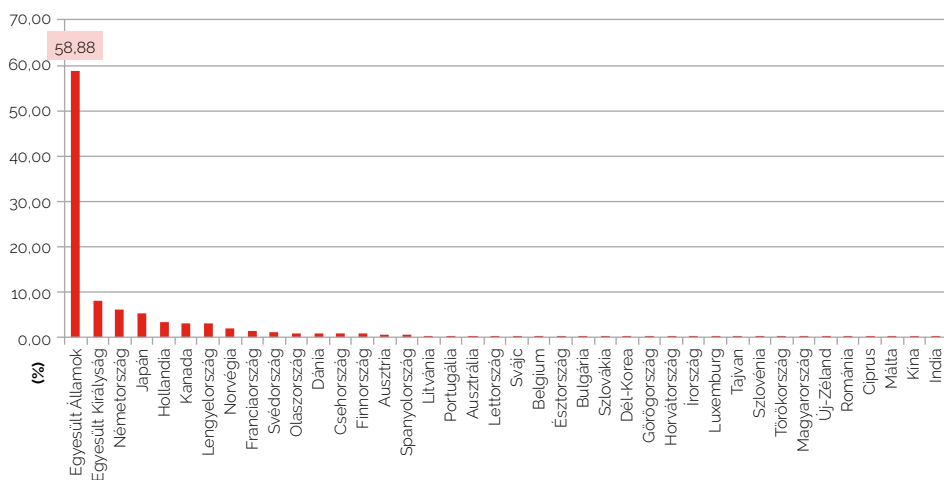

Országok szerinti mintázatok

Ha az elemzést kizárólag az országok által bilaterális alapon felajánlott, pénzügyileg kifejezett támogatásokra szűkítjük,¹⁰ az érintett negyven ország tekintetében a források rendkívül jelentős mértékű koncentrációja figyelhető meg (5. ábra). Az összes pénzügyi támogatásnak több mint a fele (!) az Amerikai Egyesült Államoktól érkezik: a források 58,88 százaléka a világpolitika legmeghatározóbb szereplőjeként tekintett tengerentúli ország pénzügyi támogatását jelenti az orosz–ukrán konfliktus első évében. A fennmaradó támogatások eloszlása – nyilvánvalóan szükségszerűen – meglehetősen elaprózott képet mutat, amennyiben mindegyik további országnak tíz százalék alatti a részesedése.¹¹ Ezek között kiemelhető még az Egyesült Királyság a maga 8,12 százalékos részesedésével, az Európában gazdasági vezető szerepet játszó Németország 6,09 százalékos aránnyal, valamint a Távol-Keletről Japán, melynek esetében még öt százalékot meghaladó (5,15%)

részesedés mérhető. Hollandia, Kanada és Lengyelország három százalék körüli arányt tudhat magáénak, továbbá Franciaországnál, illetve a skandináv térségből Norvégiánál és Svédországnál mérhető egy százalékot meghaladó részesedés. A fennmaradó országok esetében már ez utóbbi sem teljesül.

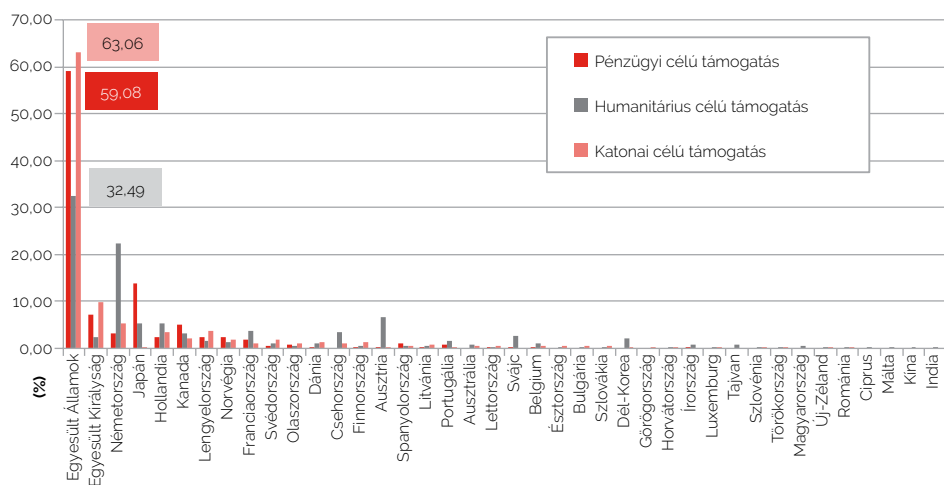
5. ábra: A támogató országok részesedési arányai (saját számítás és szerkesztés)

Támogatási területek szerinti bontásban ugyancsak egyértelműen kimutatható az Amerikai Egyesült Államok dominanciája (6. ábra). A finansziális-költségvetési célú támogatásoknak közel hatvan százaléka (59,08%) található meg ennél az országnál, amihez mérten, relatív értelemben még Japán és az Egyesült Királyság – 13,67, illetve 7,11 százalékos – részaránya tekinthető jelentősebbnek. Ha ezekhez még hozzásoroljuk Kanada közel ötszázalékos (4,97%) és Németország 3,14 százalékos részesedését, megállapíthatjuk, hogy e mindössze öt ország az összes pénzügyi célú támogatás közel kilenctizedét (87,97%) fedi le.

A humanitárius támogatások esetében – az előbbiekhöz képest legalábbis – jóval kiegyenlítettebb kép tárható fel. Bár e tekintetben is az USA bizonyul a legmeghatározóbb szereplőnek, mely az összes ilyen célú támogatás közel egyharmadát (32,49%) adja, nem olyan markáns Németország lemaradása, melynek esetében a humanitárius területhez kapcsolódó forrásoknak több mint egyötöde (22,35%) regisztrálható. Kiemelkedik még a humanitárius céllal (is) támogató országok köréből a korábbi adatoknál látótérbe nem került Ausztria a harmadik legnagyobb arányú (6,48%) vállalásával, de nem sokkal marad el tőle Hollandia (5,26%) és Japán (5,13%) sem. Franciaország, Csehország és Kanada is három százalékot meghaladó arányt képviselnek (3,50%, 3,32% és 3,15%). A támogatások e formája esetében a fenti országok – tehát az összes támogató

6. ábra: A támogató országok részesedési arányai területek szerint (saját számítás és szerkesztés)

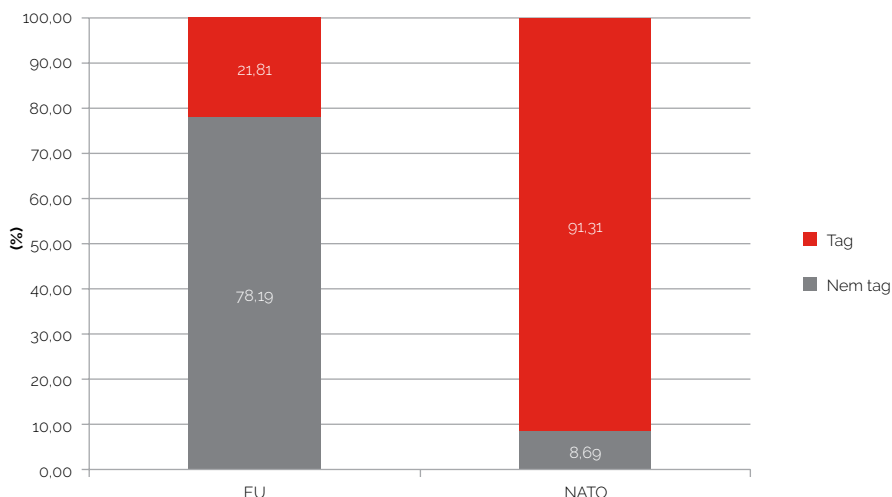

állam egynegyede – adják a források 86,61 százalékát, szemben az előző dimenzióval, ahol a nagyságrendileg megegyező részesedést a forrást biztosító államok mindössze egynyolcada fedte le.

A katonai célú támogatásoknál újfent erőteljesebb koncentrációs mintázat rajzódik ki, az élen messze kimagasló pozíciót elfoglalva az Amerikai Egyesült Államokkal, mely az összes katonai támogatás közel kétharmadát (!) biztosítja 63,06 százalékos részesedésével, s dominanciájára jellemző, hogy rajta kívül nincs olyan állam, melynek két számjegyű részesedése volna. Az Egyesült Királyság 9,68 százalékkal vezeti a fennmaradó államok mezőnyét, a szigetországot Németország, illetve Lengyelország és Hollandia követi öt-, illetve háromszázalékos részesedési arányt meghaladó értékekkel (5,21%, 3,54% és 3,44%). Ha mindehhez hozzávesszük még Kanadát – mely 2,02 százalékos aránnyal képviselteti magát a katonai támogatások terén –, az így kialakuló, mindössze hat tagból álló országcsoporthoz az összes katonai támogatás 86,96 százalékát tudhatja magáénak.¹²

Az országos szintű adatok esetében érdekesnek tűnhet annak feltárása, hogy milyen szerepet játszhat az államok között esetlegesen meglévő szövetségi rendszer a támogatási tevékenységben (7. ábra). Korábbi elemzésekben már láthattunk bizonyos országcsoporthoz, illetve támogató intézmények alapján aggregált adatokat, melyek jelen esetben is hasznosíthatók, amennyiben mindenképpen érdemes lehet különbséget tenni az Európai Unió tagállamainak – országszintű – szerepvállalása, illetve az egyéb országok tevékenysége között, de a vizsgálati probléma szempontjából legalább ennyire érdekes lehet a NATO mint katonai szövetség. Az adatok alapján előbbi vonatkozásában

7. ábra: A támogatások EU- és NATO-tagállamok szerinti eloszlása (saját számítás és szerkesztés)

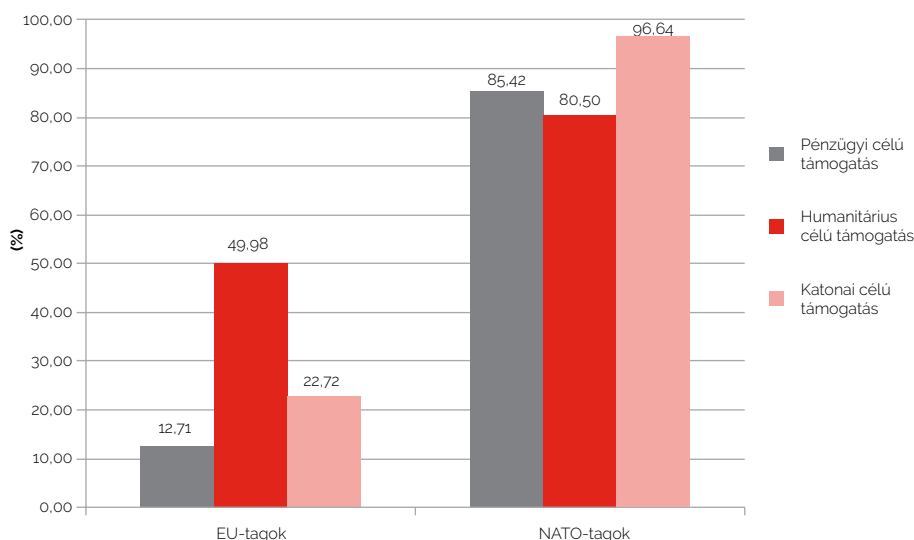
az látható, hogy az országok szerint leszűkített bilaterális támogatásoknak mindössze valamivel több mint az egyötöde érkezik (21,81%) uniós tagállamoktól. Ezzel szemben a NATO-tag országok által nyújtott támogatások a teljes forrásnak több mint a kilenczetedét látszanak lefedni, hiszen az összes támogatás 91,31 százaléka kapcsolható a katonai szövetség valamely tagjához, ami az Amerikai Egyesült Államok korábban bemutatott domináns szerepe mellett is jelentősnek tekinthető.

A NATO-tagállamok dominanciája az egyes támogatási területek esetében is egyértelműen megmutatkozik (8. ábra). Míg az uniós tagállamok a pénzügyi célú támogatásoknak mindössze 12,71 százalékát adják, addig a NATO-tagországok esetében ez az arány közel hétszer magasabb (85,42%). A legkisebb különbség – összhangban azon eredményekkel, melyeket a korábbi, aggregált szinten elemzett adatoknál tapasztaltunk – a humanitárius támogatásokból való részesedésnél jelenik meg, ez az EU és a NATO esetében 49,98, illetve 80,50 százalék. A katonai támogatások terén pedig szinte teljes mértékű a NATO-tagországok dominanciája (96,64%), jóllehet az első támogatási területhez képest mérsékeltebbnek tekinthető az aránytalanság, hiszen az uniós tagállamok részesedése is inkább az egyenegyedhez esik közelebb (22,72%).

Az ukrajnai menekültek segítése

Az orosz–ukrán háború a katonai műveletek veszteségei, az elpusztított katonai és ipari, valamint lakossági infrastruktúra mellett komoly kockázatot jelent a lakosság számára, ami jelentős mértékű menekülthullámot indított el. Az elemzett adatok tanúsága szerint – a szakterülettel foglalkozó szervezetek nyilvántartásaira, illetve becsléseire ala-

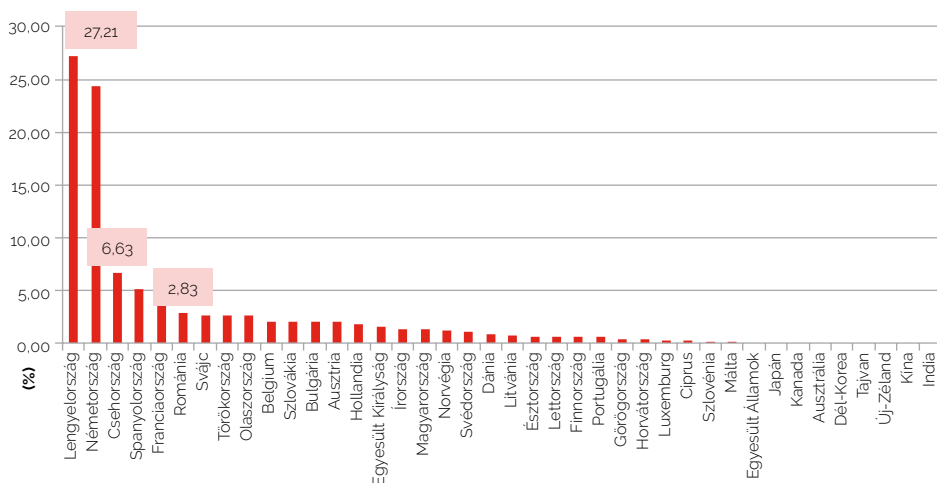
8. ábra: Az EU- és NATO-tagállamok támogatási területek szerinti szerepvállalása
(saját számítás és szerkesztés)

pozva – több mint ötmillió olyan menekülttel (5 193 886 fő) lehet számolni, akik más országokba utaztak. Az érintettek többsége – lényegében fele (50,42%) – két országban található meg: Lengyelországban az összes menekültnek csaknem az egyharmada (30,10%), Németországban pedig az egyötöde (20,32%) talált menedékre az adatok alapján. Csehországban a távozóknak közel egytizede (9,45%) található meg, Olaszországban, Spanyolországban és az Egyesült Királyságban pedig három százalék körül alakul a menekültek aránya. A jelzett arányok mögött található menekült lakosság természetesen más-más súlyt képvisel a befogadó ország népességéhez viszonyítva – így tekintve a Németországba érkezők hozzávetőleg egyszázalékos arányt jelentenek, Lengyelországban viszont ez a relatív mutató már meghaladja a négy százalékot. Még inkább igaz ez Csehország esetében, s relatíve különösen jelentős – öt százalék feletti – arányt képviselnek a menekültek népességarányosan Montenegróban és Észtországban.

A menekültek ellátásához kapcsolódó pénzügyi terhek becsült összértéke 44,35 milliárd euró, amely jellemzően arányosan oszlik meg a befogadó országokba érkező menekült népesség között, amennyiben a források legjelentősebb része (27,21%) Lengyelországban, további közel egynegyede (24,32%) pedig Németországban található (9. ábra). Csehországban és Spanyolországban hozzávetőlegesen ötszázalékos részarány mérhető – 6,63 és 5,06 százalék –, de Franciaországban is meghaladja a négy, Románia, Svájc, Törökország, Olaszország, Belgium, Szlovákia és Bulgária esetében pedig a két százalékot.

9. ábra: A menekültellátás költségeinek eloszlása országok szerint (saját számítás és szerkesztés)

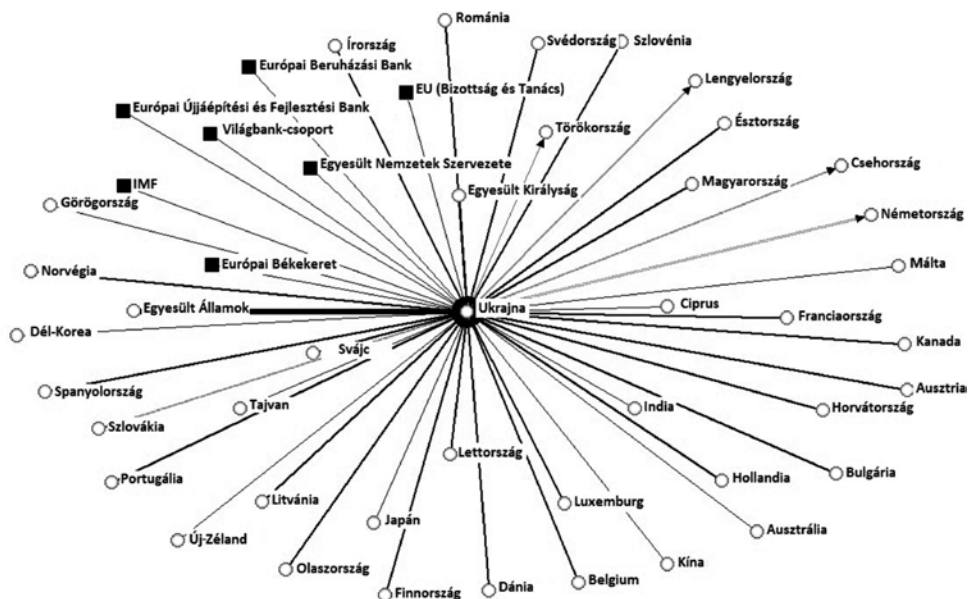

ÖSSZEGZÉS ÉS KÖVETKEZTETÉSEK

A fentiekben több aspektus mentén tártuk fel és jellemeztük az Ukrajnának nyújtott támogatások mintázatait. Az eredmények összegzése előtt érdemes rámutatni, hogy az Ukrajnát támogató országok és nemzetközi szervezetek, intézmények egy jól lehatárolt csoportot alkotnak, s körükben is meglehetősen markáns aránytalanságok jelennek meg (10. ábra). A világ hozzávetőleg kétszáz állama közül mindössze negyven jelenik meg a támogatók között, ami arányaiban messze nem kimagasló érték – a globális világnak mindössze egyötöde van jelen a támogató országok között, s körükben is domináns az Amerikai Egyesült Államok.

Az adatelemzések eredményei alapján a pénzügyileg meghatározott támogatások összesített mutatóját vizsgálva megállapítható, hogy (1) rendkívül meghatározónak bizonyul a katonai és a pénzügyi célú támogatások köre, ami polarizált mintázatot eredményezve a humanitárius célú költsékek kevesebb mint egytizednyi részarányát jelenti. Az Ukrajna segítése érdekében megjelenő támogatások időbeli dinamikájában összességében (2) két jelentősebbnek tekinthető növekedési időszak mutatható ki – egyrészt a támadást követő negyedéves periódusban tavasz végéig, majd a nyári hónapokat követően késő ősszel és a téli időszakban. A támogatások belső arányaiban jellemzően ezen időszakokon belül (3) némi átrendeződés mutatható ki, de az összesített tendencia esetében megjelenő mintázatok ebben a tekintetben is dominálnak. A támogatások finanszírozói körét tekintve szembeötlő (4) az angolszász országok szerepvállalásának meghatározó jellege összességében, illetve dominanciája az Ukrajnának nyújtott katonai jellegű támogatások terén. Az Európai Unió intézményeinek és tagállamainak együttesen egyharmados részaránya jellemző az összesített adatokra vetítve, ami a humanitárius területhez

10. ábra: Ukrajna támogatói hálózata (saját számítás és szerkesztés)

kapcsolódó támogatások vonatkozásában növekszik a források felét meghaladó mértékűre. Az egyéb országok érdemben egyik célterület esetében sem lépik túl a támogatások egytizedes arányát, ami az összesített adatokban a legalacsonyabb szerepvállalást testesíti meg, nem sokkal elmaradva a nemzetközi szervezetek részarányától, amely kizárólag a pénzügyi területhez köthetően jelenik meg. A fentiek alapján tehát valamelyest (5) eltérő finanszírozási szerepvállalás látszik kibontakozni a két meghatározónak tekinthető donor államcsoport között: míg az Európai Unió tagállamai – az uniós intézményeken keresztül megvalósított vállalatokkal kiegészítve – jellemzően inkább a humanitárius célokat szolgáló támogatásokban vállalnak arányaiban nagyobb szerepet, addig az angolszász országok a döntően Ukrajna katonai műveleteinek háttérét adó források terén foglalnak el domináns pozíciót. A támogatások pénzügyileg kifejezett értékének országok szintjén vizsgált mintázatai alapján egyrészt összességében – újfent – megállapítható (6) az Amerikai Egyesült Államok kiemelkedő szerepvállalása. Az USA dominanciája a legmarkánsabban a katonai támogatások esetében jelenik meg, de szerepvállalása a pénzügyi területen is meghatározó. Másrészt fontos hangsúlyozni a további országok között a jellemzően európai kötődésű (7) Egyesült Királyság és Németország forrásmobilizációs tevékenységét. Mindketten relatíve jelentős részt vállalnak a katonai és – kiváltképpen Németország – a humanitárius területhez kötődő támogatások terén,

de a pénzügyi célú támogatást tekintve is tevékenyek. Kiemelhető továbbá a földrajzilag ugyancsak messze eső (8) Japán szerepvállalása, hiszen a távol-keleti szigetország összességében is mérhető támogatási értéket képvisel, de különösen igaz ez a pénzügyi támogatási terület vonatkozásában. Egyöntetűen megjelenő

Rendkívül meghatározónak bizonyul a katonai és a pénzügyi célú támogatások köre.

mintázatként mutathatunk rá továbbá, hogy (9) az Európai Unióhoz képest a NATO mint katonai szövetségi rendszer erőteljesen meghatározónak bizonyul a támogatások eloszlása terén, amennyiben a NATO-tag országok minden támogatási terület vonatkozásában messze meghaladják az uniós

tagállamok összesített részesedési arányait – különösen igaz ez a katonai támogatások s legkevésbé a humanitárius területek tekintetében. A háború miatt menekülő népesség, illetve az ellátásukra felhasznált források eloszlása meglehetősen összetett képet mutat. Egyrészt (10) nem beszélhetünk arról, hogy kizárólag az Ukrajna közvetlen szomszédságában lévő országokban összpontosulnának a menekültek – jó példa lehet erre a relatíve magas spanyol vagy akár francia adat –, ugyanakkor vitathatatlanul (11) vezető szerepet tölt be a menekültek segítésében és ellátásában Lengyelország és Németország.

Olybá tűnik tehát, hogy Ukrajna támogatására a háború első évében egy szűk és belsőleg meglehetősen tagolt struktúrával (Coleman, 2006: 111) jellemezhető hálózat szerveződött meg, amely amellett, hogy jelentős mértékű vállalatokkal segítette a megtámogatott ország helytállását, illetve működését, egyfajta társadalmi tőkeként szolgálhat, mely a jövőbeli támogatásoknak akár magasabb beágyazottsági szinten történő megvalósítását is elősegítheti. Az USA, illetve a NATO-országok támogatások terén kimutatható dominanciája ugyanakkor a társadalmi tőke és a bizalom néhány további formájának vagy típusának lehetséges szerepére irányíthatja rá a figyelmet. A „kikényszeríthető bizalom” és a „korlátozott szolidaritás” Alejandro Portes és Julia Sensenbrenner szerzőpáros által kidolgozott fogalmai (Portes–Sensenbrenner, 2006: 167–172) például a társadalmi tőke olyan mechanizmusaira utalnak, melyek az érintett támogató csoportok számára bizonyos értelemben előírtnak vagy elvártnak tekintett cselekvési mintázatokat – jelen esetben támogatási szerepvállalást (?) – vethetnek fel. Egy jövőbeli, az Ukrajna körül kiépült támogatási hálózat mint társadalmi tőke későbbi alakulásának vizsgálatát célzó elemzésben e mechanizmusok egy lehetséges további fókuszpontot vagy kutatási irányt jelölhetnek ki.

Végjegyzet

- 1 Ebben a tekintetben a társadalmi tőke e funkciójának annál inkább tud megfelelni, minél zártabb, sűrűbb struktúrában jelenik meg.
- 2 Az adatgyűjtés módszertani kereteihez lásd: IFW, 2023.
- 3 Egyes kimutatások uniós intézmények – EU Bizottság és Tanács – által felajánlott tételeket is tartalmaznak, ezek nélkül a tisztán országokhoz köthető összeg 121,061 milliárd euró.
- 4 Ez a vonatkozó pénzügyi keret érintett országok közötti, önmagában vett eloszlását – illetve annak koncentráltságát – mutatja, nem pedig a menekültek eloszlása és az országokra jutó pénzügyi keretek közötti arányokra reflektál.
- 5 A konfliktus első évének időszakára számított támogatások összesen 156,09 milliárd eurót tesznek ki, ami az országcsoportok szerint aggregált, illetve a támogatási sorrend szerinti kimutatások értékéhez (156,59) esik a legközelebb. Az eltérés az időbeli bontásban vizsgált adatok tekintetében abból adódik, hogy az adatsorok bemeneti információi esetében nem teljeskörűen vagy egyértelműen állapítható meg a támogatás ideje.
- 6 Az angolszász országok kategóriájában az Amerikai Egyesült Államokat, az Egyesült Királyságot, Kanadát, Ausztráliát, valamint Új-Zélandot találjuk, meglehetősen eltérő szerepvállalási arányokkal az USA javára.
- 7 Az európai uniós intézményekként nevesített csoportban az Európai Békekereten (European Peace Facility), az Európai Beruházási Bankon és az EU Bizottságon és Tanácson keresztül megvalósuló támogatásokat tartja számon a kimutatás.
- 8 A nemzetközi szervezetek csoportja a – már említett – nem bilaterális támogatási formát megvalósító Nemzetközi Valutaalapot, az Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bankot, az Egyesült Nemzetek Szervezetét és a Világbank-csoportot foglalja magában.
- 9 Az egyéb támogató országok régiósan meglehetősen szertágazók, mivel Kína és Japán, Dél-Korea és Tajvan, Törökország és India mellett megjelenik itt Norvégia és Svájc is. Ebben a körben összességében Japán és Norvégia esetében jellemző relatíve magasabb támogatási mérték.
- 10 Az elemzés ezen részében tehát csak az egyértelműen országhoz köthető támogatások adatait vesszük figyelembe, azaz az európai uniós tagországok esetében is eltekintünk az uniós intézményeken keresztül folyósított forrásoktól, kizárólag az államok egyéni vállalásainak adatait tekintjük relevánsnak. Az e szűkített keretek között, az országok szintjén vizsgált támogatások összértéke 121,061 milliárd euró, melyben hangsúlyosnak tekinthető a katonai célú támogatások aránya – az összes forrásnak több mint a felét (56,57%) e célterülethez lehet sorolni –, a pénzügyi célú támogatások valamivel több mint egyharmadnyi részarányt (34,20%) tesznek ki, s ebben a metszetben is a humanitárius célú források hozzávetőleg a támogatások egytizedét (9,22%) fedik le.
- 11 A források GDP-arányosan számított eloszlása természetesen más országsorrendet eredményez, jelen munka keretében azonban a források eloszlási mintázatának vizsgálatára vállalkoztunk.
- 12 A katonai támogatás mellett néhány ország ellentételezés fejében is ellátta Ukrajnát az orosz támadás elleni harcokhoz szükséges bizonyos eszközökkel. E fegyverek között találhatunk Panzerhaubitze 2000 és Howitzer tarackokat, drónokat, melyeket tehát Ukrajna megvásárolt. Az értékesítők között Csehországot, Németországot, Szlovákiát, Lengyelországot és Törökországot találhatjuk; a több esetben is hiányos adatok alapján az összköltség nem éri el a két és fél milliárd eurót.

Ábrajegyzék

1. ábra: A támogatások időbeli eloszlása. Saját számítás és szerkesztés.
2. ábra: A támogatások időbeli eloszlása területek szerint. Saját számítás és szerkesztés.
3. ábra: A támogató csoportok részesedési arányai. Saját számítás és szerkesztés.
4. ábra: A támogatási területek csoportok szerinti eloszlása. Saját számítás és szerkesztés.
5. ábra: A támogató országok részesedési arányai. Saját számítás és szerkesztés.
6. ábra: A támogató országok részesedési arányai területek szerint. Saját számítás és szerkesztés.
7. ábra: A támogatások EU- és NATO-tagállamok szerinti eloszlása. Saját számítás és szerkesztés.
8. ábra: Az EU- és NATO-tagállamok támogatási területek szerinti szerepvállalása. Saját számítás és szerkesztés.
9. ábra: A menekültellátás költségeinek eloszlása országok szerint. Saját számítás és szerkesztés.
10. ábra: Ukrajna támogatói hálózata. Saját szerkesztés.

Felhasznált irodalom

- BOURDIEU, PIERRE (2006): Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke, in LENGYEL GYÖRGY – SZÁNTÓ ZOLTÁN (szerk.): *Gazdaságyszociológia*, Budapest, Aula Kiadó, 132–146.
- COLEMAN, JAMES S. (2006): A társadalmi tőke az emberi tőke termelésében, in LENGYEL GYÖRGY – SZÁNTÓ ZOLTÁN (szerk.): *Gazdaságyszociológia*, Budapest, Aula Kiadó, 109–131.
- GAZDAG FERENC – REMEK ÉVA (2018): *A biztonsági tanulmányok alapjai*, Budapest, Dialóg Campus Kiadó.
- IFW (2023): *Ukraine Support Tracker. A Database of Military, Financial and Humanitarian Aid to Ukraine*, Kiel Institute for the World Economy, <https://www.ifw-kiel.de/topics/war-against-ukraine/ukraine-support-tracker/> (letöltve: 2023. 08. 01.)
- LEBOW, RICHARD NED (2013): The role of trust in international relations, *Global Asia*, 8. évfolyam, 2013/3., 16–23.
- ORBÁN ANNAMÁRIA – SZÁNTÓ ZOLTÁN (2006): A társadalmi tőke koncepciója, in SZÁNTÓ ZOLTÁN (szerk.): *Analitikus szemléletmódok a modern társadalomtudományban. Tanulmányok a gazdaságyszociológia és a politikai gazdaságtan néhány kortárs elméleti irányzatáról*, Budapest, Helikon Kiadó, 137–155.

- PORTES, ALEJANDRO – SENSENBRENNER, JULIA (2006): Beágyazottság és bevándorlás. Megjegyzések a gazdasági cselekvés társadalmi meghatározóiról, in LENGYEL GYÖRGY – SZÁNTÓ ZOLTÁN (szerk.): *Gazdaságsszociológia*, Budapest, Aula Kiadó, 162–187.
- PUTNAM, ROBERT D. (2006): Egyedül tekézni. Amerika csökkenő társadalmi tőkéje, in LENGYEL GYÖRGY – SZÁNTÓ ZOLTÁN (szerk.): *Gazdaságsszociológia*, Budapest, Aula Kiadó, 207–219.
- RATHBUN, BRIAN C. (2009): It takes all types. Social psychology, trust, and the international relations paradigm in our minds, *International Theory*, 1. évfolyam, 2009/3., 345–380. DOI: <https://doi.org/10.1017/S1752971909990121>
- WHEELER, NICHOLAS J. (2012): Trust-building in international relations, *Peace Prints: South Asian Journal of Peacebuilding*, 4. évfolyam, 2012/2.
- WRIGHTON, SAM (2022): *Trust in international relations, public diplomacy and soft power. A review of the literature and data*, United Kingdom, British Council. DOI: <https://doi.org/10.57884/YV4S-AF94>

Solidarity and/or self-interest in interstate relations (?)

– Investigating international support patterns
in the shadow of the Russian-Ukrainian war

ABSTRACT

The study aims to contribute to the issue of the possible role of social capital and trust in the international system through the example of the examination of the support provided to Ukraine in the first year of the Russian-Ukrainian conflict. In a secondary analysis research design based on publicly available sources, the composition and dynamics of the support is reviewed in different dimensions. According to the results of the data analyses, a basically narrow group of countries can be identified among the states that provided support to Ukraine, and quite significant disproportionalities can be explored among them. In addition to the dominance of the United States of America, the role of the United Kingdom, Germany and Japan can be identified, as well as the significant aggregate share of the member states of NATO as a military alliance, which can also direct the attention to possible specific mechanisms of social capital.

KEYWORDS: social capital, trust, international support, Russian-Ukrainian war

BALOGH PÉTER | A Szegedi Tudományegyetemen szerzett szociológusi végzettséget 2006-ban, majd a Budapesti Corvinus Egyetem Szociológia Doktori Iskolájában folytatta tanulmányait. A doktori fokozat megszerzését (2012) követően kutatási témája az új évezred konfliktusai társadalmi hátterének kérdésköre lett.

➤ A segítő szakma lapja

MÁLTAI TANULMÁNYOK

Folyóiratunk webes felületen, online formában a **maltaitanulmanyok.hu** címen is elérhető. Honlapunkon megtalálják a Máltai Tanulmányok lapbemutató kerekasztal-beszélgetésein készült videófelvételeket, illetve a szerzőinkkel készült interjúkat, podcast felvételeket és egyéb extra tartalmakat. Cikkeink teljesen akadálymentesítettek, így a hallás- és látássérültek számára is hozzáférhetőek.

A videófelvételeket a Máltai Tanulmányok **YouTube** csatornáján is követhetik.

A beszélgetések az **Apple podcast, Google Podcast, Soundcloud, Spotify, Speaker, Amazon podcast, Podpad, Podcast Addict** és más ismert podcast oldalakon is meghallgathatóak.

Aktuális információinkról, híreinkről, plusztartalmainkról a közösségi média felületein – a **Facebookon** és **Twitteren** is – tájékozódhatnak.

A szakmai közösség számára lehetőség van a lapban megjelentek véleményezésére, megvitatására az **Academia.edu** oldalán.

Találkozunk Önnel a virtuális térben is!

KISS GÁBOR

Az egyházi bíróságok családpsztorációs lehetőségei a kánonjogász szemével

Realitások és utópiák

TANULMÁNY

DOI: 10.56699/MT.2023.3.5

ABSZTRAKT

A Ferenc pápa pontifikátusa alatt megvalósuló kánonjogi reformok mind az egyházi bíróságot, mind annak lelkipásztori feladatait, mind pedig a család intézményét (újra) az érdeklődés középpontjába állították. E tanulmány a három fogalom metszéspontját kívánja néhány szemponttal megvilágítani. Ehhez elsőként a katolikus egyház belső jogrendszerének és a „családjog” fogalmának összeegyeztethetőségét vizsgálja meg. Rámutat az önálló „egyházi családjog” hiányának okaira, melyek részben a latin jogrend szemléletmódjára vezethetők vissza, azonban egy elkülönülő jogág hiánya külsődleges tényezőkkel is magyarázható. A tanulmány e kérdéskör bemutatása után az egyházi bíróságok mint a jogalkalmazás megkülönböztetett helyeinek szerepét járja körbe a felbomlott családok psztorális kísérésének fényében. Kritikusan kibontja, hogy e törvényszékek milyen feladatokat képesek hatékonyan ellátni, és melyek mutatnak túl rajtuk.

KULCSSZAVAK: családjog, egyházjog, egyházi bíróság

A katolikus egyház jogrendjére is érvényes a kijelentés, miszerint *ius semper reformandum*. A jog folytonos megújulásra szoruló természetét hangsúlyozó aforizma Ferenc pápa pontifikátusára is találó, hiszen a jelenlegi egyházfő rég nem látott törvényhozói teljesítményt tudhat magáénak (Schüller, 2020: 1–17). Minden jelentős jogi átalakításnak vannak „nyertesei”, mely első látásra nyersnek ható jelzőn olyan szereplőket és intézményeket érthetünk, amelyek egy változás következtében akár a gyakorlat, akár a (teológiai) gondolkodás homlokterébe kerültek. A jelenlegi egyházfő működé-

sével kapcsolatban kétségtelenül ilyen „nyertesként” tarthatók számon számos egyéb mellett az egyházi bíróságok, illetve a pasztorális szerepük főként a családok életében. E sorok célja, hogy rövid bepillantást nyújtson az olvasó számára a latin egyház jogszolgáltatási intézményeinek pasztorális mozgásterébe a családok tekintetében. A szerző rá kíván mutatni, hogy mely reális és irreális elvárások merülhetnek fel e téren. Minderre – folyamatos fókuszálás jelleggel – egy konkrét egyházjogi változás elemzésén keresztül kerül sor.

Jelen tanulmány elsőként a család- és az egyházjog tágabb problémakörének detektálására vállalkozik, melyet az egyházi bíróságok lehetőségeinek és pasztorálteológiai céljainak megvilágítása követ. Ezek során jutunk el a tanulmány konklúziójáig. Elöljáróban le kell szögezni, hogy a családról szóló egyházi tanítással, illetve az erre épülő teológiai szakirodalommal könyvtárakat lehet megtölteni. A kellő alaposág kedvéért ennek még csak átfogó bemutatására sem vállalkozik e sorok szerzője, kizárólag a családra vonatkozó *egyházjogi természetű előírásokra*, továbbá az *egyházi bíróságok pasztorális szerepére* fókuszál. Ez érvényesül az írás módszertanában is, mely a katolikus kánonjog eszköztárával él. A szerző szándéka, hogy első látásra (élet)idegennek tűnő jogi intézmények céljait és lehetséges lelkipásztori szempontjait úgy világítsa meg közérthető módon, hogy közben saját kánonjogi fogalomrendszeréből sem lép ki.

A CSALÁDJOG MINT AZ EGYHÁZJOG ELŐTT ÁLLÓ KIHÍVÁS?

Ha a címben jelzett témához kívánunk néhány szemponttal hozzájárulni, úgy elsőként a katolikus jogrendszerrel foglalkozó szakemberben önkéntelenül is feltörő bizonytalanságra kell választ találni, amikor olyan témák kerülnek elő, mint az egyházjog és a családjog kapcsolata.

Általános a konszenzus a témával foglalkozó katolikus kánonjogi szerzők közt arról, hogy e jogrendszeren belül nem beszélhetünk önálló családjogról (Eisenring, 1992; Erdő, 2003: 53; Vries, 1994: 118–125; Casiraghi, 1986: 853–880; Mussinghoff, 1984: 96–130; Zuanazzi, 2013: 409–430; 2015: 405–423; Krall, 2022; Heimerl, 1982: 328–339; Riedel-Spangenberg, 1995: 127–149; Gallagher, 1983: 149–170). Az összegyűjtött és rendszerezett egyházi családjog hiánya „külső” – például összehasonlító vallásjogi és egyházjog-szociológiai –, illetve több „belső” okkal egyaránt magyarázható komplex jelenség.

Amennyiben a kánonjog felől – „ad intra” – közelítünk, kijelenthető, hogy a katolikus egyház küldetését és belső életét szabályozni hivatott önálló jogrend a család fogalmát elsősorban az egyházi házasság szentségén keresztül közelíti meg. Míg a házassággal a kánonjog egyik legrészletesebben kidolgozott egysége foglalkozik, addig a családdal kapcsolatos jogszabályok tematikus, szerkezetileg elkülönülő összegyűjtésére nem került sor. Heinrich Mussinghoff (1984: 124–130) szerint bár a hatályos latin egyházi törvénykönyv kodifikációja során voltak kezdeményezések többé-kevésbé egységes családjogi szabályok összeállítására, azokat, ha felvették őket a kódex végleges szövegébe, elszórtan helyezték el benne. Sem a latin egyházra vonatkozó, 1983-ban kiadott törvénykönyvben

(*Codex Iuris Canonici*, CIC), sem a keleti közösségek számára kötelező 1990-es *Codex Canonum Ecclesiarum Orientalium*ban (CCEO), de az azóta keletkezett, törvénykönyveken kívüli joganyagban sem fedezhető fel az a törvényhozói szándék, mely a családra vonatkozó normák egy egységben való összegyűjtésére irányult volna.

E jelenség oka nem kizárólagosan a törvényhozói akarat hiánya, hanem a katolikus kánonjog egyik vallásjogi összehasonlításban megmutatkozó sajátosságának is betudható. Míg egyes vallások (például az iszlám és a zsidó) és jogrendszereik az emberi élet és cselekvés teljes spektrumát jogi normákkal szabályozzák, addig – bár a kereszténység egyetemes jellegéből adódóan az ember valóságának teljessége felé fordul – a katolikus jogrendszer csak a kifejezetten vallási tartalmú történeteket (szentségkiszolgáltatás stb.) és az (egyházi) szervezeti egységeket látja el kötelező szabályokkal (Berkmann, 2018: 123). A „családjog” civiljogi kategóriájába tartozik számos olyan részterület (családi vagyonyjog, a gyámsággal kapcsolatos kérdések), melynek szabályozására azok jellege miatt a katolikus jogrend (már) nem tart(hat) számot.

Mindezek kánonjog-szociológiai jellegű magyarázatokhoz is elvezetnek. A katolikus egyházjog a vallás társadalmi helyzetének transzformációja miatt története során mélyreható változásokon esett át. Az érett középkori klasszikus kánonjog, mely a *társadalom egészével szemben* lépett fel jogalkotói és jogszolgáltatói igénnyel (vö. *Gesellschaftsrecht*), több tényező hatására (az addigi nyugati egyházi monopolhelyzetet megszakító reformáció, felvilágosodás, szekularizáció) a modern korra szociológiai értelemben olyan *szervezeti joggá* (vö. *Organisationsrecht*) vált (Hecke, 2017; Hahn, 2022), melynek törvényi hatókörét elsősorban a csoporthoz tartozás határozza meg. Ezzel párhuzamosan az egyházjog folyamatosan kiszorult azon jogterületekről, melyek felett „pusztán” egy „csoport” belső szabályrendszereként aligha volt relevanciája. Jelen esetben e jogterületek a mai modern értelemben vett „családjog” tárgyköréhez tartoznak.

A fentiek azonban nem jelentik azt, hogy ne lennének a ma is érvényes egyházi jogforrásokban a családra mint intézményre vonatkozó olyan jogszabályok, melyek egységesen (például házasságjog) vagy elszórtan jelennek meg a joganyag egészében. Az egyházi „családjog” kiemelt egysége a házasságjog (CIC 1055–1165. kk.; CCEO 776–852. kk.), mely alapvetően a házasságkötést, annak előfeltételeit, érvényességének kritériumait és következményeit szabályozza. Jellegéből adódóan figyelmét főként a házasságkötés eseményére mint a családi élet kétségtelenül kiemelkedő, azonban egyszeri pillanatára fókuszálja, ami a katolikus házasságjog sajátosságából fakadó tulajdonság. Kivételt képeznek a latin házasságjog 1134–1140. kánonjai, melyek a megkötött házasság következményeivel, így a családi élethez szorosabban tartozó viszonyrendszerekkel foglalkoznak. Ebben szerepel a krisztushívők alapvető egyenlőségén túl (vö. CIC 208. k.; CCEO 11. k.) a házasfelek egyenlősége a házastársi életközösséggel járó kötelezettségekben és jogokban (CIC 1135. k.; CCEO 777. k.), a szülők neveléssel kapcsolatos joga és kötelezettsége (CIC 1136. k.), valamint a gyermekek „törvényességének” feltételei, melynek mára már nincsenek egyetemes jogkövetkezményei (CIC 1137–1140. kk.).

A házasságjog önálló rendszerén kívül „családjogi” jellegű elemeket fedezhetünk fel az emberi életközösségek belső struktúráit meghatározó rokoni viszonyok rendszerében (CIC 108–110. kk.; CCEO 918–919. kk.). Míg a latin jogrend a vérrokonságot, a házastárs családjával fennálló „sógorságot” és az örökbefogadásból adódó törvényes rokonságot különbözteti meg, addig a keleti jogrend a keresztségből adódó, a megkeresztelt és keresztszüelője közötti „lelki rokonság” (CCEO 811. k.) kategóriáját is számontartja.

Szintén „családjogi” kapcsolódások fedezhetők fel a világi krisztushívők alapjogai között, így „akik házasságban élnek, hivatásuknak megfelelően különösen kötelesek a házasság és a család révén Isten népe épülésén fáradozni” (CIC 226. k. 1. §; CCEO 407. k.). Az idézett törvényi hely második paragrafusa vezet át a jelen tanulmány tárgya szempontjából szintén releváns egyházi kérdéskörhöz, mely a nevelésről mint „súlyos” kötelességről és szülői jogról beszél. „Elsősorban a keresztyén szülők feladata” (CIC 226. k. 2. §) családjukban gyermekeik keresztyén neveléséről gondoskodni. Mindez azonban nemcsak a család keretei között történik, hanem – kánonjogi szabályok által védett – egyházi intézményrendszer (CIC 793–821. kk.; CCEO 627–650. kk.) is a szülők rendelkezésére áll e kötelességük teljesítéséhez.

A család és így a családjog szempontjai akkor is előtérbe kerülnek, ha a munka és a munkavállalás kontextusában szemléljük az egyházi közösséget. Mindez sajátosan is megjelenik azon krisztushívők életében, akik nem pusztán önkéntes egyházi szolgálatot látnak el, hanem (sok esetben éveken át tartó képzés után) átmeneti vagy tartós jelleggel egyházi feladatokat teljesítenek. Legyenek akár világi krisztushívők (CIC 231. k. 2. §; CCEO 409. k. 1. §), akár nők diakónusok, esetleg keleti katolikus nők klerikusok (CIC 281. k. 3. §; CCEO 390. k. 1–2. §§), jogosultak olyan díjazásra, melyből magukat és családjukat egyaránt el tudják tartani.

Végezetül ha azt kívánjuk körvonalazni, hogy mely egyházi törvények tartozhatnak a családjog körébe, ide kell sorolnunk azokat is, melyek egy párkapcsolati krízisben, illetve egy házasság végén válnak aktuálissá. A házasságról szóló katolikus tanítás értelmében a házasság felbonthatatlan, így érvényes és elhált házasság esetében a szó legszorosabb értelmében civiljogi „válásról” az egyházban nem beszélhetünk. Részen ebből is adódik, hogy a kánoni hagyomány több olyan jogintézményt is megalkotott története során, melyek egy nem „teljes” házassági kötelék valamely defektusára hivatkozva (az elhálás hiánya [CIC 1141–1142. k., CCEO 853., 862. k.], a keresztség hiánya és a hit javára történő felbontás [vö. CIC 1143–1150. k.]) lehetőséget

Ha szentségi és elhált házasság végződik kudarcra, a felek az érvénytelenítés eszközéhez folyamodhatnak, hivatkozva olyan kánonjogi relevanciájú tény(ek)re, mely(ek) miatt házasságuk egykoron létre sem jött. Mindezek fényében joggal merülhet fel, hogy nem maga a praxis kérdőjelezi-e meg leginkább a házasság felbonthatatlanságának abszolút jellegét.

biztosítanak a házasság (részben pápai kegyvel történő) felbontására. Ha szentségi és elhált házasság végződik kudarccal, a felek az érvénytelenítés eszközhöz folyamodhatnak, hivatkozva olyan kánonjogi relevanciájú tény(ek)re, mely(ek) miatt házasságuk egykoron létre sem jött. Mindezek fényében joggal merülhet fel, hogy nem maga a praxis kérdőjelezi-e meg leginkább a házasság felbonthatatlanságának abszolút jellegét (Demel, 2018: 85–96). Ugyanakkor ezen írásnak nem feladata a házasság szentségi valósága és jogi szabályozása kapcsán felmerülő vélt vagy valós kérdések bemutatása.

Kánonjogi szempontból kevésbé „drasztikus” válasz egy krízisbe jutott család esetében a szülők „különválásának” lehetősége, melyet az egyházjog szintén szabályoz. Részben a tanulmány elején már bemutatott társadalmi (jogszociológiai) változások eredménye, hogy a *separatio* intézménye bár jogszabályi szinten jelen van, gyakorlati jelentőségét mára kevés kivételtől eltekintve elvesztette. Míg továbbra is reális lehetőség, hogy konfliktusos életközösség esetén egyházi segítségért (is) forduljanak a felek, Magyarországon és az európai kultúrkörben általában már távol áll a valóságtól, hogy egy átmeneti vagy tartós életközösség megszakításához bármilyen kánoni hozzájárulást kérelmezzenek az egyházi hatóságtól.

Egy házasság érvénytelensége természetesen orvosolható is, ha e defektust felfedezve a pár kánoni értelemben is konszolidálni kívánja kapcsolatát (CIC 1156–1165. kk.; CCEO 843–852. kk.). Összefoglalóan elmondható, hogy egy házasság jogi minősége nem függ az emberi, megélt minőségétől.

E témában szükséges még röviden reflektálni a Családok Pápai Tanácsa által 1983. október 22-én kiadott, *A családjogok chartája* kezdetű dokumentumra (Laffitte, 2014). Bár kétségtelen, hogy az ebben található egyes jogszabályok visszaköszönnek a katolikus jogrend bizonyos pontjain, felmerül annak kérdése, hogy a leghatékonyabb forma-e ezeknek a jogoknak az összegyűjtése a választott műfaj. E kérdést azonban megválaszolja önmagában annak ténye, hogy az eltelt negyven évben aligha sikerült a dokumentum kánonjogi recipiálása.

Az előbbieket fényében kijelenthető, hogy a katolikus jogrendben számos olyan jogszabály van, melyből többé-kevésbé megrajzolható az egyházi „családjog” körvonala, azonban ezek elszórtan – általában tárgyakat szem előtt tartva, és nem a család intézménye felől közelítve – találhatók meg a katolikus jogrendszerben.

Bár a katolikus egyház családról szóló tanítása fókuszpontjában az a legkisebb emberi közösség áll, melyben egy férfit és egy nőt a házasság szentsége kapcsol össze, számos olyan életközösségre is használatos a „család” tágabb, inkluzív értelmezése, melyekben valamilyen oknál fogva a házasság szentsége nem ilyen konstitutív módon jelenik meg. Korunkban – amikor csökkenő tendenciát mutat azon családok száma, melyekben legalább érvényesnek vélemezett kánoni házasság áll fenn – a társadalom legelemibb építőköveként számontartott közösséghez, néhány bemutatott kivételt leszámítva, csak az egyházi házasságjog szempontjából közelíteni azt jelenti, hogy az egyház számtalan élethelyzetben lemond annak lehetőségéről, hogy a katolikus tanítás családra vonatkozó legfontosabb

elemei a jog eszközével is védelemben részesülhessenek. „Az egyre inkább szekularizálódó társadalomban nem lehetséges és nem is célszerű a családjogot *teljességében* [kiemelés: K. G.] a világi törvényhozásra hagyni. Ezért sürgető feladat az egyházi tanítás halmazából azon meghatározások és struktúrák kiemelése, melyek egy valódi családjogot jelenítenek meg, és ennek megfelelően a törvénykönyvekbe, illetve az egyetemes egyházjog normáiba integrálhatók” (Graulich, 2019: 24). Ugyanakkor ez nem jár szükségszerűen azzal, hogy az így kikristályosodó család jogtechnikailag elkülönülő módon jelenjen meg az egyházjog corpusában. Fontosabb lehet a családi életközösségek sokféle valóságát figyelembe vevő inkluzivista teológiai megközelítés jogi nyelvre való lefordítása.

Az előbbiekből ideális esetben nemcsak potenciálisan új jogszabályi konstellációk adódhatnak, hanem – a II. vatikáni zsinat *Gaudium et spes* kezdetű lelkipásztori konstitúciójának szavaival – az „idők jeleinek” (4) figyelembevételével a (legtágabban értelmezett) „családra” vonatkozó, már meglévő kánonjogi szabályok relecture-je is következhet. Az isteni jog néhány alapvetően változtathatatlan (vö. Seewald, 2018) jogszabályi megfogalmazásán kívül a kánonjog rendszere nagyrészt olyan „tisztán egyházi törvényekből” tevődik össze, melyekről a törvényhozó bölcs belátása szerint szabadon rendelkezhet. Joggal merülhet fel egyes ilyen jellegű jogszabályok időszerűsége a családjog területén egy olyan korban, amelyben a család intézménye korábban sosem látott mértékben van kitéve új kihívásoknak és posztmodern társadalmi változásoknak. A keresztelés esetében közös szülői akarat híján időszerű-e még, hogy a gyermek szükségszerűen az apa rítusát kövesse (vö. CIC 111. k. 1. §; CCEO 29. k. 1. §)? Tartható-e még, hogy a házasságkötéshez elengedhetetlen szabad akarat korlátozásának egyik kifejezett esete, amikor valakit a házasságkötés szándékával rabolnak el, pusztán csak akkor legyen – akadály mivoltában – érvénytelenséget okozó, ha a jogaiban sértett személy nő (vö. CIC 1089. k.; CCEO 806. k.)? Indokolt-e még a házasságkötéshez megkívánt minimális életkor nemek szerinti – a lányok kárára történő – megkülönböztetése (vö. CIC 1083. k. 1. §; CCEO 800. k. 1. §)? Hasonló kérdések a részleges jogalkotás tekintetében is relevánsak lehetnek.

Az előbbi példák meggyőzően mutatnak rá, hogy az érvényes egyházi „családjog” tekintetében még égetőbb az anakronisztikus jogszabályok – legalább elméleti – újragondolása.¹

AZ EGYHÁZI BÍRÓSÁG SZEREPE A CSALÁDPASZTORÁCIÓBAN

„A családjog ott kezdődik, ahol a család véget ér” – szól a jogászai körökben jól ismert aforizma. E pikírt összegzés természetesen nem arra utal, hogy akár az „állami családjog”, akár a fent körvonalazott „egyházi családjog” pusztán egy kapcsolat megszakadása esetére tartalmaz releváns jogszabályokat, mégis mindkét terület sajátossága, hogy az első látásra magától értetődőnek tűnő, bennük szabályozott kérdések csak a kapcsolat végén válnak különösen aktuálissá.

Ha abból a családpasztorációs szerepfelfogásból indulunk ki, amely feladatának tekinteti a család és tagjainak meghallgatását, kísérését és támogatását a hit útján, tovább-

bá a hit és a megélt valóság közötti egység támogatását, akkor azon élethelyzetekre is releváns szempontokkal kell szolgálni, amelyek esetében valamilyen oknál fogva nem folytatható a házassági életközösség. A válás, a stabil életközösségek megszakadásának jelenségével megannyi társadalomtudományi diszciplína foglalkozik a saját profilja szerint. Nem tekinthető kivételnek ez alól a teológia (vö. Krämer et al., 2016; Eckart, 1999) és az annak ismereteit gyakorlati téren alkalmazó krízispasztoráció sem (Müller, 1997), mely a kinyilatkoztatás fényében kívánja Isten gyógyító szeretetét közvetíteni még azon szituációkban is, melyekben a kommunikáció, egymás tisztelete és támogatása, úgy tűnik, egyre kevésbé van jelen (Sanders, 2017: 131–146). Az abszolút értékeket relativizáló posztmodern egyén- és társadalomszemlélet a házasság valóságával szorosan összefüggő ismeretek kollektív elhalványodásához is vezethet (vö. Bier, 2020: 33–39), ami újabb feladatot ró nemcsak az egyházi cselekvés tudományára, de a kánonjogra is.

Arra, hogy a lelkipásztori kísérésnek egy házasság felbomlása után is magától értendő feladatai vannak, Ferenc pápa is felhívta a figyelmet *Amoris laetitia* kezdetű apostoli buzdításában: „Bizonyos esetekben a saját méltóság és a gyermekek javának figyelembevétele szükségessé teszi, hogy gátat szabjanak a másik túlzott elvárásainak, valami nagy igazságtalanságnak, az erőszaknak vagy a tisztelet krónikussá vált hiányának. El kell ismerni, hogy »vannak esetek, amikor a különválás elkerülhetetlen. Olykor erkölcsileg szükségessé is válhat, amikor a gyengébb felet vagy a kisgyermeket meg kell menteni a hatalmaskodás és az erőszak, a lealacsonyítás és a kizsákmányolás, az idegenség és a közömbösség által okozott súlyosabb sebesüléstől«” (241).

A sebzettség állapotában még inkább odafordul és segítő családpassztoráció, illetve krízisintervenció felkínálása szükséges. Ahogy maga az élethelyzet is olyan összetett valóság, mint maga az emberi személy, úgy az egyházi közösség által rendelkezésre bocsátott lehetőségeknek is figyelembe kell venniük ezt a komplexitást. Hatékony, szakmailag felkészült terápia mellett annak opcióját is nyitva kell hagyni, hogy az érintett(ek) az új helyzet(ük) jogi dimenzióival is szembenézzen(ek). Itt képes betölteni az egyházjog a segítő szerepét, mellyel a tanulmány további részében kívánok foglalkozni.

A házasságából kilépő vagy annak felbomlását épp csak elszenvető, hitét gyakorló krisztushívőben számos kérdés merül fel: Miként vélekedik döntéséről az egyház? Hogyan hat ez az „egyháztagságára”? Milyen formában vehet részt ezek után a szentmiséén? Áldozhat? És ha megtalálja új társát, ez hogyan befolyásolja az előbbieket (Sanders, 2017: 131)? E határhelyzetekben a lelkipásztori „megkülönböztetéshez” világos, következetes és alkalmazható jogszabályok (lennének) szükségesek, melyek transzparens módon lehetővé teszik az új élethelyzetben rendelkezésre álló jogok és kötelezettségek gyakorlását (Travers, 2018).

Ferenc pápa 2015-ben kiadott *Mitis Iudex Dominus Iesus* (Ferenc pápa, 2015a, a továbbiakban: MIDI) és *Mitis et misericors Iesus* (Ferenc pápa, 2015b, a továbbiakban: MEMI) kezdetű motu proprio már jogszabályi formába öntve is egyértelműen kifejezik, hogy a püspököknek „apostoli lelkülettel kell követnie a különvált vagy elvált házastársakat,

akik életállapotuk miatt esetleg felhagytak a vallás gyakorlásával. Ő tehát osztozik a plébánosokkal [...] az ilyen nehézségekkel küzdő krisztushívők lelkipásztori ellátásának gondjában” (MIDI, Eljárási szabályzat a házasság semmisség nyilvánításáért folyó ügyekben, 1. cikkely).

A kánonjog azonban nem csupán eszköz a kapcsolatok megszakadása utáni *status quo* kísérésére, hanem lehetőség is az egyesek által „szabálytalannak” nevezett élethelyzetek megoldására. „A színódusi atyák nagy része »hangsúlyozta annak szükségességét, hogy hozzáférhetőbbé és gyorsabbá, illetve lehetőség szerint teljesen ingyenessé tegyék a házasság semmisségét kimondó eljárásokat«. Az eljárások lassúsága visszatetszést kelt, és kifárasztja a személyeket. Két [...] kiadott erre vonatkozó dokumentumom egyszerűsítette a házasság esetleges semmisségét kimondó eljárásokat. Ezek által azt is »nyilvánvalóvá akartam tenni, hogy a püspök a maga Egyházában, melynek pásztora és feje, magától értetődően bíró is a rábízott hívők körében«. Ezért »e dokumentumok végrehajtásáért nagy felelősséggel tartoznak az egyházmegyék ordináriusai. Az ő feladatuk, hogy bizonyos eseteket ők maguk ítéljenek meg, és mindenképpen biztosítsák a hívők könnyebb hozzáférését az igazságszolgáltatáshoz. Ez elégséges számú, úgy klerikus, mint laikus személy felkészítését igényli, akik elsődlegesen erre az egyházi szolgálatra szentelik magukat. Ezért a különvált vagy válságba került házaspároknak információs, tanácsadó és közvetítő szolgálatot kell a rendelkezésére bocsátani, mely a családpasztorációhoz kötődik és olyanokat is tud fogadni, akik a házassági per előzetes vizsgálatára készülnek«” (AL 244).

Mindezek fényében a kánonjogot alkalmazó egyházi bíróság is a családok lelkipásztori kísérésének egyik állomásává válik. Feladata a pasztorálteológia felől úgy írható le, hogy támogatja az elvált személyt az előző házasságával, annak motívumaival, adott esetben megszakadásának okaival való szembenézésben (Ferenc pápa, 2022, Rotai beszéd). Ez a kánonjog nyelvén az előző házasság jogi érvényességének vizsgálatát jelenti. Már a peres eljárást megelőző lelkipásztori vizsgálat is olyan fórum, ahol plébániai vagy egyházmegyei keretek között választ kaphatnak kérdéseikre mindazok, akikben kétség merült fel házasságuk érvényességével kapcsolatban (MIDI és MEMI, Eljárási szabályzat, 1–6).

Az egyházi bíróságok minden eszköze – többek között a korábbi házasság helyrehozhatatlan voltáról való meggyőződés kötelessége (MIDI 1675. k.; MEMI 1361. k.); a bírósági illetékességi körök kiszélesítése (MIDI 1671–1673. kk.; MEMI 1357–1359. kk.); az ingyenes jogvédelem (MIDI VI. alapelv, MEMI); a nyilvánvaló érvénytelenségben szenvedő esetek püspök előtt folyó rövidebb eljárásai (MIDI 1683–1687. kk.; MEMI 1369–1373. kk.); mindkét korábbi házafél meghallgatásának szándéka; az összegyűjtött bizonyítékokra adott közös reflexió lehetősége a periratok közzétételekor (CIC 1598. k.; CCEO 1281. k.) és az ítélet megtámadásának különböző lehetőségei (MIDI 1680. k., 1687. k. 3–4. §§, 1689. k.; MEMI 1366. k., 1373. k. 3–4. §§, 1375. k.; CIC 1619–1648. kk.; CCEO 1302–1329. kk.) – az előző házasságról való pontos tudást, az esetlegesen meglévő aktuális házasság egyházi jogi konszolidálását, így pedig tágabb értelemben a családpasztorációt hivatott segíteni.

Egy lépést eltávolodva az egyházjog keretrendszerétől talán nem eltúlzott a kijelentés, hogy a pasztorálpszichológia felől közelítve az egyházi peres eljárás maga is hozzájárul, hogy a sebzettséggel élő fél, illetve felek a saját nézőpontjukon kívül új szempontokkal gyarapodjanak, melyek segítenek a végleges szakítás okainak feldolgozásában. Emellett a peres eljárás annak megértését is elősegíti, hogy a felek előtt világos legyen, mely tényezők nem álltak rendelkezésre egy szentségi házasság érvényes megkötéséhez (Sanders 2017: 146). Így a segítség eszköze (nem jogász értelemben) nem kizárólag egy házassági peres eljárás lehetséges céljának elérése (az érvénytelenség megállapítása), hanem – a törvény adta rugalmas lehetőségekkel és hatékony kommunikációval élve – maga a peres folyamat is mint az afelé vezető út. E ponton rá kell mutatni a pasztorálteológia és a kánonjog között e területen részben megmutatkozó tapasztalatcseréhiányra, amely miatt aligha aknázható ki az egyházi bíróság előtt folyó processzus minden lelkipásztori hozadéka. A két tudományterület között folyó élő párbeszéd nélkül nehéz releváns válaszokat adni például azon szubjektív – a felekben gyakran megfogalmazódó – félelmekre, melyek azzal kapcsolatosak, hogy egy házassági érvénytelenséget kimondó döntés annak érintettje szempontjából implicite úgy is értelmezhető, mint az addigi életének valósága felett kimondott ítélet. A bíróságok munkatársait felkészítő kánonjogi képzésben ezért a lelkipásztori érzékenység segítő szempontjainak is helyet kell kapniuk.

Ferenc pápa 2022. január 27-én a Rota Romana Apostoli Bíróság előtt elmondott, a bírósági évet megnyitó beszédének (Ferenc pápa, 2022) egyes elemei további támpontot nyújtanak az egyházi bíróságok tevékenysége fenti dimenziójának megértéséhez. A pápa a peres eljárás és a szinodális folyamat párhuzamaira hívta fel hallgatósága figyelmét, hiszen mindkettő a meghallgatás aktusára épül. „»A perekben megjelenő szinodalitás előfeltételezi a meghallgatás folyamatos gyakorlását. E területen is meg kell tanulni odafigyelni, mely nem pusztán csak egyszerű hallgatás. Belehelyezkedve a másik helyzetébe kell megérteni annak látásmódját és az őt mozgató okokat. Ahogyan a lelkipásztori munka más területein, úgy a jog esetében is az odafigyelés kultúrája támogatandó, mely a találkozás kultúrájának előfeltétele.« Beszédében óva intett a pápa az egyedi helyzetekre adott általános, »standard« válaszoktól” (Kiss, 2022: 150).

A bírósági eljárást vezető bíró szinodális, azaz a meghallgatást előtérbe helyező attitűdje elengedhetetlen nemcsak a bíróságok „emberarcúságának” megőrzéséhez, hanem magához a hivatali kötelezettség teljesítéséhez is. Jogi szempontból a peres eljárás nem más, mint egyedi hatósági törvénymagyarázat, amelynek során megvizsgálják, hogy a pert indító keresetlevélben foglalt tényállás megvalósult-e, és ha igen, milyen jogi következményei vannak ennek a felekre nézve. Egy házasság lehetséges érvénytelenségi okainak pontos feltárása mindannyiszor szükségessé teszi, hogy a bíró az elé tárt bizonyítékok mérlegelése során az érintett felek helyzetét a tőle telhető legnagyobb pontossággal vegye figyelembe. Ezen túlmenően azonban számos olyan házasságjogi fontos akarati defektus létezik, melyek esetén csak akkor születhet pontos és jogszerű döntés,

ha az érintettek szubjektív élethelyzetét a bíró megvizsgálja, megérti, és részben bele is helyezkedik. „Enélkül aligha képes példának okáért eldönteni, hogy szenvedett-e az érintett súlyos ítélőképeség-hiányban, pszichés defektusban, vagy pontosan mit is jelentettek számára a házasság lényegi elemei és tulajdonságai, esetleg miként élte meg a rá nehezedő kényszer helyzetét” (Kiss, 2022: 151).

E ponton azonban fel kell hívni a figyelmet a pasztorális alapállás helytelen kánonjogi értelmezésének veszélyére is. A II. vatikáni zsinat időszakában gyakran mutatták be ellentétpárként a „pasztorális” és a „jogi” jelzõt, de a lelkipásztori „segítõ” irányultság helytelen egyházi jogi megközelítése ma is kísértés a kánonjogot alkalmazó személyek számára (Hallermann, 2016: 369–389). E problémakör kibontására e helyütt nem vállalkozhatom, ezért csak rá kívánok mutatni, hogy „pasztorális” indokokra hivatkozva nem lehet kánonjogi normákat zárójelbe tenni, hiszen ennek eredménye nem „segíteni” fog, hanem további jogok és kötelességek tiprásához vezet, ami végsõ soron az egyházban is szükséges jogbiztonságot ássa alá.

MI REMÉNYE LEHET AZ EGYHÁZI BÍRÓNAK?

A peres út, a konfliktusok bíróság elõtti rendezése az egyházjog esetében is – már az õsegyház korától kezdve (vö. 1Kor 6,1–20) – *ultima ratio* (CIC 1446. k.). Maga az Egyházi Törvénykönyv is minden „pereskedés” elkerülése érdekében ajánlja a peregyezés vagy a békéltetés lehetõségét.

A házassági perek esetében a felperes és az alperes az (egykori) férj és feleség, akik úgy döntöttek, hogy addigi családi életközösségük változatlan formában nem folytatható. A házassági peres eljárás feladata, hogy vizsgálja meg a házasság eredeti érvényességét, melyrõl maguk a házasfelek nem rendelkeznek szabadon. Éppen ezért „mellékes”, hogy a felek az érvénytelenség kimondásában egyetértenek-e, így ilyen esetekben az említett alternatív eljárási eszközök használata nem lehetséges annak érdekében, hogy elkerüljék a peres folyamatot, és akarategységben „mondják ki” az érvénytelenséget.

Amint arra már utaltunk, Ferenc pápa házassági eljárásjogi reformjával mélyreható és az egyházi bírósági praxis alapjában érintõ változásokat eszközölt. A MIDI 1675., illetve a MEMI 1361. kánonjának új elõírására (a két dokumentum e pontjainak szövege megegyezik) – csekély gyakorlati relevanciája miatt – aligha fordított figyelmet az egyházi eljárásjog-tudomány, ugyanakkor pasztorálteológiai szempontból releváns szemléletváltás tükrözzõdik benne.

CIC (1983) 1676. k.

„A bíró az ügy elfogadása elõtt, és valahányszor reményt lát a sikerre, alkalmazzon lelkipásztori módszereket, hogy a feleket lehetõség szerint a házasság esetleges sikeres érvényesítésére és a házassági életközösség helyreállítására indítsa.”

MIDI 1675. k., MEMI 1361. k.

„A bírónak, mielõtt az ügyet elfogadja, meg kell gyõzõdnie arról, hogy a házasság helyrehozhatatlanul megromlott és így a házastársi együttélés nem helyreállítható.”

A MIDI és a MEMI reformjával megváltozott az egyházi bíró „pasztorális jellegű” kötelessége a házassági semmisségi eljárás kezdetén.

Egyfajta törvényhozói „optimizmus” volt felfedezhető az Egyházi Törvénykönyv negyven évvel korábbi megjelenésekor, amikor még – a törvény szabályszerű értelmezése esetén – a bírónak minden házassági peres eljárás kezdetén (és más, reményre okot adó pillanatban) lelkipásztori módszerek alkalmazásához kellett folyamodnia a házassági életközösség helyreállítása érdekében. Az ilyenfajta próbálkozás azonban már kezdettől fogva (szinte mindig) lehetetlennek bizonyult az egyházi bíróságok egykori (és mai) gyakorlata fényében, több okból kifolyólag. Egyes országok (például Jordánia) speciális helyzetétől eltekintve az állami jogrendszerek túlnyomó többségében – mivel a válaszok releváns jogi következményeiről (gyermektartás, vagyonmegosztás stb.) állami bíróság hivatott döntenie – az egyházi bíróságok elé már olyan *de facto* „nem létező” házasságok kerülnek, melyekre vonatkozóan az állami jog szerinti válást már korábban kimondták. Mivel a kapcsolat zátonyra futása után esedékes civiljogi és egyházjogi „teendők” bíróságok szerint is szétváltnak, az egyházi bíróságok elé tárt esetek jelentős hányadában a két bírósági eljárás időpontja – akár évekkel vagy évtizedekkel – elkülönül egymástól. Az egyházi peres eljárás komolyságát is veszélyeztetheti, ha a bíró egy öt, tíz, esetleg már húsz évvel korábban felbomlott házasság helyreállítása felől érdeklődik a feleknél. Az a gyakorlat is megnehezítette a békéltetés lehetőségét az egyházi bíróságon, hogy – szintén az esetek jelentős részében – a bíró előtt csak a házasság érvénytelenségének megvizsgálását kérő személy jelent meg, míg egykori partnere általában távol maradt. Végezetül az alacsony határfokot a bíró hiányos „lelkipásztori” eszköztára is eredményezhette.

A jogszabályváltozás értelmében az egyházi bíró ma már úgy tesz eleget a rá háruló ilyen kötelezettségnek, ha meggyőződik arról, hogy nincs lehetőség az elé tárt házassági peres eljárás feleinek békítésére.² Ebből nem az következik, hogy az egyházi intézményrendszer lemond a válsághelyzetbe jutott házasságok helyreállításának szándékáról. Hatékony és az eredményesség legalább minimális lehetőségére számot tartó krízisintervenció – például átfogó egyházmegyei családpasztorációs terv alapján – a párkapcsolati problémák olyan fokán kínálható fel egyházi részcél, ahol ideális esetben az egyházi bíróságnak (még) nincs feladata.

ÖSSZEFOGLALÁS

Az előzőekben hosszú utat járt be a figyelmes olvasó. Elsőként áttekintést kaphatott az egyházjogtudomány előtt álló azon kihívásról, amellyel kapcsolatban a krisztusi közösség is szembesül egy saját, átfogó és rendszeres családjog hiányával. E hiátus a modern kodifikált állami jogrendek többé-kevésbé kikristályosodott családjoga tükrében még élesebb. A jelenség azonban arra is ráirányítja a figyelmet, hogy pusztán a család fogalmán keresztül szemlélve a latin egyház hatályos jogrendjét, az több ponton újragondolásra szorul a társadalom legkisebb építőkövét érintő kulturális változások tükrében. Az

Egyházi Törvénykönyv kiadásának negyvenedik évfordulója megfelelő alkalmat kínál a most felvetett kérdések legalább elméleti megfontolására.

Miként saját értelmezési kereteiken belül a világi jogrendek, úgy a kánonjog rendszere is (saját) válaszokkal szolgál olyan élethelyzetekre, melyekben a család valamilyen okból kifolyólag épp válságban, esetleg felbomlóban van. Ezek adekvát jellegéről, koherens rendszeréről, a házasságról szóló egyházi tanítással való összeegyeztethetőségéről az egyházjogtudomány szakemberei, ahogy eddig, úgy minden bizonnyal a jövőben is heves polémákat folytathatnak.

Ma az egyházi bíróság hatékony családpasztorációs feladata nem az, hogy az elé kerülő házassági ügyekben az érvényesség vizsgálata helyett egy egykori, emberi értelemben már nem létező valóság helyreállításán fáradozzon. Irreális elvárás, hogy már megszűnt emberi kapcsolatok bármilyen pasztorális karizmával rendelkező bírói szóra álljanak helyre. Ennek okait gyakorlatorientált szempontból áttekintettük. Ezzel szemben e rendszer álláspontom szerint úgy képes hatékonyan betölteni jogszolgáltatói szerepét, ha figyelmét nem egy *de facto* már nem létező közösségre fókuszálja, hanem tekintetét a múltra és ezzel együtt a jövőbe veti. A múlt alapos és rugalmas vizsgálatával a bíró kellően megalapozott döntést tud hozni egy házasság jogi érvénytelenségéről. A helyes pasztorális alapállásnak többek között a perek elérhetőségében, viszonylagosan gyors lefolyásában és esetleges ingyenességében kell megmutatkoznia. Maga a bírósági praxis hívja fel a figyelmet arra, hogy a helyesen értelmezett pasztorális, kísérő és meghívó cselekvés nem idegen az egyházjogtól. E két valóság csak úgy érheti el legfőbb közös célját, ha mind elméleti, mind gyakorlati téren folytonos tapasztalatcsere zajlik a velük foglalkozó tudományterületek között. E közös cél pedig nem más, mint a lelkek üdvössége.

Ma az egyházi bíróság hatékony családpasztorációs feladata nem az, hogy az elé kerülő házassági ügyekben az érvényesség vizsgálata helyett egy egykori, emberi értelemben már nem létező valóság helyreállításán fáradozzon. Irreális elvárás, hogy már megszűnt emberi kapcsolatok bármilyen pasztorális karizmával rendelkező bírói szóra álljanak helyre.

Végjegyzet

- 1 A korrektség érdekében megjegyzendő, hogy a törvényhozó már határozott lépéseket tett a nők és férfiak közötti, teológiai szempontból indokolatlan nemi megkülönböztetés felszámolása érdekében. Kiváló példa erre a hatályos latin jogrendből mára már eltávolított számos olyan törvény, mely az 1917-ben kiadott előző Egyházi Törvénykönyvben még létezett.
- 2 A teljesség kedvéért megjegyzendő, hogy a már említett különválási eljárások esetében (CIC 1692–1696. k.) a törvényhozó megőrizte a bíró békéltetési indítványának korábbi kötelezettségét, hiszen ezeknél az eseteknél (még) nem a házasság megszűnéséről, hanem pusztán a felek – akár ideiglenes – különköltözéséről folyik a peres eljárás, melynél a békülés lehetősége legalább még elméletileg adott.

Felhasznált irodalom

- BERKMANN, BURKHARD JOSEF (2018): *Internes Recht der Religionen. Einführung in eine vergleichende Disziplin*, Stuttgart, Verlag Kohlhammer. DOI: <https://doi.org/10.17433/978-3-17-034035-0>
- BIER, GEORG (2020): Der willensbestimmende Irrtum in einer „Kultur des Provisorischen“, *De Processibus Matrimonialibus*, 25–26. évfolyam, 2018/2019, 21–40.
- CASIRAGHI, ANNA LUISA (1986): Il diritto di famiglia nel nuovo Codice di diritto canonico, in THERIAULT, MICHAEL – THORN, JEAN (szerk.): *Le nouveau Code de droit canonique, Actes du V. Congrès international de droit canonique, organisé par l'Université Saint-Paul et tenu à l'Université d'Ottawa du 19 au 24 août 1984. Bd. 2.*, Ottawa, Université Saint Paul, 853–880.
- DEMEL, SABINE (2018): Zivile – Kirchliche – Sakramentale Ehe. Ein Reformvorschlag zur Überwindung rechtlicher Widersprüche in der kirchlichen Ehegesetzgebung, in MECKEL, THOMAS – PULTE, MATHIAS (szerk.): *Ius semper reformandum. Reformvorschläge aus der Kirchenrechtswissenschaft*, Paderborn, Verlag Schöningh, 85–96. DOI: https://doi.org/10.30965/9783657788934_006
- ECKART, M. ANGELIKA (1999): *Bezogene Individuation in der Ehe. Eine pastoralpsychologische Studie über den Beitrag systematischer Therapiemodelle für die institutionelle katholische Eheberatung*, Frankfurt am Main, Peter Lang Verlag.
- EISENRING, GABRIELA (1992): *Die eheliche Gemeinschaft und das Kindesverhältnis in der katholischen Rechtsordnung. Beitrag zu einem Systematisierungsversuch eines Familienrechts in der Kirche*, Freiburg, Universitätsverlag.
- ERDŐ PÉTER (2003): Családjog az egyházban, in PUSKÁS ATTILA (szerk.): *A Szent Titok vonzásában. A hetvenéves Fila Béla köszöntése*, Budapest, Új Ember Kiadó.
- FERENC PÁPA (2015a): *Mitis iudex Dominus Iesus motu proprio*, 2015. augusztus 15., https://www.vatican.va/content/francesco/en/motu_proprio/documents/

- papa-francesco-motu-proprio_20150815_mitis-iudex-dominus-iesus.html (letöltve: 2023. 05. 19.) (rövidítve: MIDI).
- FERENC PÁPA (2015b): *Mitis et misericors Iesus* motu proprio, 2015. augusztus 15., https://www.vatican.va/content/francesco/en/motu_proprio/documents/papa-francesco-motu-proprio_20150815_mitis-et-misericors-iesus.html (letöltve: 2023. 05. 19.) (rövidítve: MEMI).
- FERENC PÁPA (2022): Beszéd a Rota Romana Apostoli Bíróság munkatársai előtt, 2022. január 27., <https://www.vatican.va/content/francesco/de/speeches/2022/january/documents/20220127-rotaromana.html> (letöltve: 2023. 05. 19.).
- GALLAGHER, CLARENCE (1983): Marriage and the family in the revised Code, *Studia canonica*, 17. évfolyam, 1983/1., 149–170.
- GRAULICH, MARKUS (2019): „Familienrecht-Katholisch”, in HALLERMANN, HERIBERT – MECKEL, THOMAS – DROEGE, MICHAEL – DE WALL, HEINRICH (szerk.): *Lexikon für Kirche- und Religionsrecht*, Paderborn, Verlag Ferdinand Schöningh, 23–24.
- HAHN, JUDITH (2022): *Foundations of a Sociology of Canon Law*, Cham, Springer Nature. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-3-031-01791-9>
- HALLERMANN, HERIBERT (2016): Ignorantia iuris – (k)ein Problem für die Kirche? Abschiedsvorlesung am 06. Juli 2016 in Würzburg, *Archiv für katholisches Kirchenrecht*, 185. évfolyam, 369–389. DOI: <https://doi.org/10.30965/2589045X-1850201>
- HECKE, SIMON (2017): *Kanonisches Recht, Zur Rechtsbildung und Rechtsstruktur des römisch-katholischen Kirchenrechts*, Wiesbaden, Springer Verlag. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-658-15749-4_5
- HEIMERL, HANS (1982): Die Familie im Kirchenrecht, *Theologisch-praktische Quartalschrift*, 130. évfolyam, 1982/4., 328–339.
- KISS GÁBOR (2022): Közelebb hozni a házassági semmisségi pereket. Szinodalitás és az eljárásjog, in VIK JÁNOS: *Közelebb hozni a teológiát*, Kolozsvár–Budapest, Didaché Alapítvány – Jezsuita Kiadó, 141–156.
- KRALL, JUTTA (2022): *Educatio liberorum – kirchenrechtliche Aspekte im Kontext von Ehe, Familie und Pastoral*, Berlin, Duncker & Humblot. DOI: <https://doi.org/10.3790/978-3-428-55406-5>
- KRÄMER, KLAUS – VELLGUTH, KLAUS – EBERTZ, MICHAEL N. – FAYE, ANNE BÉATRICE (2016): *Familie. Miteinander leben in Kirche und Welt*, Freiburg–Basel–Wien, Herder Verlag.
- LAFFITTE, JEAN (2014): A Családjogi Charta – a Katolikus Egyház javaslata, *Iustum Aequum Salutare*, 10. évfolyam, 2014/1., 7–15.
- MUSSINGHOFF, HEINRICH (1984): Familienrecht im Codex Iuris Canonici, *Österreichisches Archiv für Kirchenrecht*, 34. évfolyam, 1983/1984, 96–130.
- MÜLLER, STEPHAN E. (1997): *Krisen-Ethik der Ehe. Versöhnung in der Lebensmitte*, Würzburg, Echter Verlag.

- RIEDEL-SPANGENBERGER, ILONA (1995): Familie als „Schule reich entfalteter Humanität“. Theologische Grundlegung und Ausgestaltung eines kirchlichen Familienrechts, in BACHL, GOTTFRIED (szerk.): *Familie leben. Herausforderungen für kirchliche Lehre und Praxis*. (Schriften der Katholischen Akademie Bayern 153), Düsseldorf, Patmos Verlag, 127–149.
- SANDERS, RUDOLF (2017): Damit das Ehenichtigkeitsverfahren ein Ort der Heilung werden kann, *De Processibus Matrimonialibus*, 24. évfolyam, 131–164.
- SCHÜLLER, THOMAS (2020): Das Pontifikat Papst Franziskus' aus kirchenrechtlicher Perspektive, *Theologische Revue*, 116. évfolyam, 2020/1., 3–16.
- SEEWALD, MICHAEL (2018): *Dogma im Wandel. Wie Glaubenslehren sich entwickeln*, Freiburg im Breisgau, Herder Verlag.
- TRAVERS, PATRICK J. (2018): „Amoris laetitia” and canon 915: a merciful return to the „letter of the law”, *Periodica de re canonica*, 107. évfolyam, 2018/3., 367–418.
- VRIES, JAN (1994): Die christliche Familie aus kanonistischer Sicht, in AYMANS, WINFRIED – GERINGER, KARL-THEODOR (szerk.): *Iuri Canonico Promovendo*, Regensburg, Pustet Verlag, 118–125.
- ZUANAZZI, ILARIA (2013): Per un diritto di famiglia della Chiesa: i rapporti tra genitori e figli, *Ius Ecclesiae*, 25. évfolyam, 2013/2., 409–430.
- ZUANAZZI, ILARIA (2015): La famiglia come „soggetto” nel diritto della Chiesa, *Ephemerides Iuris Canonici*, 55. évfolyam, 2015/2., 405–423.

The ecclesiastical tribunals and his function in the pastoral care of the family form from the viewpoints of a canon lawyer

Realities and utopias

ABSTRACT

The reforms of canon law under the pontificate of Pope Francis (re)focused attention on the *ecclesiastical tribunal*, its *pastoral functions*, and the family. This paper aims to shed some light on the common intersection of these three issues. At first examines the compatibility of the legal system of the Catholic Church and our concept of „family law”. The reasons for the absence of a separate legal branch can be traced to the attitude of law of the latin church, but it can also be explained by external factors. Following the examination of this question, this paper focuses on the role of ecclesiastical tribunals, considering the pastoral care for broken families. The paper takes a critical look at which tasks the courts are capable of handling effectively, and which are those that go beyond their capabilities.

KEYWORDS: family law, canon law, ecclesiastical court

KISS GÁBOR | A Babeş–Bolyai Tudományegyetem Római Katolikus Teológia Kar egyetemi adjunktusa, az Egri Érseki Bíróság titkára és a Kalocsa–kecskeméti Érseki Bíróság bírója.

KÁPLÁR MÁRTON

Teológiai megfontolások a családról Szent II. János Pál pápa nyomán

TANULMÁNY

DOI: 10.56699/MT.2023.3.6

ABSZTRAKT

A tanulmány Szent II. János Pál családteológiáját járja körül. Célja, hogy ismeresse gondolkodásának teológiára és társadalomra gyakorolt hatását. Bemutatja, hogy napjaink társalmában a család egyre kevésbé képes betölteni alapvető funkcióit. A szent életű pápa antropológiai és teológiai nézőpontja a házasságról és a családról egyfajta választ ad erre a problémára. A tanulmány továbbá kifejti, e szemlélet milyen új távlatokat, lehetőségeket nyit meg számunkra, és milyen hatása lehet a tudomány fejlődésére, illetve magára az emberiségre. Célom eléréséhez leginkább az analógia és a katalógia módszerét alkalmaztam, így eljutva a Szentháromság analóg értelmezéséhez a családon keresztül, illetve a családegyház fogalmához, melyek által a család nem pusztán a társadalom alapját képező sejt lesz, hanem az isteni minta élő valósága a földön.

KULCSSZAVAK: család, házasság, Szent II. János Pál pápa, családteológia

Korunk társadalmának egyértelmű irányultsága, hogy a család alapvető helyzetét redukálja. A szerelem kisajátítása, magánügygyé degradálása zajlik. Ennek következménye, hogy a házasság mint intézmény szintén az egyén vélekedésére és belátására van bízva, így megszűnik a családi és társadalmi élet kiindulópontjának lenni. Csupán személyes, privát kapcsolatként létezik, amely mindenkinek a saját döntésétől és életmódjától függ (Trujillo, 2012).

A szeretet csupán kereskedelmi termék lesz, amelyet le lehet cserélni, el lehet dobni az első adandó probléma felismerésekor, hiszen rögtön jelen van rengeteg új és másik lehetőség a pótlására. Ebben a szellemi közegben nem maradhat fenn a család közössége, amely megvédhetne e külső behatásoktól (Melina, 2020).

Az iparosodás és városiasodás következményeként a családok mérete is változott. Míg korábban a több generációt is magában foglaló, patriarchális család volt jellemző, ma már szűkebb, nukleáris családokat láthatunk. Ennek eredménye, hogy a családok működése is megváltozik. A termelési és védelmi funkció végérvényesen eltűnni látszik, és a család számára csupán az alapfeladatok maradnak: az apa és anya számára a szülői teendők elvégzése, a gyermekek fejlesztése és nevelése, adottságaik és lehetőségeik kibontakoztatása (Ouellet, 2016).

„A mai család egyik legszembeszökőbb vonása, hogy többé már nem az ész és az érdek házasságára épül, hanem a házastársak között fennálló személyes szerelemre. [...] A szekularizáció környezetében a szerelem egyre jobban eltávolodik a hagyományos vallási értékektől és erkölcsiségtől, és mindentől függetlenül saját jogait hangsúlyozza, ami számos törésponthoz vezet:

1. a családi kapcsolatok elszakadnak a házasságtól;
2. a szexualitás elszakad a szeretettől és az utódnemzéstől;
3. a család a magánélet szférájába szorul vissza” (Ouellet, 2016: 16).

Az említett folyamatok hátterében a személyes jogok abszolutizálása is áll. A személyes szabadsághoz való jog lehetőséget biztosít a szexualitás határok nélkül való megélésére. A fogamzásgátlás és az abortusz szintén e jogok közé tartozik, biztosítva a szabadság teljességének megtapasztalását. Emiatt a társadalomnak kötelessége biztosítani az egyén számára a semlegességet és az egyenlőséget. Ezekbe a folyamatokba egyszerűen nem fér bele a család, amely tradicionális alapokkal és biztosítékokkal működik. Az állam egyre kevésbé képes szabályozni a folyamatokat, hiszen ő maga is egyre kevésbé ismeri a család mindenkori értékét. A polgári törvények és egyházi szabályok eltávolodnak egymástól, a hívek lelkiismerete elhomályosul (Melina, 2020). Ebben a helyzetben kötelességünk kezünkbe venni a dolgokat, megvédeni a családokat, továbbfejleszteni az alapokat, kapcsolatba hozni őket a hívek mindennapi életével.

II. JÁNOS PÁL PÁPA A CSALÁDRÓL

Szent II. János Pál pápa 1979. szeptember 5-én kezdte el a test teológiájáról szóló katekézissorozatot. Kiindulópontja az a történet Máté evangéliumából, amelyben a farizeusok próbára teszik Jézust, azt a kérdést intézve hozzá, hogy a férfinak el szabad-e bocsátania a feleségét. Válaszában Jézus nem megy bele a vitába, nem kezdi bizonygatni, hogy miért hamis és rossz az érvelésük, hanem kétszer is egy bizonyos „kezdetre” utal (vö. Mt 19,3–8). Ez a kezdet a Teremtés könyvében leírt, bűnbeesés előtti állapot. Az Írásokat a jelen lévő farizeusok is jól ismerték, így Jézus könnyen le tudta vonni azt a normatív következtetést, miszerint senki nem bocsáthatja el feleségét, hiszen a teremtő Isten akaratára szerint ők már egy test (vö. Ter 2,24) (Szent II. János Pál, 2021: 149–151). Azonban azt is kijelenthetjük, hogy amikor Jézus az eredeti állapotra hivatkozik, akkor valójában minden teremtett létező valódi eredetére utal. Ez nem pusztán a múlton való töprengés,

hanem minden dolog, amely Isten tervében benne van, így a család eredeti céljának a keresése is. Istennek terve van a családdal, és nekünk kutatnunk kell ezt a tervet (Melina, 2020).

A szeretet csupán kereskedelmi termék lesz, amelyet le lehet cserélni, el lehet dobni az első adandó probléma felismerésekor, hiszen rögtön jelen van rengeteg új és másik lehetőség a pótlására.

Az Atyaisten megteremti világunkat, melybe a saját képére és hasonlatosságára beleteremti az embert. II. János Pál szövegértelmezése szerint nem csupán külön a megteremtett férfi és külön a nő Isten képmásai, hanem ketten együtt, egységükben (Waldstein, 2021). Ráadásul később ezt olvassuk a teremtés történetében: „Isten megáldotta őket, és azt mondta nekik Isten: »Szaporodjatok, sokasodjatok, töltsétek be a földet! Hajtsátok azt uralkodók alá, és uralkodjatok a tenger halain, az ég madarain és minden állaton, amely mozog a földön!«”

(Ter 1,28). A „szaporodás” szót már előbb is használja a szent szerző, azonban a képmási méltóság egyedül az ember sajátja. „Az emberi anyaság és atyaság – jóllehet biológiailag hasonló más élőlényekéhez – lényegileg és kizárólagosan hordozza az *istenhasonlóságot*, s erre alapul a család, az emberi élet közössége, a szeretetben egyesült személyek közössége” (II. János Pál pápa, 2011: 20).

A kezdet, melyre Krisztus utal az evangéliumokban, és amely a szentatya számára kiindulási pontként szolgál, nem csak a teremtésre vonatkoztatható. János apostol a következőképpen kezdi evangéliumát: „Kezdetben volt az Ige, és az Ige Istennél volt, és Isten volt az Ige” (1,1). Az Ige, a második isteni személy, a Fiú, „a láthatatlan Isten képmása” (Kol 1,15), aki, ahogy a bizánci rítusú házasságkötési szertartás mondja, jelenlétével a kánai menyegzőt megáldotta (Euchologion, 1967), és aki mint az egyház vőlegénye jelenik meg a keresztény tanításban (vö. A Katolikus Egyház Katekizmusa – a továbbiakban: KEK – 1942), közvetíti számunkra, hogy a házasság szentségének magját ne csak a *teremtés kezdetében* keressük, hanem a Szentháromság kapcsolataiban is, mint a közöttük áramló szeretet önjárandékozását (Melina, 2020).

Livio Melina szerint a család az a hely, ahol valamit megtapasztalhatunk abból az eredeti állapotból, abból az élményből, melyet az első emberpár, Ádám és Éva *kezdetben* megélt. „A családban értheti meg az ember saját természetét mint fiú vagy lány, aki szeretetből származik, aki aztán megtanulja megosztani ezt a szeretetet mint fiú-, illetve lánytestvér, aki ezt követően arra hivatott, hogy önmagát férjként vagy feleségként odaadja, és aki végül felfedezheti a szeretet gyümölcsözőségét mint édesapa vagy édesanya” (Melina, 2020: 671).

A gyermek eredete és rendeltetése Isten kezében van. Éppen ezért a szülővé válást is Isten előtti alázattal kell kezdenünk (vö. Ef 3,14), majd ebből fakadóan tudunk emberi erőfeszítéseink által szülővé válni. Szülőnek lenni azt jelenti, hogy a kölcsönös önátadás, szeretet újfajta kikristályosodását élhetjük meg, és ez nemcsak a biológiai

apaságban és anyaságban van jelen, hanem lelkileg is. Korunk nyugati társadalmában nehéz szülővé válni. A szabadságot már nem az eredeti rendeltetésének megfelelően értelmezik, hanem pusztán hatalomként és önrendelkezésként, amellyel az ember kiválasztja, mit akar tenni és mit nem (Wojtyła, 2010). Ennek túlhangsúlyozása és az eredeti isteni tervtől való elszakítása borzalmas következményeket von maga után. II. János Pál hangsúlyozza, hogy ez az individualista szabadságértelmezés a halál kultúrájának alapja (*Evangelium vitae*, 19), mely elnyomja a gyengéket, és felemeli az erőseket. Ez az eltorzult felfogás reményvesztetté teszi a társadalmat, ami kihat a szülővé válásra és így a gyermekvállalásra, a reprodukcióra is. A megoldás az, hogy megkeressük a szabadságunk eredeti jelentését, mely által megtapasztalhatjuk, hogy apává és anyává válni nem emberi jog és erőfeszítés, hanem kegyelem, a szeretet törvényéből fakadó dinamizmus (Melina, 2020).

„A házastársi szerelem eljut arra a teljességre, melyre természete szerint rendeltetett, tudniillik a házastársi szeretetre, amely különleges és sajátos módja annak a krisztusi szeretetnek, amellyel Ő adja magát a kereszten. [...] A Krisztus életében való részesezésnek különleges elemei valósulnak meg: a házastársi szeretet olyan egyetemességet hoz magával, amelyben a személy minden alkotóeleme helyet kap – a test és az ösztön igényei, az érzékek és az érzelmek erői, a lélek és az akarat vágyai –, s e szeretet arra a legszemélyesebb egyesülésre irányul, amely a testi egyesülésen túl nem mást, mint egy szívet és egy lelket hoz létre” (*Familiaris consortio*, 13). Ezt az egységet, melyet Isten a kezdetektől nekünk adott és célként rendelt (vö. Ter 2,24), maga a Szentlélek jelenléte teszi teljessé. Amikor a férfi és a nő, magányosságukból kilépve, felismerik emberi s így férfi és női mivoltukat, és ebből fakadóan képesek ajándék lenni egymás számára, annak legteljesebb mértékében, akkor ebben az emberi szeretetben a végtelen Isten szeretetét és jelenlétét is közvetítik. Ráadásul mindezt a saját testük és nemiségük közvetítésével képesek (Melina, 2020).

Egész házastársi és családi életünk Krisztus szeretetének a képe, ahogyan ő szereti egyházát. Ez a szeretet valódi forrása a szülői, gyermeki és testvéri szeretetnek, melyek a családban valósulnak meg.

Mint említettük, az ember istenképmási méltóságát kiváltképpen a férfi és a nő egységében, önajándékozásukban hordozza. Ez a szeretetegység ráadásképpen nem egyszerűen Isten emberek iránt mutatott szeretetének a képe. Isten maga a szeretet (vö. 1Jn 4,16), s a házastársak szerelme a Szentháromság személyei között meglévő dinamikus kapcsolatnak is a képe. Így az ember nemcsak a saját testében, hanem annak odaajándékozásában is az Atya, a Fiú és a Szentlélek kapcsolatát mutatja. A keresztény család arra hivatott, hogy fényes epifániája legyen a Szentháromság kommunikációjának, és így megnyissa az ember útját Istenhez. A család, mely az előbb összefoglalt házastársi szeretet gyümölcse, az emberiség fénye és jövője. Csak ebben a környezetben vagyunk képesek megérteni a szeretet aktusából származó létünket, mely nemi különbözőségben létezik, és arra rendeltetett, hogy odaadjuk a másoknak, mint házastárs, férj vagy feleség. Végül

ennek az önátadásnak a gyümölcse lesz az apaság és az anyaság, így a szülők gyermekeikkel együtt, családban, a kezdeti isteni terv szerint élhetik életüket (Melina, 2020).

A PÁPA CSALÁDTEOLÓGIÁJÁNAK HATÁSA

A családteológia kialakulása

A harmadik évezredben a család pasztorálteológiai jelentősége és az új evangelizációra gyakorolt hatása egyre növekszik, és ezt Szent II. János Pál pápa próféta pontosság-gal látta előre. Az ő teológiai és antropológiai gondolkodása és munkássága is ebbe az irányba fejlődött. Kiválóan észlelte, hogy a II. vatikáni zsinattal igen jelentős fejlődés indult el a házasságteológiában, illetve talán pontosabb azt mondani, hogy folytatódott, hiszen Németországban és Franciaországban már voltak erre utaló kezdeményezések, azonban a család teológiájáról ezt nem lehetett tapasztalni. Ezért adta ki a pápa 1981-ben a *Familiaris consortio* kezdetű apostoli buzdítását, mely igen jelentős és talán az első lépés volt a család teológiájának felvázolásában. Közben már folytak a pápa szerdai katekézisei a test teológiájáról, majd 1988-ban kiadta a *Mulieris dignitatem* kezdetű apostoli buzdítását és 1994-ben a *Levél a családokhoz* című dokumentumot (II. János Pál pápa, 2011). A szentatya számára rendkívül fontos volt, hogy megfelelő teológiai alapot adjon a családnak, de a lelkipásztori feladatokról sem feledkezett meg. Ezért alapította meg a II. János Pál Pápa Intézetet és a Család Pápai Tanácsát (Ouellet, 2016).

„A családot a legutóbbi időkig olyan helynek tekintették, ahol az egyház lelkipásztori döntéseit kell alkalmazni. Ez az idő elmúlt. A II. vatikáni zsinat tanítása nyomán, mely a családról mint »családegyházról«, »teológiai helyről«, »szentségi valóságról« beszélt, az egyház üdvözítő küldetésében való részesedés olyan távlatai nyíltak meg, amelyekre korábban gondolni sem lehetett” (Ouellet, 2016: 12). Új perspektívák nyílnak például az evangelizációban is, amelyben eddig a hittani ismeretek átadása volt az elsődleges cél (KEK 1657). A zsinat azonban a *közösség* fogalmát szorgalmazza, így válhat a család az evangelizáció alanyává, a Szentháromság közösségének szentségeként (KEK 2205).

Az egyház házasságról való gondolkodása tehát óriási változáson ment keresztül az elmúlt száz évben. Míg korábban a kifejezetten jogi értelmezés uralkodott, mára a perszonalista megközelítés vált uralkodóvá, mely az alkotó személyek közötti kapcsolatot, szerelmet veszi elsődlegesnek. Ennek a folyamatnak lényeges eleme a II. vatikáni zsinat *Gaudium et spes* kezdetű lelkipásztori konstitúciója, mely a házasságot olyan intim, bensős helyként ábrázolja, ahol a felek önként képesek odaadni magukat a másiknak, és befo-gadni őt (48).

Bizonyos értelmezések szerint úgy tűnt, ezzel némileg ellentétes irányba mutat a VI. Pál pápa által 1968-ban kiadott *Humanae vitae* kezdetű enciklika, mely igen heves ellenállást váltott ki egyes teológiai körökből. Fő témája a fogamzásgátlás, ám túlzott „biologizmusa” – az említett vélemények szerint – visszalépést jelent a zsinati iránytól. Az erős és kitartó ellenállást jól mutatja, hogy mekkora belső küzdelmekkel néz szembe

az egyház, illetve az ellenállás jól tanúskodik a tanítóhivatali állásfoglalás egyre gyengülő erejéről is. A történetekbe II. János Pál pápa hozott változást, aki nem egyszerűen kiállt a már kihirdetett erkölcsi igazságok mellett, hanem kidolgozta teológiai és filozófiai alapjukat. A II. vatikáni zsinat perszonalizmusa nem ellentétes az objektív erkölcsi törvényekkel. A fogamzásgátló módszerek alkalmazása nem erősíti, hanem hanyatlásba taszítja a család meglévő értékeit (Ouellet, 2016).

Szenháromságos antropológia

A modern világ nehezen tud megbirkózni a „természetfeletti” fogalmával. Csupán úgy képes értelmezni, mint a természetes mellett lévő valóságot, mellyel egyáltalán nincs kapcsolatban. A II. vatikáni zsinat Krisztus-központú gondolkodása alapján azonban nem tudunk egyetérteni ezzel az értelmezéssel. Krisztus magában foglalja a természetfelettit és a természetet, tökéletes Isten és tökéletes ember (KEK 464–469). A zsinat nyomán e gondolatnak II. János Pál pápa számára is kiemelt jelentősége volt, s a házasságról és a családról írt munkáiban rendre felbukkan (Ouellet, 2016).

A zsinat témánk szempontjából fontos másik fókusza az egyháztan, ugyanis ebben a jogi megközelítés helyébe a misztérium, a titok került. Az Atya, a Fiú és a Szentlélek egysége és közössége meghatározza az egyházzal mint közösségről való gondolkodást és ezzel együtt a család mint „családegyház” fogalmát is. Ez szintén felfedezhető a szent-anya gondolkodásában, amikor a családról mint személyek közösségéről beszél (KEK 2204–2206).

A családegyház és a szentháromságos antropológia további értelmezéséhez röviden szóljunk az *analógia* módszeréről, mely a kezdetektől fontos szerepet tölt be a katolikus teológiában. Alulról felfelé építkezik, a teremtés világa felől haladva Isten felé. Amikor Istennel kapcsolatban az analógia módszerét alkalmazzuk, mindig tisztában kell lennünk annak határaival, amit a szentatya Canterburyi Szent Anzelmre hivatkozva meg is fogalmaz *Fides et ratio* kezdetű 1998-as enciklikájában. Az emberi természet véges, és ezt nem hagyhatjuk figyelmen kívül. Ezzel együtt az ember sosem szűnik meg kutatni Isten misztériumát, melyet csak a hitben képes befogadni (*Fides et ratio*, 14). Ennek némileg ellentmond Hans Urs von Balthasar módszere, melyet a svájci teológus *katalógiának* nevez. Ez éppen fordítva működik, mint az analógia, hiszen nem alulról felfelé, hanem felülről lefelé haladva építkezik. Témánknál maradva mondhatjuk, hogy az analógia módszerével a családból próbáljuk felfedezni a Szentháromság titkait, a katalógiával pedig a Szentháromság felől közelítünk a család felé (Ouellet, 2016). „A két módszer harmonikus ötvöztetésével meghaladhatjuk azokat a korlátokat, amelyek a Szentháromság családi analógiájának hagyományában rejlenek, mely a Szentháromság és a család között fennálló hasonlóságok és különbségek esszencialista megközelítésére korlátozódik. Miközben továbbra is erre a hagyományra támaszkodunk, és Krisztusból mint kiindulópontból értelmezzük, nem az lesz a fő kérdésünk, hogy miként segíthet a család a Szentháromság misztériumának megértésében, hanem

az, hogy mit kíván kifejezni a Szentháromság a család által a szövetség tágabb kontextusában” (Ouellet, 2016: 25).

„Az ember legmélyebb misztériuma csak a megtestesült Ige misztériumában világosodik meg igazán” (*Gaudium et spes*, 22), olvashatjuk a II. vatikáni zsinat lelkipásztori konstitúciójában, mely igazán eklatáns példája a katalogikus metodikának. Az antropológia csúcsa és legtágabb értelmezési horizontja a krisztológia, Krisztusnak mint a tökéletes

„A Szentlélek kegyelme egyértelműen szerepet játszik ebben, különösen a házasság szentsége révén, amely a hitvesek egységét Krisztus és az Egyház egységéhez kapcsolja. Újfajta, valóban természetfeletti hasonlóság jelenik meg itt, amely azzal koronázza meg az első teremtetést, hogy a családot családegyházzá teszi.”

embernek a példája. A korábban kifejtett kezdet ugyanezen logika mentén épül fel. Csak úgy tudjuk megérteni a házasság és a család valódi mélységét, ha nem a most divatos humántudományokra építünk, hanem az eredeti isteni tervre. E tudományok eredményei fontosak és felhasználandók, mégis le kell szögeznünk, hogy nem határozhatják meg a teológia irányát (Ouellet, 2016).

A szentatya gondolataiban visszatérő fogalom a *communio personarum* (személyek közössége), mely mind a családnak, mind a Szentháromságnak sajátja. Ennek alapja a személyek között lévő szeretet, amely létrehozza a közösséget, és amely megtalálható a családban és a Szentháromságban (Ouellet, 2016).

Két fontos teológiai következménye van a pápa gondolkodásának. Analogikusan értelmezve fontos antropológiai alap a szentháromságos Isten megismeréséhez. A kinyilatkoztatásból kiindulva, illetve az emberi tapasztalatot és kapcsolatokat felhasználva jutunk ismerethez Istenről. A másik következmény a katalogikus értelmezés, miszerint a családi élet forrása a Szentháromság. Ez akkor látszik, amikor a férj és a feleség részesül a Szentháromság közösségéből, és teljesen odaajándékozzák magukat egymásnak. Ennek következménye nem csupán a kapcsolatuk kiteljesedése, hanem az ő „mi”-jükből az isteni szeretet egy „te”-t alkot azzal, hogy új élet fogan és születik a földre (II. János Pál, 2011: 11).

Azonban nem csupán az új élet születését próbáljuk meg ily módon leképezni, hanem istenképiségünket is. Amikor a férfi és a nő „egy testté” lesz, és ezáltal az emberi élet legmélyebb értelmét tapasztalják meg újból és újból, tudniillik hogy önmaguk odaajándékozásával és a másik teljes elfogadásával átlépik az eredeti magány határát, és az egységet élik meg (Szent II. János Pál, 2021: 198–199), s ebből új élet jön létre (*Gaudium et spes*, 50), akkor az istenképiség továbbadásáról is szó van, tehát valamiképpen Istennel közös termékenységről beszélhetünk. Ez minden olyan horizontális kapcsolatban megjelenik, amelyet a szeretet jellemez. Isten jelen van bennük, és termékenységgel gyümölcsöt terem, szinte átisteníti a kapcsolatokat (Ouellet, 2016).

„A Szentlélek kegyelme egyértelműen szerepet játszik ebben, különösen a házasság szentsége révén, amely a hitvesek egységét Krisztus és az Egyház egységéhez kapcsolja. Újfajta, valóban természetfeletti hasonlóság jelenik meg itt, amely azzal koronázza meg az első teremést, hogy a családot családegyházzá teszi. Megkoronázza, de egyben meg is haladja a családot. Megkoronázza, hiszen a Krisztusban megvalósuló új és örök szövetség új értelmet ad a család természetes termékenységeinek, mivel lehetővé teszi, hogy magának a Léleknek a termékenységeiben részesedjék. Meg is haladja azonban, hiszen Krisztus, az eszkatologikus Jegyes egyes tanítványait, férfiakat és nőket arra hív, hogy szüzességben szenteljék magukat neki, és így a szűzi szeretetben kialakított kapcsolatokban mélyebb lelki termékenységre jussanak. Újszövetségi beteljesedésekor az első tereméshez tartozó család valóságából – anélkül, hogy sajátos jellemzői elenyésznének – ígéret, prófécia, a nagyobb misztérium »jele« lesz: Krisztus és az Egyház termékeny egységé” (Ouellet, 2016: 50).

A családegyház

A második isteni személy, a Fiú inkarnációját vizsgálva láthatjuk, hogy neki úgy tetszett, hogy a család szerető közösségének keretein belül jöjjön el hozzánk, amelyben Jézus szüleinek engedelmeskedve növekedhetett bölcsességben, korban és kedvességben (vö. Lk 2,51–52). Később tanítványokat gyűjtött maga köré, és belőlük alapította meg egyházát, melyet Isten családjának tekinthetünk. A Szentlélek eljövetele után pedig az apostolok nemcsak egyéni szinten kezdték hirdetni Isten országát, hanem egész családok tértek meg az evangélium örömeit látva és megértve. A család intézménye mindig is fontos volt a szentháromságos Istennek (KEK 1655).

A családegyház fogalmának eredete meglepően korai időkre tehető, hiszen már a Szentírásban is fellelhetők morzsái, de Aranyszájú Szent János is többször használja. Buzdítja az apákat, hogy tegyék otthonukat kis egyházzá, azonban az egész család felelőssége, hogy ez megtörténjen, beleértve az ott dolgozó szolgákat is. Ehhez tartozik még a nyitottság a szegények és elesettek iránt, valamint az idegenek befogadása. Az egyház-átya értelmezésében tehát a „családegyház” egyfajta lelkiiséget jelentett (Ouellet, 2016).

Ezt követően egy ideig nem igazán találkozhatunk a kifejezéssel, egészen a II. vatikáni zsinatig, amely felkarolta a témát. A család az egyház és a társadalom őssejtje (Schwaderlapp, 2012), az evangelizáció kiemelt és tevékeny szereplője (*Gaudium et spes*, 52), az a hely, ahol a nagy egyház aspektusait fel kell tudnunk ismerni (Ouellet, 2016).

Ugyanezt a gondolatot vitte tovább Szent II. János Pál pápa is. A család a házastársakon keresztül, az efesusiakhoz írt levél alapján (vö. 5,21) valóságos, de természetfeletti módon részesül a Szentháromság szeretetéből és kegyelméből, olyan mértékben, amennyire Krisztus szereti az egyházat. Mindezt teljessé teszi a Szentlélek, aki a házasság szentségében adott kegyelemmel és szeretettel nemcsak a két személyt köti össze egy testben, hanem egyházzá, Krisztus testévé is teszi őket. A teremtetett személyek kommuniója tehát a Szentháromság személyeinek kommunióját jeleníti meg és mutatja meg számunkra

(Waldstein, 2021). Ez a hitvesi közösség nem egyszerűen jelenvalóvá teszi az egyházat, nem pusztán segíti és előreviszi működését, hanem ő maga válik az egyházzá.

A II. vatikáni zsinat és II. János Pál pápa e tanításának hatása fedezhető fel a Katekizmusban is. A családok úgy vannak jelen a világban, „mint a hit élő és sugárzó tűzhelyei” (KEK 1656). E hit miatt nevezhetjük őket valóságosan is családegyháznak, amelyben a szülők a nevelés feladata mellett (vö. Egyházi törvénykönyv, 1055. k. 1. §) valamennyi családtag elsődleges hithirdetői is. Ebben a közösségben a gyermekek növekedhetnek és erősödhetnek, mint Krisztus is tette családi körében (vö. Lk 2,40), megtanulhatják a kölcsönös szeretetet és megbocsátást, Isten szolgálatát és a kitartó munkát (KEK 1656–1657).

A szentségek jelek, melyek érzékelhetők, láthatók számunkra (KEK 1084), és „eszközök, melyek által a Szentlélek kiárasztja Krisztusnak, a Főnek kegyelmét az egyházra, ami az ő Teste. Az egyház tehát hordozza és közli a láthatatlan kegyelmet, melyet ő maga jelez. Ebben az analóg értelemben nevezzük az egyházat is szentségnek” (KEK 774). Ugyanebben az analóg értelemben nevezhetjük a családegyházat is szentségnek, hiszen magán hordozza a Szentháromság képét, így amint a test megjeleníti a láthatatlan lelket, analóg módon a család is megjeleníti itt a földön a Szentháromságot, azaz jellé, szentséggé válik (KEK 2205).

A családegyház szentségtani gyökere mindenekelőtt a beavató szentségekben rejlik. A keresztség az a szentség, mely létrehozza kapcsolatunkat Krisztussal, amelyet megerősít a bérmlás szentsége (*Lumen gentium*, 11). E kettő által, továbbá a rómaiakhoz írt levél alapján (vö. 14,7–8) mondhatjuk, hogy már nem saját magunké vagyunk, hanem Krisztusé. A házasság megkötésekor Krisztus nem pusztán megáldja a frigyet, hanem a keresztségből és bérmlásból fakadóan már maga a szeretetkapcsolat is az övé lesz, és ő emeli fel abba a magasságba, ahogyan szereti jegyesét, az egyházat (Ouellet, 2016).

A II. vatikáni zsinat egyházzal szóló dogmatikus konstitúciója, a *Lumen gentium* egyébiránt még tovább megy ezen a ponton. A házasságban a hitvesek „az egyház egysége és termékeny szeretete misztériumában részesednek, és azt megjelenítik” (11). A házasságból ered a család, mely a gyermekek elfogadásával, nevelésével és megkeresztelésével alkotója és fenntartója Krisztus titokzatos testének (KEK 1267), amelyben a Lélek kegyelmét kapják, és az egyház tagjai lesznek. Ezt nevezi a zsinat „családi egyháznak”, amelyben a szülők az egyetemes papságot gyakorolva lesznek gyermekeik elsődleges igehirdetőivé, fenntartva ezzel az egyházat (*Lumen gentium*, 11).

Amint megkötetik a házasság, a két személy, férfi és nő egy közösséggé válik Krisztusban. Amikor megígérik, hogy szeretni fogják egymást, akkor Krisztus megáldja ezt a szándékukat, tehát mondhatjuk, hogy ő maga is létrehozóvá, sőt mi több, a húsvéti misztérium által és Lélekkel közösen a felbonthatatlanság garanciájává válik. Ez azért fontos, mert így „a hiposztatikus egység révén, amely a hitvesek szövetségének alapja és kerete, egymás iránti személyes szeretetük az isteni személyek kapcsolatába vétetik fel” (Ouellet, 2016: 70). Ez a család szentségi mivoltának alapja. A házastársak egymás iránti

szeretete és gyermekeikkel való kapcsolata jellé válik, a Szentháromságban létező Istent hirdeti, akivel örökre szóló szövetségre léptek (Ouellet, 2016). Ugyanezt fogalmazza meg a Katekizmus, amikor azt írja, hogy „a keresztény család a személyek közössége, az Atya és a Fiú Szentlélekben élő közösségének nyoma és képmása. Életet fakasztó és nevelő tevékenysége az Atya teremtő művének tükröződése. Az a hivatása, hogy részt vegyen Krisztus imádságában és áldozatában. A napi imádság és Isten Igéjének olvasása erősíti a szeretetben. A keresztény család evangelizáló és misszionáló közösség” (KEK 2205). Christopher West pedig megerősíti: „A házastársi kapcsolat Isten tervében az eredeti, hatékony jel, amely a Szentháromság belső életének »nagy misztériumát« közvetíti a világnak” (West, 2007: 19). A hitvesi és családi szeretet eszerint tehát nem csupán képe vagy hasonlata az isteni, szentháromságos szeretetnek, hanem élő valósága.

BEFEJEZÉS

A társadalom alapja a család (KEK 2207), melynek kapcsolatai, buzgó élete megalapozza azt, hogy az emberi személy a nagyobb közösségekben szabadon, erkölcsösen, másokat tiszteletben tartva éljen. A különböző nemzedékek együttélése szintén színesítő erő, mellyel a család tagjai még inkább gazdagíthatják egymás életét. Mindannyiunk felelőssége minden lehetséges feltételt biztosítani ahhoz, hogy a család eredeti rendeltetése és célja megvalósulhasson. A polgári törvényhozás szabályozza úgy a rendet, hogy erősítse és óvja a házasság és a család természetét és biztonságát. A keresztény hívők tegyenek tanúságot arról, hogy nem egyszerű emberi közösségről van szó, hanem Istentől származó mintáról. A szakemberek és tudósok fordítsák energiáikat azon kutatásokra, melyek elősegítik a családok fenntartható jólétét, és védik erkölcsüket. A papok pasztorációs tevékenységük során álljanak a házaspárok mellett, és segítsék a gyermekek keresztény neveltetésének lehetőségét. „Végül az élő Isten képmásává alkotott és a személyiség méltóságával fölruházott házastársak forrtanak össze a szeretetben, azonos gondolkodásban és egymás kölcsönös megszentelésében kövessék Krisztust, az élet forrását (vö. Róm 5,11.18; 6,5–11; Gal 2,20); hivatásuknak örömeiben és áldozataiban és hűséges szerelmükkel is tanúskodjanak annak a szeretetnek misztériumáról, melyet az Úr nyilatkoztatott ki a világnak halálával és föltámadásával (vö. Ef 5,25–27)” (*Gaudium et spes*, 52).

Felhasznált irodalom

- II. JÁNOS PÁL PÁPA (2011): Levél a családokhoz in Uő: *Üzenet a családoknak*, Budapest, Szent István Társulat, 9–125.
- EUCHOLOGION (1967): *Görögkatolikus Egyházi Szerkönyv (Euchologion)*, Budapest, Szent István Társulat.
- MELINA, LIVIO (2020): The mission of the Christian Family according to St. John Paul II., *Communio*, 47. évfolyam 112020/4., 660–672.
- OUELLET, MARC (2016): *Isteni hasonlóság. A család szentháromságos antropológiája felé*, Budapest, Szent István Társulat.
- SCHWADERLAPP, DOMINIK (2012): Házasság és család. Az egyház és a társadalom összejtje, in CSALÁD PÁPAI TANÁCSA: *Családlexikon. A családdal és az élettel kapcsolatos vitatott fogalmakról és etikai kérdésekről*, Budapest, Szent István Társulat, 487–491.
- SZENT II. JÁNOS PÁL (2021): *Férfinak és nőnek teremtette őket. A test teológiája*, Budapest, Kairosz.
- TRUJILLO, ALFONSO LÓPEZ (2012): A család mint magánintézmény, in CSALÁD PÁPAI TANÁCSA: *Családlexikon. A családdal és az élettel kapcsolatos vitatott fogalmakról és etikai kérdésekről*, Budapest, Szent István Társulat, 89–100.
- WALDSTEIN, MICHAEL (2021): Bevezetés, in II. JÁNOS PÁL PÁPA: *Férfinak és nőnek teremtette őket. A test teológiája*, Budapest, Kairosz, 21–146.
- WEST, CHRISTOPHER (2007): The human body, catholicism, and John Paul II, in WEST, CHRISTOPHER: *Theology of the Body Explained*, Boston, Pauline Books and Media, 7–83.
- WOJTYŁA, KAROL (2010): *Szerelem és felelősség*, Budapest, Kairosz.

Theological considerations about the family based on St. John Paul II.

ABSTRACT

The study explores the family theology of St. John Paul II. The aim of the work is to demonstrate the impact of the holy Pope's thinking on theology and society. The paper claim that in our contemporary society the family is less able to fulfill its basic functions. The holy Pope's anthropological and theological aspects on marriage and family provide an answer to these problems, and moreover explain the new perspectives and possibilities these answers open for us, and the influence they can have on the development of science as well as humanity. To achieve my goal, I mostly used the method of analogy and catalog, thus reaching the analogical interpretation of the Holy Trinity through the family, and the concept of Domestic Church through which the family becomes not merely the basis of society, but the living reality of the divine pattern on earth.

KEYWORDS: family, marriage, St. John Paul II., family theology

KÁPLÁR MÁRTON | Görögkatolikus áldozópap, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hit-tudományi Doktori Iskolájának doktorandusza, pszichodráma-asszisztens, házas, két gyermek édesapja.

LELESZI-TRÓBERT ANETT MÁRIA – BAGYURA MÁRTON – SZÉMAN ZSUZSA

A családi gondozói szerep egyéni megítélése egy hazai kutatás tükrében

TANULMÁNY

DOI: 10.56699/MT.2023.3.7

ABSZTRAKT

A várható élettartam kitolódásával az idősként betegségben töltött évek száma növekedhet. Az ellátórendszerek túlterheltek, a gondozásban egyre nagyobb szerep hárul a családtagokra. Tanulmányunkban idős családtagjukat gondozó személyeknek a gondozói szerep vállalásával, megélésével kapcsolatos tapasztalatait mutatjuk be. Az ismertetett, több módszertan alkalmazásával kapott (*multimethod approach*) kutatási eredményeink két forráson alapulnak: (1) idős családtagot gondozókkal készült mélyinterjúkon (2015–2016, $n = 10$) és (2) egy idős családtagot gondozók körében végzett online kérdőíves felmérésen (2018, $n = 205$). A gondozói szereppel kapcsolatos tapasztalatok megismerése szükséges a családi gondozókat támogató szakpolitikák megalkotásához, a családi gondozók helyzetét, igényeit figyelembe vevő szociális és egészségügyi ellátások kidolgozásához. Eredményeink a szociális és egészségügyi szolgáltatások igénybevétele akadályainak megértésében is segítséget nyújthatnak.

KULCSSZAVAK: tartós gondozás, családi gondozók, gondozói szerep, megterheltség, értékek

I dősödő társadalmunkban növekvő idősgondozási igényekkel számolhatunk. Az idős-ellátásban az önállóság fokozatos elvesztése miatt különösen a gondozásra szoruló idősök saját otthonukban történő ellátását támogató *házi segítségnyújtásnak* és a bentlakásos, *tartós gondozást nyújtó intézményeknek* van nagy szerepük (SZCSM, 2000). A házi segítségnyújtás, valamint a bentlakásos intézményi ellátás iránti igényeket a demográfiai trendek mellett a családstruktúra és a háztartások változása is növeli (Fábián, 2011). Az idős gondozottak számának emelkedésével az ellátórendszerek kapacitása nem bővült

(Rodrigues et al., 2012). Mivel az ellátórendszer nehezen vagy csak részben képes lefedni a gondozási igényeket, újra előtérbe kerül a család mint természetes gondozási erőforrás.

Az *informális gondozás* fogalmát olyan tevékenységek és támogatások körére vonatkoztatják, amelyeket önellátásukban korlátozott családtagok vagy barátok számára biztosítanak (Pearlin et al., 1990). A szakirodalom gondozóként (*caregiver*) azt a személyt definiálja, aki anyagi ellenszolgáltatás nélkül ápolási, gondozási segítséget nyújt egy beteg személynek, vagy segíti a betegséggel való megküzdésben (Hileman et al., 1992). A továbbiakban az idős hozzátartozót gondozó családtag megnevezésére Patyán László (2018) nyomán a *családi gondozó* fogalmat használjuk.

Egy családtag általában úgynevezett elsődleges segítőtővé válik a gondozási folyamatban – például a házastársi vagy gyermeki kötelezettség megélése, a rendelkezésére álló társadalmi tőke, a gondozotthoz való földrajzi közelség vagy az érzelmi kötődés miatt (Pennec, 2006). A „kiválasztott” kényszerűségként is megélheti a gondozói szerepet, ennek ellenére gyakori, hogy nem képes visszautasítani (Mollard, 2009).

Az elmúlt évtizedekben számos kutatás bizonyította, hogy a családi gondozás felvállalása jelentős megterheltséget okoz, amely súlyos következményekkel járhat, akár teljes kimerüléshez és kiégéshez is vezethet. Egy kutatás, amely a formális és informális gondozók megterheltségét hasonlította össze, kimutatta, hogy az informális gondozók körében gyakoribb a túlterheltség, nagyobb az érzelmi megterhelődés, és mivel a gondozás a munkán kívüli pluszfeladat, jóval nagyobb a munkaterheltségük is (Diniz et al., 2018).

A kilencvenes évekig a tanulmányok inkább a családi gondozás negatív hatásaira fókuszáltak, ezt követően viszont egyre többen hangsúlyozzák a gondozói szerep pozitívumait is. A negatív és pozitív aspektusok gyakran együtt jelennek meg a gondozási folyamatban (Sanders, 2005). A gondozás során megtapasztalt pozitívum, érték lehet például a megbecsülés, az önbecsülés (Given et al., 1992), a növekedés, fejlődés (Kinney et al., 1995), az elégedettség (Lawton et al., 1991), az értelemtalálás vagy értelemadás a gondozás által (Farran, 1997), a nyereség (Kramer, 1997), az értékelés (Lawton et al., 1989), a jártasság, szakértelem növekedése és az ebből fakadó elégedettség érzése (Marks et al., 2002), az öröm és elégedettség a gondozás és a gondozottal való kapcsolat miatt (Cohen et al., 2002) vagy a növekvő generativitás (Berdes, 2015). Brad A. Meisner és Leslie E. Binnington (2017) a pozitív érzelmek megélését, a jártasságok javulását, a gondozottal való erősödő kapcsolatot, a növekvő empátiás készséget, valamint az idősek jogaiért, méltóságáért való aktivizálódást figyelték meg a gondozási folyamatban való részvétel hatásaként. Egy kutatás rámutat, hogy a gondozás értéként való megélése nem függ a nemtől, a férfi családi gondozók is megélhetik pozitívként gondozói szerepüket (Nance et al., 2018).

Tanulmányunkban családi gondozókkal készített mélyinterjúk és egy online kérdőíves felmérés tükrében¹ mutatjuk be a gondozói szerep megélésének néhány fontos szegmensét: a gondozás vállalásának, végzésének motivációit, a gondozói szerep megítélését, illetve pozitív értékének megtapasztalását.

A GONDOZÓI SZEREP MEGÉLÉSE MÉLYINTERJÚK ALAPJÁN

Az interjúalanyok ($n = 10$) kiválasztása kényelmi mintavétellel, mentálhigiénés segítő szakemberek ajánlása alapján történt. Az interjúk felvételére 2015-ben került sor félig strukturált kérdőívek segítségével, az interjúalanyok munkahelyén, otthonában, szükség esetén a gondozott otthonában vagy nyilvános helyen. Az interjúkról hangfelvétel készült, az elhangzottak leiratának vizsgálata tartalomelemzéssel zajlott.

A családi gondozás vállalásának körülményei, gondozási motivációk

A tíz interjúalanyból kilenc volt nő. Heten Budapesten, hárman Budapest környéki településeken laknak. Kilencen a gondozott gyermekei, és az édesanyjuk mellett vállaltak családi gondozói szerepet. Egy fő nem állt rokonsági kötelékben a gondozottal, mégis hozzátartozójának tekintette: a férje volt anyósának segített, aki magára maradt. A tíz interjúalany közül nyolc elsődleges gondozó volt a beteg mellett. Kétten másodlagos gondozóként működtek, mindkét esetben a gondozott férje vállalta az elsődleges gondozó szerepét.

Arra a kérdésre, hogy *miért vállalták a gondozást*, a válaszadóknak több mint a fele (6 fő) említette a gyermeki kötelezettséget, hárman hivatkoztak a viszonyosság normájára, ismét hárman a gondozott elvárására (hogy ők vállalják a gondozói szerepet), egy-egy fő említette a külső (körülmények), illetve a belső kényszert, a minőségi ellátás biztosítását, valamint a segítő szándékot. Három interjúalany egyszerre *két indokot* is megnevezett: a gyermeki kötelezettséget és a gondozott elvárását; a gyermeki kötelezettséget és a viszonyosságot; a gondozott elvárását és a viszonyosságot. Egy interjúalany esetében *három indok* jelent meg egyszerre: a gyermeki kötelezettség, a gondozott elvárása és a minőségi ellátás biztosítása.

Az interjúk alapján elmondható, hogy *a másodlagos gondozói szerep nem feltétlenül jelent kevesebb objektív terhet*, és nem minden esetben befolyásolja pozitívan a gondozói helyzet szubjektív megélését. Mindkét „másodlagos gondozó” interjúalany arról számolt be, hogy annak ellenére, hogy nem a gondozás teljes terhet viseli, felelősségének súlya ugyanolyan, mintha egyedül gondozná az ellátottat. Ráadásul mivel nem kontrollálják a teljes gondozási folyamatot, gyakran aggódnak, hogy vajon minden rendben van-e a gondozottal. Felmerült az is, hogy a másodlagos gondozói szerepben az elsődleges gondozó támogatása pluszfeladat: vagyis a rájuk háruló gondozási feladatokon túl mintegy természetes további kötelességként adódik az elsődleges gondozó – saját édesapjuk – segítése is, aki édesanyjuk legtöbb ápolási szükségletét ellátja. Ennek alapján a másodlagos gondozók szubjektív terhei akár súlyosabbak is lehetnek, mint az elsődleges gondozókéi. Az is megállapítható, hogy a gondozási helyzet a teljes családot érinti, a megfelelő szakmai segítségnek tehát az egész család támogatását szem előtt kell tartania.

A gondozottal való viszony mint stresszfaktor

Az interjúalanyok túlnyomó többsége (nyolcan) jónak ítélte meg a gondozottal való viszonyát, még ha megélték is konfliktusokat. Azonban az interjúkból kiderül, hogy számos kapcsolati nehézség adódhat az „új” szerepkörben: három gondozó említette, hogy a gondozói szerep vállalásával a gondozottal való korábbi konfliktusai felerősödtek, és láthatóvá váltak olyan nehézségek, amelyek kimondatlanul mindig is jelen voltak a kapcsolatban. Az egyik gondozó például a gondozási helyzetek kapcsán értette meg édesanyja felé irányuló, egész életében tapasztalható elutasítását.

Fontos problémaként jelent meg, hogy a gondozókkal szemben támasztott korábbi *irreális szülői elvárások* a gondozással újra megjelentek (két családi gondozó): „folyamatosan a szemrehányást kapom, hogy kevés, amit adok”; „sose vagyok elég jó”. Megterhelő helyzeteket teremtett az is, hogy a *szülő mintegy újra gyermekként kezelte a gondozót*: „még mindig nevel”; „én otthon gyerek vagyok, a döntésekben nem vehettem részt”. A kapcsolatot nehezítette, ha a gondozó a *szülőkkel együtt lakva, „gyerekként”, a szülők közötti konfliktusok szemlélőjeként tehetetlenséget* élt meg. Egy családtag ápolta Alzheimer-betegségben szenvedő édesanyját, és számára a vele való viszony a betegség előrehaladtával egyre fájdalmasabbá vált. Hárman említették, hogy a gondozott rossz lelkiállapota erősen negatívan befolyásolja a viszonyukat, gondozóként érzékenyebben élük meg ezeket a helyzeteket, mint azelőtt. Egy megkérdezett kiemelte, hogy még a gondozási helyzetben is rengeteget kap, tanul az édesanyjától.

A családi gondozók kapcsolata a szociális ellátórendszerrel

A házi segítségnyújtás lehetőségéről, igénylési módjáról a legtöbb családi gondozó nem kapott információt a gondozási folyamat elején, maguk jártak utána a lehetőségeknek, vagy véletlenül szereztek tudomást a szolgáltatásokról (például a médiából).

A házi segítségnyújtást igénybe vevő két család esetében az ellátást biztosító munkatársakkal nagyon jó, partneri a kapcsolat. Egy válaszadó nyilatkozott úgy, hogy szükség esetén szeretné igénybe venni a segítséget, de jelenleg meg tudják oldani a gondozást családon belül.

A szolgáltatást igénybe nem vevők a legtöbb esetben (5 fő) ennek indokaként a gondozott házi segítségnyújtással szemben megnyilvánuló elutasítását nevezték meg. E válaszok hátterében az áll, hogy az idősek bizalmatlanok: félnék idegent beengedni az otthonukba, vagy nem bíznak az ápolók minőségi munkájában. Az is előfordul azonban, hogy a gondozott úgy véli, teljes egészében a gyermeke kötelessége ellátni őt.

A tartózkodás okaként egy esetben felmerült az a probléma, hogy a szolgálattól nem minden esetben ugyanaz a munkatárs járna ki a gondozotthoz, akinek az állapota (Alzheimer-betegség) megkívánná az állandóságot.

Egy család megpróbálta igénybe venni a szolgáltatást, azonban rossz tapasztalataik voltak a gondozókkal, így nem igényelték tovább az ellátást.

Erőforrások – a gondozást pozitívan befolyásoló tényezők

A gondozással kapcsolatban a legtöbben a hit, a spiritualitás támogató szerepét emelték ki (öten említették), azonban az interjúalanyok többsége eleve vallásosnak mondta ma-

Lényeges tapasztalatnak mondható, hogy a spiritualitás erős támogató tényezőt jelent.

gát. Mindenesetre lényeges tapasztalatnak mondható, hogy a spiritualitás erős támogató tényezőt jelent. A második leggyakoribb erőforrásnak a család bizonyult (4 fő), ezt követte a baráti kapcsolatok és a mozgás (3-3 fő), majd a gondozottal való pozitív viszony, a munkahely, a természet, a gondozással kapcsolatos információk pozitív hatásának

említése (2-2 fő), végül (egy-egy esetben) említették még az életcélokat, magát a segítői feladatot, a művészetet és a gondozói kompetenciák fejlesztését is.

A GONDOZÓI SZEREP MEGÉLÉSE AZ ONLINE KÉRDŐÍVES FELMÉRÉS TÜKRÉBEN

Minta és elemzési módszerek

Az online kérdőív önkormányzatok honlapjain és a következő online felületeken volt elérhető: WebNővér, Egészségtükör, Házipatika. A kérdőívet 2018. április 25. és augusztus 4. között összesen 205 fő töltötte ki.

A tanulmányban közölt elemzések leíró statisztikai elemzéssel, gyakoriságvizsgálattal és kereszt táblákkal készültek, az összefüggések vizsgálatára chí-négyzet-próbával és F-próbával került sor.

A válaszadók 65,9 százaléka (135 fő) lát el jelenleg is gondozói munkát. Azoknál, akik már nem végzik a gondozást ($n = 70$), az esetek fele részében (50%, 35 fő) egy-öt éve fejeződött be a gondozási folyamat. A többi esetben kiegyenlített arányban ennél rövidebb vagy hosszabb idő telt el a lezárás óta. A gondozás lezárásának oka 80 százalékban (56 fő) a gondozott halála volt, 11,4 százalékban (8 fő) a gondozott intézménybe került, 7,1 százalékban (5 fő) a gondozást más folytatja, egy esetben pedig a gondozott meggyógyult. A kérdőív tájékoztatójában szerepelt, hogy ha a gondozási folyamat már lezárult, próbálják felidézni a gondozási időszakra jellemző tapasztalataikat.

*A mintában részt vevő családi gondozók jellemzői**A válaszadók neme, életkora*

A válaszadók ($n = 205$) 85,4 százaléka nő (175 fő), 14,6 százaléka férfi (30 fő). Átlagéletkoruk ($n = 202$) 53,57 év. A nők átlagéletkora 54,17, a férfiaké 50 év – a nem és az életkor kapcsolata szignifikánsnak mondható a mintában (F-próba értéke 4,019; $p = 0,046$).

A legnépesebb gondozói korcsoport az 51–60 éveseké: a válaszadók 39,6 százaléka tartozik ebbe a kategóriába. Ezt követően a legtöbben 41 és 50 (23,3%), illetve 61 és 70 év

közöttiek (21,3%). Meglepő, hogy a két korcsoport százalékos aránya nem mutat jelentős különbséget. A válaszadók (n = 202) több mint 12 százaléka 19 és 40 év közötti személy. Előfordul azonban 71 és 80 év közötti válaszadó is.

A családi gondozók gondozott személlyel való kapcsolatának típusa

A válaszadók (n = 205) 42,4 százaléka (87 fő) a gondozott személy gyermeke, 7,3 százaléka (15 fő) a gondozott házastársa/élettársa, egy százaléka (2 fő) a testvére, 13,7 százaléka (28 fő) a gondozott menyé vagy veje, 32,7 százaléka (67 fő) egyéb családtag. A válaszadók 2,9 százaléka (6 fő) barátként vagy szomszédként vállalja a gondozást.

Iskolai végzettség, foglalkoztatási státusz, lakhely

A válaszadók (n = 205) 4,9 százaléka (10 fő) alpfokú, 40,9 százaléka (84 fő) középfokú, 54,1 százaléka (111 fő) felsőfokú végzettséggel rendelkezik. Teljes munkaidőben a válaszadók (n = 200) 59 százaléka (118 fő), részmunkaidőben 8 százaléka (16 fő) dolgozik. A részmunkaidőben dolgozók közül egy fő egyben nappali tagozatos diák. A válaszadók 24,5 százaléka nyugdíjas (49 fő), közülük egy fő (0,02%) vállal munkát teljes munkaidőben, három fő (0,06%) részmunkaidőben. Munkanélküli a válaszadók 9 százaléka (18 fő).

A válaszadók (n = 199) túlnyomó része, 81,9 százaléka városi (163 fő), ebből fővárosi 15,1 százaléka (30 fő).

A gondozottól való távolság

A gondozottal egy településen lakik a válaszadók (n = 201) túlnyomó többsége, 84,6 százaléka. Településtípus szerinti bontásban (n = 198) a városi és falusi válaszadók csoportjain belül a városiak 14,8 százaléka (162-ből 24 fő), illetve a falusiak 19,4 százaléka (36-ból 7 fő) nem ugyanazon a településen él, mint a gondozott. A többi településtípushoz viszonyítva a fővárosi válaszadók között nagyobb, 24,1 százalékból (29 főből 7 esetben) vannak olyanok, akik más településen élnek, mint a gondozott.

A válaszadóknak (n = 199) több mint a fele ugyanabban a háztartásban vagy külön háztartásban, de ugyanabban az épületben lakik a gondozottal (56,3%, 112 fő), 35,2 százaléka (70 fő) maximum félórás autó/busz/vonatutal, 8,5 százaléka (17 fő) viszont több mint egyórás utat tesz meg otthonától a gondozott lakásáig.

A gondozás időtartama, gyakorisága, alkalmankénti hossza

A gondozás időtartama szempontjából az a csoport a legnépesebb a válaszadók körében (n = 205), akik két-öt éve végzik a gondozást (41,5%, 85 fő). Magasnak mondható azok aránya a mintában, akik öt évnél hosszabb ideje látják el a feladatot: összesen a válaszadók csaknem egynegyede tartozik ebbe a kategóriába (24,4%, 50 fő). A minta egészéből hat-tíz éve 12,7 százaléka (26 fő), több mint tíz éve pedig 11,7 százaléka (24 fő) gondozó.

A gondozás gyakoriságát tekintve a válaszadók (n = 205) legnagyobb része, 79,5 százaléka (163 fő) naponta gondozza hozzátartozóját. Hetente többször 13,7 százaléka

(28 fő), heti egyszer 4,9 százalékuk (10 fő) végez gondozói feladatokat. Összevetve azzal, hogy milyen távolságra laknak a gondozottól ($n = 199$), azok, akik napi gondozást végeznek (159 fő), többségükben a gondozottal egy háztartásban vagy külön háztartásban, de ugyanabban az épületben élnek (67,3%, 107 fő). A napi gondozást végzők több mint egynegyede (28,3%, 45 fő) maximum félórás autó/busz/vonatútra, kis részük azonban több mint egyórás útra lakik a gondozottól (4,4%, 7 fő).

Igen változó, hogy a családi gondozók egy-egy alkalommal mennyi időt töltenek a gondozottal ($n = 205$). Kiemelhetjük, hogy a napi gondozást vállalók jelentős része, 38,6 százaléka (63 fő) egész nap együtt van a beteggel. A heti több alkalommal gondozók körében az alkalmanként néhány órás gondozás a leggyakoribb (46,4%, 13 fő). Előfordul azonban az is, hogy valaki hetente többször egész napját a beteggel tölti (7,1%, 2 fő).

A gondozási helyzet szubjektív megélése

A gondozási helyzet szubjektív megélésének bemutatásához a gondozás háttértényezői közül a gondozói szerep vállalására vonatkozó kérdést, valamint a COPE-Index (*Carers of Older People in Europe Index*) egyes kérdéseit használjuk (McKee et al., 2003). A tizenöt ítemes kérdőív a gondozók helyzete feltérképezésének első lépéseként ajánlott. A mérőeszköz kifejezetten idősek gondozói számára készült, a gondozásnak mind a pozitív, mind a negatív aspektusai megjelennek benne. Három alskálából áll, melyeknek a kérdései a gondozók konkrét tapasztalatainak gyakoriságára kérdeznek rá. A kérdőív adaptálása magyar nyelvre 2015-ben történt meg (Tróbert, 2019), struktúrális validitását három mintán is jó eredménnyel vizsgáltuk (2018-ban, 2020-ban és 2022-ben).

A gondozói szerep vállalása

A gondozási helyzet szubjektív értékelésekor lényeges szempont, hogy a gondozást vállaló személy miért vállalta és milyen motivációkkal végzi a gondozói munkát. A válaszadók többféle kategóriát jelölhettek meg, akár együttesen is, arra a kérdésre válaszolva, hogy „hogyan éli / hogyan élte meg ön a gondozói szerepet?”. A legtöbben a „kötelességből teszem” kategóriát jelölték – a válaszadók 51,7 százaléka (106 fő, $n = 205$). A következő legjelentősebb válaszcsoporthoz az „örömmel végzem” volt, ezt 43,9 százalék (90 fő) jelölte meg. Anyagi okokra a kitöltők 15,6 százaléka (32 fő) hivatkozott. „Családi elvárások miatt kényszerül rá” 16,1 százalék (33 fő), „társadalmi elvárások miatt” 3,9 százalék (8 fő) végezte a feladatot. A minta 8,8 százaléka, vagyis 18 fő állította, hogy „ha tehetné, nem végezné tovább” a gondozást.

Az „egyéb” válaszmezőbe írt megjegyzések a következő kategóriákba sorolhatók: családi kötelék (a viszonyosság normája a szülőkkal kapcsolatban, hitvesi hűség), belső késztetések (szeretet, együttérzés, tisztesség, hála, sajnálat, lelkiismeret, megfelelési vágy) és külső kényszerítő körülmények (anyagiak, a megfelelő szolgáltatás hiánya, szakemberhiány).

A gondozás motivációi és a gondozói szerep megélése közötti összefüggések

Összefüggés-vizsgálatokkal elemeztük, milyen kapcsolat mutatható ki a gondozás fent ismertetett motivációi mint független változók, valamint a gondozói szerep megélését jelző tapasztalatok (a COPE-Index kiválasztott itemjeinek) gyakorisága között. Független változóként a következő tapasztalatokat vizsgáltuk: a gondozást olyan feladatnak találja, amelyet érdemes végeznie; a gondozói szerepben megbecsülik; jó a gondozottal való viszonya; a gondozói szerepben jól boldogul; a gondozói szerepben összességében jól támogatott; a gondozói szerep nehézségeihez vezet a baráti kapcsolataiban; a gondozás negatív hatással van az érzelmi jóllétére.

A következő szignifikáns összefüggéseket találtuk ($p < 0,05$):

Azok, akik jelölték, hogy örömmel végzik a gondozást, gyakrabban élik meg a következő tapasztalatokat, mint azok, akik nem jelölték:

- a gondozás olyan feladat, amelyet érdemes végezniük ($n = 174$; $p = 0,000$; Cramer-féle $V: 0,365$);
- megbecsülik őket mint gondozót ($n = 186$; $p = 0,040$; Cramer-féle $V: 0,211$);
- jó a gondozottal való kapcsolatuk ($n = 177$; $p = 0,027$; Cramer-féle $V: 0,228$);
- gondozóként jól boldogulnak ($n = 188$; $p = 0,000$; Cramer-féle $V: 0,357$);
- összességében jól támogatottak a gondozói szerepkörben ($n = 166$; $p = 0,003$; Cramer-féle $V: 0,290$).

Akik jelölték, hogy *családi elvárások miatt kényszerülnek végezni a gondozást*, ritkábban tapasztalták, hogy a gondozói feladatot érdemes végezniük ($n = 174$; $p = 0,028$; Cramer-féle $V: 0,229$), viszont gyakrabban érezték, hogy összességében jól támogatottak a gondozói szerepkörben ($n = 166$; $p = 0,026$; Cramer-féle $V: 0,236$).

Akik jelölték, hogy *anyagi okok miatt kénytelenek vállalni a gondozást*, ritkábban tapasztalják, hogy gondozóként jól boldogulnak ($n = 188$; $p = 0,035$; Cramer-féle $V: 0,214$).

Akik jelölték, hogy *társadalmi elvárások miatt végzik a gondozást*, gyakrabban tapasztalják, hogy megbecsülik őket mint gondozót ($n = 186$; $p = 0,026$; Cramer-féle $V: 0,224$).

Akik jelölték, hogy *ha tehetnék, nem végeznék tovább a gondozást*, ritkábban tapasztalják, hogy a gondozás olyan feladat, amelyet érdemes végezniük ($n = 174$; $p = 0,001$; Cramer-féle $V: 0,300$), viszont gyakrabban élik meg a következő negatív tapasztalatokat:

- a gondozás negatív hatással van a baráti kapcsolataikra ($n = 190$; $p = 0,046$; Cramer-féle $V: 0,206$);
- a gondozás negatív hatással van az érzelmi jóllétükre ($n = 187$; $p = 0,009$; Cramer-féle $V: 0,250$).

A gondozás pozitív értéke

A gondozás pozitív megítélését a COPE-Index „a gondozás pozitív értéke” alskálájának tükrében mutatjuk be, amely a gondozás pozitív oldalának következő aspektusait ragadja meg: a gondozói szerep kompetens megélése („gondozóként jól boldogul”); a gondozás mint értékes tevékenység; a gondozottal való pozitív viszony, valamint a megbecsült-

ség. A válaszadók ($n = 155$) gyakorisági skálán válaszolhattak, hogy a gondozás során milyen gyakran érzik, tapasztalják ezeket. Az 1-es érték azt jelenti, hogy „soha”, a 2-es „néha”, a 3-as „gyakran”, a 4-es „mindig”. Az alskálára vonatkoztatva, az egyes válaszadókra jellemző indexet számolva a válaszok átlaga 2,783, a szórás 0,636, vagyis a válaszok között ennél az alskálánál az átlaghoz közeli értékek a leggyakoribbak. Az index értékének átlagából kiindulva, három kategóriát képezve a válaszadók 34,8 százaléka rendelkezik magasabb, vagyis „inkább pozitív” értékekkel, 35,5 százalékuk „közepes”, 29,7 százalékuk pedig „kevésbé pozitív” értékekkel.

A gondozás pozitív értéke alskála *szignifikáns összefüggést mutat a gondozók végzettségével* ($p = 0,015$; Cramer-féle $V: 0,232$, az alap- és középfokú végzettségűekre az inkább pozitív érték jellemző), a *támogatás minősége alskálával* ($p = 0,000$; Cramer-féle $V: 0,444$), illetve azzal az *erőforrás* változóval, hogy más személy is részt vesz-e a gondozásban ($p = 0,006$; Cramer-féle $V: 0,259$). A következő szakaszban ezt a változót mutatjuk be.

Erőforrások

Más személy is részt vesz-e a gondozásban?

Magasnak mondható a válaszadók körében ($n = 205$) azok százalékos aránya, akik egyedül végzik a gondozást: 32,7 százalék (67 fő). A válaszadók több mint kétharmadánál (67,3%, 138 fő) azonban más személy/személyek is segítenek a gondozási feladatokban. Más segítség jelenléte a gondozási folyamatban nem mutat szignifikáns összefüggést a gondozott személy önellátási képességével ($p = 0,784$), azonban gyenge szignifikáns összefüggés mérhető azzal a változóval, hogy a *gondozott személy szenved-e demenciában* ($p = 0,022$; Cramer-féle $V: 0,160$) – vagyis demenciával élők gondozásánál gyakrabban igényelnek más segítséget is. A válaszadók a következő segítőkatégóriákat együttesen is megjelölhették: családtag, barát, a beteg szomszédja, a szociális ellátórendszer alkalmazottja, az egészségügyi ellátórendszer alkalmazottja, magánszemély, akinek a munkájáért a család fizet, önkéntes segítő. A *legjellemzőbb az egy vagy kétféle segítő részvétele*: azok közül, akik nem egyedül végzik a gondozást ($n = 138$), 63 százalék (87 fő) egy, 25,3 százalék (35 fő) két-, 7,8 százalék három-, 2,9 százalék (4 fő) négy-, egy fő pedig ötféle segítőt jelölt meg.

Elmondható, hogy a *gondozói munkát nem egyedül végző válaszadóknak* ($n = 138$) *leginkább más családtagok segítenek* (összesen 84 százalék jelölte ezt a kategóriát), a családtagokat követően a két legjelentősebb segítőkatégória a *szociális ellátórendszeré* (a válaszadók 29,7 százaléka jelölte) és a *magánúton alkalmazott segítőké* (a válaszadók 16,7 százaléka jelölte).

A gondozásban részt vevő családtagok átlagos száma 2,27 fő. A családtagokat segítőként megjelölő válaszadók ($n = 116$) mindenféle kapcsolattípust választottak. A legtöbbször a „gondozott gyermeke” (72,4%, 84 jelölés), a „gondozott menyé vagy veje” (30,2%, 35 jelölés) és a „gondozott unokája” (26,7%, 31 jelölés) kategóriákat jelölték. Ezt követően azonos gyakorisággal fordul elő a „gondozott személy házastársa/élettár-

sa”, valamint az „egyéb családtag” (mindkettő 20,7 százalékos arányban, 24 jelöléssel). A „gondozott testvére” 3,4 százalékbán, mindössze négy jelöléssel szerepel.

Magasabb azok átlagéletkora, akiknek nincs segítségük: 56,03 év, míg azoké, akiknek van, 52,38 év. *Szignifikáns összefüggés mérhető a változó és a családi gondozók életkora között* ($n = 202$): az F-próba értéke 5,534; $p = 0,020$.

Házi segítségnyújtás igénylése

A mintában szereplők ($n = 205$) 37,1 százaléka (76 fő) állítja, hogy a gondozott személy ellátásához *házi segítségnyújtást is igényelnek*: a válaszadók ($n = 66$) több mint kétharmada esetében (68,2%, 45 fő) a szolgáltató állami fenntartású intézmény. Egyházi fenntartású intézmény 16,7 százalékbán (11 fő), nonprofit szervezet által üzemeltetett intézmény 9,1 százalékbán (6 fő), privát szolgáltató pedig csupán 6,1 százalékbán (4 fő) fordul elő a mintában.

A házi segítségnyújtást végző szakemberekkel való viszonyát a válaszadók ($n = 68$) túlnyomó többsége jónak vagy inkább jónak ítéli (a két kategória együttesen 83,8 százalék, 57 fő), közepes minőségű kapcsolatról 8,8 százalék (6 fő), inkább rossz viszonyról 7,4 százalék (5 fő) számol be (a „rossz” kategóriát senki nem jelölte).

Azok, akik nem igényeltek házi segítségnyújtást ($n = 129$), ennek okaként egyszerre több választ megjelölhettek, valamint leírhatták egyéb indokaikat is. A felkínált válaszkategóriák közül a kitöltők leggyakrabban, 54 alkalommal (a válaszadók 41,7 százaléka) azt a választ jelölték meg, hogy *„a családtag teljes ellátását kötelességemnek tartom”*, ezt követi a *„hozzátartozó ápolását a családnak illik megoldania”* kategória 38 jelöléssel (29,5%). Nagy százalékbán hivatkoztak arra is, hogy *„nincsenek megfelelő információim az igényelhető szolgáltatásokról”* (28,7%, 37 fő), illetve *„az igénylés módjáról”* (17,8%, 23 fő). Fajsúlyos kategóriának mutatkozott az is, hogy *„anyagilag megterhelő a szolgáltatás”* (18,6%, 24 fő). A *„nem bízom a szociális ellátórendszer munkatársaiban”* választ 14-en (10,8%), a *„rossz tapasztalatokkal rendelkezem a házi segítségnyújtásról”* kategóriát 8-an (6,2%) választották. Előfordul az is, hogy *„nem elérhető a lakhelyünkön a szolgáltatás”* (5,4%, 7 fő). A *„tartok attól, hogy a környezetemben élők megítélnének”* válasz csupán igen kis százalékbán van jelen (2,3%, 3 fő).

Ezeket túl, az *„egyéb”* mezőben (29 fő írt egyéb választ) a szolgáltatástól való tartózkodás családi indokaként szerepelt, hogy *a gondozást családon belül is meg tudják oldani* (10 fő), illetve *a beteg nem szeretné, ha igénybe vennék* (8 fő). Egy fő említette, hogy másik beteg családtag miatt nem engedhetnek idegent a lakásba. Többen hivatkoztak *inadekvát szolgáltatásra* (5 fő): *„a létező szolgáltatás nem jelent valós segítséget”* abban, amiben igazán kellene, nem tudnak segíteni, ilyen például az ágyban fekvő gondozása vagy a reggeli ellátás. *Demenciával élők esetében* (két fő írt erről) *fontos indok*, hogy a család veszélyesnek ítéli a külső segítséget, hiszen a betegnek nincs belátása azzal kapcsolatban, ami történik vele-körülötte. Emellett úgy vélik, problémát jelent a betegnek az idegen gondozó. Egy válaszadónál a *bizalomhiány* is megjelent tartózkodási indokként: *„Nem engednék*

be idegent a lakásba.” Egy fő említette a szolgáltatás igénybevételétől való tartózkodás indokaként a *család gondozási kötelességét* („a család nem maradhat ki a gondozásból”); egy fő említette, hogy *lelkessedéssel végzi* ő maga a gondozást; egy fő esetében a *beteg privát gondozót szeretne* inkább, és szintén egy fő hivatkozott a *beteg rossz körülményeire*.

A válaszadók (n = 205) 58 százaléka (119 fő) *nem kapott tájékoztatást az elérhető szolgáltatásokról*. Azok közül, akik kaptak tájékoztatást (n = 85), csak 44,7 százalékban (38 fő) jutottak hozzá az információkhoz a gondozás megkezdése előtt (volt, aki munkaköréből kifolyólag eleve rendelkezett ismeretekkel).

ÖSSZEGZÉS

A gondozási feladat értékelését nagyban befolyásolja, hogy melyek *vállalásának a motivációi* (Caradec, 2009). A gyermeki kötelezettség és a viszonyosság normája mellett jelentős indoknak mutatkozott az interjúk során a gondozott elvárása és a külső kényszer is. A kérdőíves felmérés megerősítette ezt: a gondozás vállalásában a legerőteljesebb a kötelesség, a viszonyosság szerepe, de hangsúlyos a mintában az örömmel vállalt gondozás és az egyéb pozitív, belső értéként megélt késztetések szerepe is. Ugyanakkor a külső kényszer jelenléte szintén nyilvánvaló, és leginkább a családi elvárásokban, anyagi okok-

Szükséges mind a gondozók, mind a gondozottak mentálhigiénés támogatásának biztosítása, amely azonban jelenleg teljesen hiányzik az ellátórendszer szolgáltatásai közül.

ban, a megfelelő szolgáltatások hiányában vagy társadalmi elvárásokban ölt testet. A gondozás vállalásának kényszere negatívan befolyásolhatja a gondozási szerep megélését, hiszen kényszerhelyzetben gyakrabban fordulhat elő, hogy a gondozó nem tud szabad döntést hozni, és mintegy elszenveti a gondozói szerepet.

Látható, hogy *a családi gondozók gondozottal való viszonyának minősége jelentősen befolyásolja a gondozók szubjektív terheit*. Lényeges ezért, hogy a családi

gondozók a gondozottal való kapcsolat nehézségeinek megéléséhez, kezeléséhez segítséget kapjanak. A gondozott lelkiállapota is erősen befolyásolja a gondozó-gondozott viszonyt s így a gondozói helyzet megterhelő voltát. Szükséges mind a gondozók, mind a gondozottak mentálhigiénés támogatásának biztosítása, amely azonban jelenleg teljesen hiányzik az ellátórendszer szolgáltatásai közül.

Az interjúk alapján, bár szükségük lenne külső segítségre, *jelentős a családi gondozók tartózkodása a rendelkezésre álló formális segítség igénylésével kapcsolatban*. A gondozottak bizalmatlansága, elutasítása mellett ennek hátterében fontos az is, hogy a szolgáltatások nem felelnek meg a szükségleteknek – például nem jelentenek megfelelő segítséget speciális betegséggel élők vagy nagyon intenzív ellátást igénylők számára. A szolgáltatókkal kapcsolatos rossz tapasztalatok ismételten felhívják a figyelmet arra, hogy az ellátások szakmai minőségének javítása igen lényeges, valamint hogy ki kell építeni a partneri viszony kultúráját a családi gondozók és a szolgáltatók között.

Vitathatatlan az erőforrások protektív szerepe a gondozási feladat terheinek viselésében, a megterheltség káros hatásainak csökkentésében. A gondozói erőforrások összehangolt építésében az interjúk alapján az ellátórendszer valamennyi szereplője érintett. A formális gondozási segítség biztosítása során ezért fontos lenne nem pusztán a gondozottak, hanem a gondozók igényeinek, szükségleteinek vizsgálata is. Ez nemcsak a gondozók oldalán segítheti az erőforrások növelését, kiaknázásuk támogatását, hanem lehetővé tenné a rendelkezésre álló gondozói erőforrások figyelembevételét, hatékony integrálását a szolgáltatásokba.

Végjegyzet

1 A kérdőíves kutatás TUKEB-engedélyének ügyiratszám: 12068-2/2018/EKU

Felhasznált irodalom

- BERDES, CELIA (2015): Generativity and caregiving. Two intergenerational documentaries show how they are linked, *Journal of Intergenerational Relationships*, 13. évfolyam, 2015/2., 202–205. DOI: <https://doi.org/10.1080/15350770.2015.1025685>
- CARADEC, VINCENT (2009): Vieillir, un fardeau pour les proches?, *Lien social et Politiques*, 62. évfolyam, 111–122. DOI: <https://doi.org/10.7202/039318ar>
- COHEN, CAROLE A. – COLANTONIO, ANGELA – VERNICH, LEE (2002): Positive aspects of caregiving: rounding out the caregiver experience, *International Journal of Geriatric Psychiatry*, 17. évfolyam, 2002/2., 184–188. DOI: <https://doi.org/10.1002/gps.561>
- DINIZ, MARIA ANGÉLICA ANDREOTTI – MELO, BEATRIZ RODRIGUES DE SOUZA – NERI, KAROLINA HELENA – CASEMIRO, FRANCINE GOLGHETTO – FIGUEIREDO, LEANDRO CORREA – GAIOLI, CHEILA CRISTINA LEONARDO DE OLIVEIRA – GRATÃO, ALINE CRISTINA MARTINS (2018): Comparative study between formal and informal caregivers of older adults, *Ciência & Saúde Coletiva*, 23. évfolyam, 2018/11., 3789–3798. DOI: <https://doi.org/10.1590/1413-812320182311.16932016>
- FÁBIÁN GERGELY (2011): Öszülő társadalmak, in SEMSEI IMRE (szerk.): *Gerontológia II.*, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 369–379.
- FARRAN, CAROL (1997): Theoretical perspectives concerning positive aspects of caring for elderly persons with dementia. Stress/Adaptation and existentialism, *The Gerontologist*, 37. évfolyam, 1997/2., 250–251. DOI: <https://doi.org/10.1093/geront/37.2.250>
- GIVEN, CHARLES W. – GIVEN, BARBARA – STOMMEL, MANFRED – COLLINS, CLARE – KING, SHARON – FRANKLIN, SUSAN (1992): The caregiver reaction assessment (CRA) for caregivers to persons with chronic physical and mental impairments, *Research in Nursing and Health*, 15. évfolyam, 1992/4., 271–283. DOI: <https://doi.org/10.1002/nur.4770150406>
- HILEMAN, J. W. – LACKEY, N. R. – HASSANEIN, R. S. (1992): Identifying the needs of home caregivers of patients with cancer, *Oncology Nursing Forum*, 19. évfolyam, 1992/5., 771–777.
- KINNEY, JENNIFER M. – PARRIS STEPHENS, MARY ANN – FRANKS, MELISSA M. – NORRIS, VIRGINIA KLINE (1995): Stresses and satisfactions of family caregivers to older

- stroke patients, *Journal of Applied Gerontology*, 14. évfolyam, 1995/1., 3–21. DOI: <https://doi.org/10.1177/073346489501400101>
- KRAMER, BETTY J. (1997): Gain in the caregiving experience. Where are we? What next?, *The Gerontologist*, 37. évfolyam, 1997/2., 218–232. DOI: <https://doi.org/10.1093/geront/37.2.218>
- LAWTON, M. POWELL – KLEBAN, MORTON H. – MOSS, MIRIAM – GLICKSMAN, ALLEN – ROVINE, MICHAEL (1991): A two-factor model of caregiving appraisal and psychological wellbeing, *Journal of Gerontology*, 46. évfolyam, 1991/4., 181–189. DOI: <https://doi.org/10.1093/geronj/46.4.P181>
- LAWTON, M. POWELL – KLEBAN, MORTON H. – MOSS, MIRIAM – ROVINE, MICHAEL – GLICKSMAN, ALLEN (1989): Measuring caregiving appraisal, *Journal of Gerontology*, 44. évfolyam, 1989/3., 61–71. DOI: <https://doi.org/10.1093/geronj/44.3.P61>
- MARKS, NADINE F. – LAMBERT, JAMES DAVID – CHOI, HEEJEONG (2002): Transitions to caregiving, gender, and psychological well-being: a prospective U.S. national study, *Journal of Marriage and Family*, 64. évfolyam, 2002/3., 657–667. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2002.00657.x>
- McKEE, KEVIN J. – PHILIP, IAN – LAMURA, GIOVANNI – PROUSKAS, CONSTANTINOS – OBERG, BIRGITTA – KREVERS, BARBRO ET AL. (2003): The COPE index – A first stage assessment of negative impact, positive value and quality of support of caregiving in informal carers of older people, *Ageing & Mental Health*, 7. évfolyam, 2003/1, 39–52. DOI: <https://doi.org/10.1080/1360786021000006956>
- MEISNER, BRAD A. – BINNINGTON, LESLIE E. (2017): I’m so glad you’re here. Positive aspects of informal caregiving, *Journal of the American Geriatrics Society*, 65. évfolyam, 2017/1., 25–26. DOI: <https://doi.org/10.1111/jgs.14655>
- MOLLARD, JUDITH (2009): Aider les proches, *Gérontologie et société*, 32. évfolyam, 2009/1–2., 252–272. DOI: <https://doi.org/10.3917/g.s.128.0257>
- NANCE, DOUGLAS C. – RIVERO MAY, MARIA ISABEL – FLORES PADILLA, LUIS – MORENO NAVA, MARIO – DEYTA PANTOJA, ALMA LAURA (2018): Faith, work, and reciprocity. Listening to Mexican Men Caregivers of elderly family members, *American Journal of Men’s Health*, 12. évfolyam, 2018/6., 1985–1993. DOI: <https://doi.org/10.1177/1557988316657049>
- PATYÁN LÁSZLÓ (2018): A professzionális és családi gondozók viszonyrendszere az idősek otthoni gondozásában. Doktori disszertáció, Budapest, ELTE TáTK.
- PEARLIN, LEONARD I. – MULLAN, JOSEPH T. – SEMPLE, SHIRLEY J. – SKAFF, MARILYN M. (1990): Caregiving and the stress process. An overview of concepts and their measures, *The Gerontologist*, 30. évfolyam, 1990/5., 583–594. DOI: <https://doi.org/10.1093/geront/30.5.583>
- PENNEC, SIMONE (2006): Les aidants familiaux. Des configurations hétérogènes entre les familles et au sein de chacune d’entre elles, ADSP n°56, <https://www.hcsp.fr/explore.cgi/Adsp?clef=97> (letöltve: 2023. 05. 10.).

- RODRIGUES, RICARDO – HUBER, MANFRED – LAMURA, GIOVANNI (szerk.) (2012): *Facts and Figures on Healthy Ageing and Long-Term Care in Europe and North America*, Vienna, European Centre for Social Welfare Policy and Research, <https://www.eurocentre.org/publications/detail/403> (letöltve: 2023. 05. 10.).
- SANDERS, SARA (2005): Is the glass half empty or half full? Reflections on strain and gain in caregivers of individuals with Alzheimer's disease, *Social Work in Health Care*, 40. évfolyam, 2005/3., 57–73. DOI: https://doi.org/10.1300/J010v40n03_04
- SZCSM (2000): 1/2000. (I. 7.) SZCSM-rendelet a személyes gondoskodást nyújtó szociális intézmények szakmai feladatairól és működésük feltételeiről, <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a0000001.scm> (letöltve: 2023. 08. 01.).
- TRÓBERT ANETT MÁRIA (2019): Idős hozzátartozót gondozók megterheltsége, Doktori értekezés, Budapest, Semmelweis Egyetem. DOI: <http://dx.doi.org/10.14753/SE.2019.2310>

Individual perceptions of the family caregiver role in the light of a domestic research

ABSTRACT

Life expectancy will be extended, which may increase the number of years spent in old age with a disease. Care systems are overburdened, with an increasing role for family members in providing care. In this study, we present the experiences of carers of elderly family members in assuming and living their caring role. Our multimethod approach research results are based on two sources: (1) in-depth interviews with family carers (2015-2016, n = 10) and (2) an online questionnaire survey among family carers (2018, n = 205). Learning from experience of the caring role is necessary for the development of policies to support family carers, and for the development of social and health services adapted to the situation and needs of family carers. Our findings can also help to understand the barriers to accessing social and health services.

KEYWORDS: long-term care, family carers, caring role, burden, values

LELESZI-TRÓBERT ANETT MÁRIA | A Semmelweis Egyetem Mentálhigiéné Intézetének adjunktusa. Kutatási területei: idős hozzátartozót gondozók megterheltsége, kiégése; a Covid-19-járvány hatása a gondozói folyamatra; a tartós gondozást biztosító ellátórendszerek; életértelem a halál előtti életszakaszban.

BAGYURA MÁRTON | A Társadalomtudományi Kutatóközpont és a Semmelweis Egyetem Mentálhigiéné Intézetének tudományos segédmunkatársa. Kutatási területei a várostervezés szociológiája, a szuburbanizáció, a biztonságos terek magyarországi megvalósulása, a családi gondozók megterheltsége, a Covid-19-járvány társadalmi hatásai.

SZÉMAN ZSUZSA | A Semmelweis Egyetem Mentálhigiéné Intézetének munkatársa, professor emerita. Kutatási területei: a tartós idősgondozás; idősbarát lakás, környezet; idősödés/ idősgondozás-infokommunikáció.

DONKÓ ERZSÉBET – TAKÁCS IMRE

A generációs mélyszegénység kialakulása és hatása a családok működésére

Egy település tapasztalatai alapján

ESSZÉ

DOI: 10.56699/MT.2023.3.8

ABSZTRAKT

A cikk egy szegénységben élő közösség életének jellemzőit mutatja be. E közösség legfontosabb rendezőelve a pusztá megélhetés megteremtése. Ez lefoglalja fizikai és mentális kapacitásuk jelentős részét. A létért való küzdelem, a bizonytalanság mentális állapotuk romlásához vezet. A társadalmi intézményekkel laza a kapcsolatuk, bizalmatlanok. Alacsony az önértékelésük, kívülről várják a segítséget. A társadalom elfordult tőlük, gyengült a szolidaritás. Gyakoriak a súlyos, kezeletlen betegségek, a korai halál. Az iskolai karrierjük korán megszakad, ezért a lányok már gyermekkorban megszülik gyermekeiket. Helyzetük generációkon át halmozottan termelődik újra.

KULCSSZAVAK: szegénység, gyermekvállalás, életmód

Egy Budapesttel szomszédos agglomerációs településen negyven év intervallumában (kezdetben a gyermekvédelmi pártfogó, családsegítő szolgálat, majd egy civil szervezet szemszögéből) követjük nyomon a generációs mélyszegénység kialakulását. Azt a folyamatot kívánjuk bemutatni – a terepen tapasztaltak alapján –, amelynek során bekövetkezik a családok szegénységbe csúszása, és annak következményeit az életvitelre. Fontosnak tartjuk, hogy a cikk hozzájáruljon a kérdéskör jobb megértéséhez, ezáltal a szóban forgó élethelyzetek társadalmi elismeréséhez, amely megalapozhatja számukra a szolidaritás erősödését. Emellett szeretnénk megosztani a problémacsoport strukturális megoldásához egy szűk körű (egy intézményre vonatkoztatható), de trendjét tekintve egyértelmű irányba mutató megoldási lehetőséget. Az írás terjedelmi keretei nem teszik

lehetővé, hogy minden következtetésünket példákkal támasszuk alá, ezért általunk fontosnak tartott területeket választottunk ki.

A nyolcvanas években a viskókból álló nyomortelep lakói közül több éve tartó munkaviszonyuk következtében tucatnyian hitelképpessé váltak. A helyi tanács ingyen bocsátott rendelkezésükre építési telkeket. A családok felvették a hiteleket, és felépültek a házak, összesen tizenkettő. A korábbi magas gyermekszám folyamatosan csökkenni kezdett, két, legfeljebb három gyermek született. A családok nagyon büszkék voltak saját tulajdonú házaikra, amelyeket szép rendben tartottak. Ha meglátogattuk őket, örömmel fogadtak, beszéltek az életükről, terveikről. Többek között azt mondták, hogy csak két gyermeket akarnak vállalni, mert többet nem tudnak eltartani. Sok tervük volt a jövőt illetően. A helyi társadalom befogadta, sokszor segítette őket. A gyermekek iskoláztatását a családok fontosnak tartották, nagyon büszkén mutatták bizonyítványukat. Szépen gyarapodtak, volt, aki jogosítványt szerzett és gépkocsit vásárolt. Már némi tartalékot is tudtak képezni. A rendszerváltás időszakában bezártak azok a gyárak, üzemek, ahol dolgoztak. Mivel betanított munkát végeztek, ez a tudás elértéktelenedett, ezért hosszú ideig tartó munkanélküliség következett.

A gyermekszám ismét növekedni kezdett (átlagosan négy-öt gyermek született), mára legalább három-négy generáció él együtt, a lakások leromlottak, sufnikkal bővültek, a fürdőszobából, kamrából lakószoba lett, a gyermekek többsége még az általános iskolát sem fejezi be. Olyan nyomortelep jött létre, ahol a lakók száma hét-nyolcszáz fő, és tizenéves leányok is több gyermeket nevelnek. Szörnyű lett a nyomor, amelyből nem látják a kiutat.

Már a gyermekek körében is hódítanak a tudatmódosító szerek, a vagyon elleni bűncselekmények száma hihetetlenül megemelkedett, az önkormányzat a rendőrségtől várja a megoldást. A korábban szolidáris lakosság elfordult a mélyszegénységben élőkől, elképesztő gyűlölettel beszélnek róluk, kizárólag őket hibáztatják sorsuk alakulása miatt. („Ezek nem érdemelnek segítséget, tegyenek magukért valamit, én is azt tettem...”)

Most, hogy lenne munkahely (elsősorban az építőiparban), egészségi, mentális állapotuk miatt csak kevesen képesek dolgozni. Egy-két ember tudott csak kimenekülni a gettóból. Akik elmentek, elmondják, hogy ott nem lehet rendes emberi életet élni, de nincs kiút a nyomorból.

Az évek során az itt élők nem kaptak semmilyen lényegi segítséget sorsuk rendezésére. Időközben a családok életében tragédiák, korai halálesetek történtek. A nyári szünidőben a kicsi gyerekek a közeli patak bűdös pocsolyáiban fürdenek. Úgy nőnek

Ennek a generációkon átívelő mélyszegénységnek a hatására formálódott ki az a sajátos szociális, mentális, kulturális alakzat, érték- és normarendszer, amely meghatározza az adott élet-helyzetben levők szokásait, gondolkodását, magatartásformáit, életmódjukat.

fel, hogy a településről ki sem teszik a lábukat. Reményvesztett, elkeseredett, dühös, beteg, folyamatos konfliktusokkal küzdő emberek sokasága él ezen a szebb napokat látott helyen. Ha meglátogatjuk a temetőt, felszisszenünk annak láttán, hogy milyen fiatal korban hálnak meg a nyomortelepen lakók. Ennek a generációkon átívelő mélyszegénységnek a hatására formálódott ki az a sajátos szociális, mentális, kulturális alakzat, érték- és normarendszer, amely meghatározza az adott élethelyzetben levők szokásait, gondolkodását, magatartásformáit, életmódjukat. Olyan készségeket „alakít ki” a mélyszegénység, amelyek az élet pusztá fenntartását, az elsődleges szükségletek kielégítését szolgálják. Az említett érték- és normarendszer a szegénységből való kilépést követően is sokáig fennmarad. A nyomortelep egyik korábbi lakója elmondta: „A szegénységből kikerültem, de a gettó bennem maradt.”

Az itteniek életének jellemzője a folyamatos hiány, egyetlen szükségletüket sem tudják megfelelően kielégíteni. Óriási mértékű eladósodás, folyamatos büntetések akadályozzák a legális munkavállalást. (A letiltások miatt évtizedekig alig kapnának fizetést.) Mindennap meg kell küzdeniük a túlélésért, nincs holnap, nincs mire tervezni a jövőt, ezért a célok teljes hiánya látható. Csak olyan munkákat tudnak elvállalni, amelyeknek a bérét naponta (vagy legfeljebb hetente) megkapják, hiszen semmilyen tartalékkal nem rendelkeznek. Ebből következik a biztonság, a stabilitás hiánya. Egyetlen céljuk az életben maradás és a gyermekeik megtartása, amelyért mindenre képesek. A biztonság hiánya folyamatos feszültséget, krónikus stresszállapotot, instabil személyiséget eredményez. Feszültségeik oldására ma már nem az alkoholt (az túl drága), inkább olcsó és könnyen hozzáférhető szereket használnak intenzíven. Ha jövedelemhez jutnak, az állandó nélkülözés miatt azonnal elköltik azokra a termékekre (leginkább élelmiszerre), amelyek hiányát megszenvedték.

A rossz helyzetből való kitörés kudarcait követően elvesztették a reményüket, önértékelésük mélypontra került, beletörődtek alávetett sorsukba. Problémáik megoldását kívülről várják. Azon ügyeikhez is segítséget kérnek, amelyeket egyébként képesek lennének elintézni. A sorozatos megaláztatások miatt egyre távolabb kerülnek a társadalomtól, sokszor ellenséges érzületet táplálnak a jobb sorsúak iránt. Gyakran halljuk tőlük, hogy számukra „minden mindegy”, nem számolnak tetteik következményeivel. Az egészségtelen életmód, a kezeletlen betegségek következtében körükben magasabb a mortalitás. A mentális zavarok dinamikus növekedése is tapasztalható. Rendezetlen körülmények, lezáratlan ügyek, párkapcsolatok. Sok esetben kaotikus, áttekinthetetlen háztartásvezetés. Lakásaik gyakran elhanyagoltak, az udvaron hatalmas mennyiségű szemét van felhalmozva. Családi jogállásuk sokszor rendezetlen. Számukra csak az a tudás fontos, amely a túlélést szolgálja. A gyermekek nem rendelkeznek az iskola diktálta előfeltételekkel: belső késztetések ellenőrzése (önkontroll), fegyelmezettség, rendszeresség, motiváltság a műveltség befogadására, ezért még az alapvető iskolázottság is nehezen érhető el számukra. Az iskolában gyakran féktelenek, nehezen nevelhetők, erőszakosak. (Korábban országos esemény volt a Magyar Gárda megjelenése a településen,

hogy eltávolítsák az iskolából a rossz magaviseletű gyermekeket.) És ezek az élethelyzetek generációkon át öröklődnek. Ha az érintettek rövid időn belül nem tudnak kilépni a mélyszegénységből, akkor ez az állapot tartóssá válik, kialakul a generációkon átívelő mélyszegénység, amelybe a gyermekek már beleszületnek.

A szegény családok fizikai és mentális kapacitásának döntő részét lefoglalja a szegénységgel való küzdelem, a ma túlélése, másra nem marad erőforrásuk. Nagyon gyakori jelenség a korai (akár tizenkét-tizenhárom éves korban bekövetkező) gyermekvállalás. A közvélemény erre szokta mondani, hogy „megélhetési gyermekek”. Ezzel szemben azt látjuk, hogy a korai gyermekvállalás mögött nincs tudatosság. A családi mintázat – az édesanya is hasonló korban szülte gyermekeit – fontos tényező, mégsem ez a domináns. Mivel a gyermekeknek nagyon hamar félbeszakad a kudarcokkal teli iskolai karrierjük, a serdülő lányok előtt más út nem kínálkozik.

Anna is nagyon korán szülte meg első gyermekét. Nagy nehézségek árán fejezte be az általános iskolát, a nyolcadik osztályban bekövetkezett bukása miatt az igazgatója nem engedélyezte számára a ballagást, holott a családnak ez fontos ünnep lett volna, nagyon készültek rá. Végül az iskola fenntartójának közbenjárására ballaghatott el. A középiskola kudarcokkal kezdődött. Eltévedt a városban, rossz járműre szállt fel, elkésett volna, emiatt szorongott, nem mert bemenni. Másnap elkísértük az iskolába, de az osztály, az új környezet idegen volt számára. Számonkérték rajta a hiányzást, az osztálytársak barátságtalanok voltak, senki nem beszélt vele, amit elutasításként élt meg. Többet nem volt hajlandó abba az iskolába menni. Kerestünk egy másikat, ahol hasonló folyamat játszódott le. A gyakorlati tanára az osztály előtt súlyosan megalázta, ami után be is fejeződött Anna iskolai karrierje. A kudarcot követően nem találta a helyét a világban, a pszichológiai segítség sem vezetett eredményre. Rövid időn belül állapotos lett, amit traumaként élt meg a családja. Anna ragaszkodott a babához, a család ellenezte, végül mellette döntöttek. Tudták, hogy az apára nem számíthatnak, mivel szerhasználó, pszichiátriai gondokkal küzd, nincs munkaviszonya, a családi élete kaotikus, az apja súlyosan bántalmazó, alkoholbeteg. A várandósságot Anna nagy türelemmel, odafigyeléssel élte meg. A baba megszületését kitörő örömmel fogadta az egész család. Az édesanyja úgy látja, hogy Anna boldog, kiegyensúlyozott, megtalálta „élete értelmét”. Önmegvalósításának kiteljesedését a baba megszületése hozta el.

Más esetekben is látjuk, hogy a szegénységben élő családoknál az önmegvalósítást nem a szakmai karrier, a társadalmi pozíció jelenti (az számukra elérhetetlen), hanem a gyermek. Ugyanakkor az is szembetűnő, hogy azoknál a gyermekeknél, akiknek sikeres az iskolai karrierjük, és eljutnak a középiskola befejezéséhez, a gyermekvállalás későbbre tolódik el. Esetükben már nem kizárólagosan a gyermek jelenti az önmegvalósítás csúcsát, és a családi minták követése is gyengébb hatású. A gyermek számukra mindenkifelett álló érték. „Akkor hogyan fordul elő nemegyszer, hogy mégis elhanyagolják őket?” – merül fel gyakran a kérdés. De ez csak a külső szemlélő számára elhanyagolás, ők sokszor nem is értik, mi a probléma. A családok szerepének felértékelődése is lát-

ványos tendencia. A szegénységben élő családok nagy stabilitáshiányban szenvednek. Az érzelmi alapon szövődő párkapcsolatok nagyon labilisak, a legkisebb válság vagy egy „új szereplő” megjelenése felborítja őket. Ezért látjuk gyakorta, hogy az édesanya valamennyi gyermekének más az édesapja. A külön élő apáknak sokszor nincs vagy nagyon gyenge a kapcsolatuk a gyermekeikkel. Gyermektartás fizetését alig tapasztaljuk.

A fentiekből látható, hogy a generációkon átívelő mélyszegénység láncolatának megszakítására az érintettek önerőből nem képesek, ezért társadalmi szintű beavatkozásra van szükség.

Ezt a helyzetet az édesanyák „természetesnek” fogadják el, semmit nem kérnek számon az apákon. A telefonjaik tele vannak társkereső oldalakkal, gyorsan párt keresnek maguknak, ami vagy sikerül, vagy nem. Ezeket a kapcsolatokat nem az érzelmi kötődés, hanem a gazdasági szükséglet hozza létre. Társ nélkül nincs megélhetés. Ha e próbálkozások sikertelenek, maradnak a szülők, nagyszülők, akik feltétel nélkül befogadják családtagjaikat. Így jönnek létre az „élhetetlen” lakáskörülmények, szobánként akár tíz-tizenkét fővel. Ez a szocializációs közeg is okozója a helyzetből való kimenekülés esélytelenségének. Családi támogatás nélkül nincs megélhetés, a kilépést tekintve pedig a közeg visszatartó erőt jelent.

A családok által elszenvedett folyamatos hiány, a túlélésért folytatott küzdelem lefoglalja valamennyi tag pszichés és fizikai energiáját, a gyermekekkel való foglalkozásra, törődésre sem marad kapacitásuk.

A fentiekből látható, hogy a generációkon átívelő mélyszegénység láncolatának megszakítására az érintettek önerőből nem képesek, ezért társadalmi szintű beavatkozásra van szükség. Az is nyilvánvaló, hogy a ma létező beavatkozások (felzárkóztató programok, tanodák, gyermekházak stb.) rendkívül fontosak, de a probléma strukturális megoldására nem alkalmasak. Tapasztalataink azt mutatják, hogy az egyedüli megoldás a biztonságot jelentő folyamatos jövedelem. A családok átmeneti otthonába került mélyszegény családok működéséről szerzett húszévi tapasztalatunk azt mutatja, hogy amíg elsődleges szükségleteik kielégítetlenek, nem tudnak másra koncentrálni. A biztonság létrejötté (lakhatás, rendszeres, kiszámítható jövedelem) után az első időszakban a számukra addig hiányt jelentő fogyasztás növekszik meg (minden pénzüket jó ételekre fordítják), majd a stabilitás szakaszában már megjelennek a magasabb rendű szükségletek, több figyelem jut a gyermekekre, a társadalomba való bevonódásra, majd következik a tudatos tervezés, a célok meghatározásának időszaka és a takarékoskodás. Ez hosszabb, többéves folyamat eredménye lehet. Tisztán látható, hogy a legnagyobb motiváló erőt a munkavállalásra a stabilitás, a biztonság jelenti. Ezért az alkalmi juttatások, segélyek csak a nagyobb krízisek elhárítására elegendők. A nyomorból való kilábalás felé a biztos jövedelem, ennek hiányában az alapjövedelem, valamint a kiszámítható szolgáltatások jelenthetnék az egyetlen utat. Jobban össze kellene hangolni a munkavégzés és a szolgáltató intézmények nyitvatartását (aki reggel hat órára megy dolgozni, nem

tudja bölcsődébe, óvodába vinni a gyermekét), befogadóbbá kell válniuk az intézményeknek velük szemben (például az érintett településen a Biztos Kezdet Gyermekházat alig látogatják), elérhetővé kellene tenni a munkahelyeket a közlekedés szempontjából, és a nyári gyermekfelügyelet megoldása is sok nehézséget jelent az itt élők számára.

A fentiek megerősítik, hogy a mélyszegénység kialakulása nem egyéni „hiba”, felelőtlenség, munkakerülés vagy rossz gazdálkodás következménye, hanem a társadalom működésének zavara. Tuba Iván teológusprofesszor a következőképpen fogalmazott: „...azok a személyek, akik a társadalmi kooperációban nem találhatják az eszközöket és esélyeket, hogy az adott körülmények között emberjogi státusuk szerint emberhez méltóan éljenek, a közjó megvalósításában disztributív igazságtalanságot jeleznek. Szegénységük egyszersem megkérdőjelezi a jól szituáltak jogi pozícióit, és sürgeti azok új legitimálását a közjó alapján” (Tuba, 2000: 204). És a jelzett folyamat elől nincs menekülés: mindazoknak, akik a fentebb szemléltetett élethelyzetbe kerültek, hasonlóan változott a működés módjuk az általunk bemutatott közösségben. A nyomortelepen a születésszabályozásra tett erőfeszítések szinte hatástalanok, viszont a jobb szociális helyzetbe került családok esetében a kérdés „magától” megoldódott. Hasonlók a tapasztalataink az iskoláztatással, a gyermekneveléssel és az életmóddal kapcsolatban is. A javuló szociális helyzet, a biztos jövő jelentősen növeli a legális munkavállalási motivációt is. Ahogy már említettük, a családok számára az alapvető biztonság (elsősorban a folyamatos bevételi forrás), a szükségleteikhez igazodó közszolgáltatások és a társadalmi befogadás jelenti azt az alapot, amely lehetővé teszi az életükben a kívánatos és tartós változásokat.

Felhasznált irodalom

TUBA IVÁN (2000): A közjó hirdetése és megvalósítása a pluralista társadalomban, *Studia Wesprimiensia – A Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskola folyóirata*, 2. évfolyam, 2000/1–2. szám, 204–210.

The impact of poverty on family functioning

ABSTRACT

The article describes the life of a community living in poverty. Their main organizing principle is to create a bare living. This takes up a significant part of their physical and mental capacity. The struggle for existence and the uncertainty lead to a deterioration of their mental state. They have a loose relationship with social institutions and tend to be distrustful. They have low self-esteem and as result they seek help from the outside. Society has turned its back on them. Solidarity is weakened. Serious, untreated illnesses and premature death are common among them. Their school careers are interrupted at a young age. Consequently, girls tend to become mothers at an early age. Their situation is reproduced over generations affecting more and more people.

KEYWORDS: poverty, families with children, lifestyle

DONKÓ ERZSÉBET | Okleveles szociális munkás, mentálhigiénés szakember, pedagógus, szupervizor, a Wesley János Lelkészképző Főiskolán és a Semmelweis Egyetemen a szociális munka alap- és mesterszak oktatója.

TAKÁCS IMRE | Pedagógus, szociológus, gyermekjóléti szakértő. 1983 óta dolgozik a család- és gyermekvédelem területén. A szociálismunkás-alapképzésben a család- és gyermekjóléti szolgálat tárgy oktatója.

Afrika nyomornegyedeiben

A KISGYERMEKEK EGYHARMADA

a szennyezett víz okozta
betegségekbe hal bele.

Legyen részese
Ön is munkánknak!
Adománya
életeken változtat!

A **Máltai Magyar Szeretetszolgálat**
Kenya legnagyobb nyomortelepének
egyik iskolájában **segít komplex
vízügyi programmal**, amelynek
köszönhetően négyszáz diák mellett a
helyi közösség is tiszta ivóvízhez jut és
az iskola anyagi helyzete stabilizálódik.

MAGYAR MÁLTAI
SZERETETSZOLGÁLAT
NEMZETKÖZI SEGÉLYEZÉS

nemzetkozi.maltai.hu

HATVANI ERZSÉBET

Zárt intézet – nyílt világ

Szociodráma a javítóintézetben

RECENZÍÓ

DOI: 10.56699/MT.2023.3.9

ABSZTRAKT

A Magyar Pszichodráma Egyesület néhány tagja célként tűzte ki a szociodráma módszertani fejlesztését és implementálását a szociális szektorba. Cél volt, hogy a módszer segítse a társadalom peremére került fiatalokkal foglalkozó intézményeket a működésükben és a fiatalokat a reintegrációban. A dráma-vezetők a Budapesti Javítóintézettel együttműködve a speciális igényeknek megfelelő szociodráma-módszertant dolgoztak ki, és integrálták a büntetőjog és a gyermekvédelem határán lévő intézménybe. A *Játékok a jövőért – Szociodráma a javítóintézetben* című kötet a projekt tapasztalatait foglalja össze, bemutatva a kreativitás, a cselekvő- és alkotóképesség felélesztésén alapuló módszertan alkalmazásának hatásait egy hierarchikus, zárt rendszerben, annak lehetőségeivel és nehézségeivel együtt. Bepillantunk a javítóintézet világába, és plasztikus képet kaphatunk az ottani szociodráma-csoportok módszertanáról, amely a kötet tanúsága szerint más közösségekben is alkalmazható. A könyv hasznos lehet a szociodrárával foglalkozó szakembereknek, illetve a szociális és gyermekvédelmi ágazatban dolgozóknak.

KULCSSZAVAK: szociodráma módszertan, javítóintézet, fiatalkorú bűnelkövetők, reintegráció

Nils Christie norvég kriminológus *A fájdalom korlátai* című írásában fejti ki, hogy a fájdalmat nem kell feltétlenül elkerülni, az nem feltétlenül negatív, a probléma, a konfliktus nem biztos, hogy rossz dolog. Hozzáteszi, van olyan meglátás, mely szerint a fájdalom nemesít, az emberek érettebbé válnak tőle, újjászületnek, bölcsőbbek lesznek, s csillapodtával nagyobb örömet éreznek. Azonban Christie álláspontja az: ha nem vagy biztos a dolгодban, akkor inkább ne okozz fájdalmat, és csak annyi fájdalmat okozz, amennyi elkerülhetetlen. Kriminológusként a megfelelő, jó büntetéssel kapcsolatban azt mondja, keresnünk kell az alternatív büntetéseket és a büntetés alternatíváit.

A deviancia nagyrészt önkifejező jellegű: ügyetlen kísérlet arra, hogy az elkövető közöljön valamit. Legyen hát a büntett egy valódi párbeszéd kiindulópontja, a büntetés pedig ne egy hasonlóképpen szerencsétlen válasz egy adag fájdalom formájában. Olyan társadalmi rendszereket kell kialakítani, melyekben lehetővé válik ez a párbeszéd (Christie, 1991).

Amikor egy bűncselekmény elkövetése után megtörténik a „megítélése”, az elkövető felelősségre vonása, fontos, hogy ezek lehetőséget teremtsenek arra, hogy az elkövető „párbeszédet” kezdjen önmagával a cselekményével kapcsolatos felelősségérzet kialakításáért, a sértettel az általa okozott károk jóvátétele érdekében, és a (re)integrációt segítő párbeszéd alakuljon ki a társadalommal, a közösséggel. Fontos, hogy a párbeszédre alkalmas társadalmi rendszerek a bűncselekményre adott válaszokhoz megfelelő intézmény- és eszközrendszerrel rendelkezzenek. Nem egyszerű a gyakran látszólag könnyűnek talált feladat, sem a benne „megítelt” főszereplőknek, sem azoknak, akik melléjük szegődnek ezen az úton, különösen nem, ha a folyamat részesei mindeközben nemcsak elkövetők, hanem jogi terminussal élve fiatalokorúak, de inkább kamaszok, az ezen életszakaszra általában szokásos jellemzők mellett súlyosabb teherrel. Mit kezdjen velük a társadalom, a jogrendszer, a különböző intézmények, például egy javítóintézet?

A *Játékok a jövőért – Szociodráma a javítóintézetben* című kötet és az előzményének tekinthető *Tárguló realitás – A szociodráma módszere* című könyv a szerzők meghatározása szerint is mérföldkövet jelentenek a szociodráma magyarországi történetében. Mindkét kötet a PERFORMERS című szociodráma-könyvsorozatban, a L'Harmattan kiadásában jelent meg 2021-ben. Közös jellemzőjük, hogy megírásukat többéves munkafolyamat előzte meg. A Magyar Pszichodráma Egyesület 2016 és 2021 között részt vett az Erasmus+ pályázaton, a PERFORMERS projekt (Sociodrama network) két szakaszában. A projekt célja volt a szociodráma módszertani fejlesztése, európai képzésének kialakítása és biztosítása, valamint implementálása a szociális szektorba. Célja volt az is, hogy a módszer egyszerre legyen képes segíteni a társadalom peremére került fiatalokkal foglalkozó intézményeket a hatékonyabb működésben és magukat a fiatalokat a társadalomba való beilleszkedésben. A projekt résztvevői a munka során találkozhattak az egyes országok különböző társadalmi, kulturális háttéréből fakadó, eltérő szociodráma-felfogásokkal, s ezeket több területen és intézményben kipróbálták, köztük a magyarországi javítóintézetekben.

A projekt célja volt a szociodráma módszertani fejlesztése, európai képzésének kialakítása és biztosítása, valamint implementálása a szociális szektorba. Célja volt az is, hogy a módszer egyszerre legyen képes segíteni a társadalom peremére került fiatalokkal foglalkozó intézményeket a hatékonyabb működésben és magukat a fiatalokat a társadalomba való beilleszkedésben.

A projekt a második szakaszában, 2017 és 2021 között, már az első szakasz tapasztalatai alapján, azokat beépítve, a Budapesti Javítóintézettel működött együtt annak érdekében, hogy az intézmény igényeinek megfelelő szociodráma-módszer-tant dolgozzanak ki, és integrálják ebbe a sajátos, a büntetőjog és a gyermekvédelmi jog határán lévő szervezetbe. Ebből született a *Játékok a jövőért – Szociodráma a javítóintézetben* című kötet, amelyet szerzőként és szerkesztőként az egyesület tagjai közül Pados Eszter pszichopedagógus, kriminológus, pszichodráma- és szociodráma-vezető, korábban a Budapesti Javítóintézet munkatársa, Horváth Kata kulturális antropológus, pszichodráma- és szociodráma-vezető, valamint Janda Zsuzsa pszichopedagógus, kiképző gyermekpszichodráma-vezető jegyeznék. Emellett a kötetben részanyagok írójaként számos más olyan szakember megjelenik, aki jártas a pszicho- és a szociodráma módszerében, s a projektben is részt vett, így Blaskó Ágnes, Durst Móni, Fóti Orsolya, Galgóczi Krisztina és Kocsi Andrea.

Az említett munka tapasztalatait foglalja össze a könyv, bemutatva azt is, milyen hatásokkal járt a kreativitás, a motiváltság, a cselekvő- és alkotóképeség felélesztésén alapuló módszertan alkalmazása egy hierarchikus, zárt rendszerben.

A szerzők gyakorlati munkájukkal és ennek összefoglalójával kísérletet tettek arra, hogy hozzájáruljanak e sajátos intézménytípusnak, a javítóintézetnek a feladatellátásához, és saját módszertani eszközeikkel gazdagítsák a minden módon értendő párbeszéd lehetőségét. Két világ kapcsolódott össze a többéves munkafolyamatban és az annak eredményeit megörökítő kötetben. A pszicho- és szociodrámaiban nem vagy kevésbé jártas szakemberként megismerünk egy módszert, dramatistaként pedig izgalmas gyakorlati útmutatót kaphatunk a szociodráma intézményi (nem csak javítóintézeti) adaptációjához. Mindannyian beléphetünk egy kötetnyi időre a javítóintézetek világába, amely talán még a szociális vagy gyermekvédelmi szektor sok dolgozója számára is kevésbé ismert terület.

Mi minden lehet azon tény és jogi reakció mögött, hogy tizenkét és tizennyolc év közötti fiatalok bűnelkövetővé válnak, és javítóintézetbe kerülnek letartóztatásba vagy a javítóintézeti nevelés szankció végrehajtására? A fiatalok adott helyzetben felmerülő felelőssége mellett szó lehet számos mikrokörnyezeti mulasztásról, az elmaradó vagy elégtelen társadalmi gondoskodás következményéről. Mi végre a javítóintézetek szakmai világa, tud-e az egyéni, az intézményi, a társadalmi mulasztások sorában, a bírósági döntések által adott időben egy utolsó korrekációs esélye lenni ezeknek a fiataloknak, de tágabban az őket körülvevő közösségeknek is? Nem magától értetődő azonban, hogy egy ilyen zárt intézetben, ahol a fiatalok kényszerből és nem saját döntésükből tartózkodnak, miképpen lehet eredményeket elérni, miképpen lehet változást hozni, és hogyan lehet a támogatás legjobb formáit megtalálni és alkalmazni.

A pszichodráma jól ismert és bevett módszer, Magyarországon is sokan ismerik és alkalmazzák. Míg ez alapvetően pszichoterápiás/önismereti módszer, a szociodráma sokkal inkább arra alkalmazható, hogy intézmények, csoportok, közösségek a saját mű-

kódésüket vizsgálhassák meg dramatikus módszerekkel. Nemcsak egyéni történetekkel foglalkoznak, hanem akár azzal is, hogy egy adott intézmény hogyan működhet hatékonyabban.

A javítóintézeti nevelésre ítélt és ma már a letartóztatásba helyezett fiatalokkal is foglalkozó mindenkori nevelőközösségek közel száznegyven éve, 1884 óta működnek hazánkban. A javítóintézetnek, e sajátos „kriminálpedagógiai kísérletnek” (ahogy Lőrincz József fogalmaz) vagy ennek a „Janus-arcú kultúrának” (miként Volentics Anna találó és kifejező hasonlata jellemzi), vagyis a javítóintézeti nevelés eszméjének folyamatos fejlődését a szakterület elhivatott segítő, képzett szakemberei és a megszállottak küldetéstudatával élő képviselői biztosítják (Szarka, 2022). A szakemberek közösségében mindig egyetértés volt abban, hogy az évek, évtizedek változásával, igazodva az új ismeretekhez és kihívásokhoz, megtartva a már működő jót, mindig keresni kell azokat az új módszereket, amelyek közelebb visznek a jogszabályok és szakmai minimumok által keretezett elvárások beteljesítéséhez. A javítóintézetben folyó nevelés célja nem kevesebb, mint a fiatalok társadalmi beilleszkedésének elősegítése, ennek érdekében beilleszkedési zavarainak az enyhítése, pszichés állapotának a rendezése, szakmai képzettségének a fejlesztése, az alapvető erkölcsi normák elfogadtatása. Az intézményekben olyan kompenzáló és korrigáló nevelést kell biztosítani, amely egyidejűleg törekszik a fiatalok megelőző életútja hiányainak pótlására és a bűnelkövetése hátterében rejlő hibás viszonyulási rendszer kijavítására. A fejlesztési tevékenységet meghatározza, hogy a fiatalok életútjuk során a deviáns karrier milyen szintjére jutottak el, milyen mértékű személyiségük érzelmi-akarati sérülése, milyen ártalmak hatottak a személyiségükre, milyen az őket idebocsátó, majd a kikerülés után a fogadó társadalmi környezet.

A javítóintézetek már hosszú évek, évtizedek óta hangsúlyt fektetnek arra, hogy a nevelési és oktatási programok keretein belül, illetve azokat kiegészítve különböző csoportban megvalósuló programokat is kialakítsanak. Ebbe beletartozik a fiatalok szociális készségeinek fejlesztése, intenzív része a társas kapcsolatok, a közösségi aktivitás erősítése, a különböző kognitív-behaviorista programok, a humántőke növelésére irányuló beavatkozások. Azok a programok számíthatnak nagyobb sikerre, amelyek komplex módon, egyidejűleg több kockázati tényezőt megcélözva kívánnak eredményt elérni. Elmondható, hogy a kedvezőtlen környezeti tényezők, a gyakran nem biztonságos és hiányos családi kötelék negatív énképet, szorongásra való hajlamot, akár impulzivitást, kontrollálatlan viselkedést, a késleltetés képességének hiányát eredményezheti, ami mind hajlamosít magatartási problémák kialakulására, bűncselekmény elkövetésére, és közvetlen vagy közvetett módon akár egyidejűleg áldozati szerephez is vezethet.

Összességében elmondhatjuk, hogy a javítóintézetben zajló programok célja az, hogy a fiatalok olyan tapasztalatokra, ismeretekre tegyenek szert ezek által, amelyeket eredményesen tudnak használni konfliktus- és problémahelyzetekben. Azoknak az értékeknek és tulajdonságoknak az energiáit, amelyeket eddig normaszegő cselekvésekben mutattak meg, konstruktív viselkedési struktúrába legyenek képesek áthelyezni.

Ismerjük fel erősségeiket, képességeiket, lehetőségeiket, amelyekre építve pozitív célokat tudnak meghatározni. Így lehetőségük nyílik megtapasztalni felelős döntéseik jó irányú következményeit, az e helyzetekben megjelenő érzelmeket és a cselekedeteiket irányító értékeket.

A kötet szerint „...be kell vonni a fiatalokat saját életük formálásába”; „a drámában és minden kreatív módszerben közösen dolgozunk az élet formálásán, újraformálásán”. A könyv előszavaiban szaktekintélyek erősítik meg az olvasóban, hogy érdemes kézbe vennünk a kötetet: Kerezsi Klára kriminológus, az MTA doktora, a 2022-ben elhunyt Szarka Attila pszichopedagógus, szupervizor, az Aszódi Javítóintézet egykori igazgatója, gyermekvédelmi vezető, a javítóintézeti nevelés egyik legelismertebb szakembere, Gelb Beáta pedagógus, pszichológus, korábban a Budapesti Javítóintézet oktatási szakmai vezetője, valamint Teszáry Judith nemzetközi pszichodráma- és szociodráma-kiképző és szupervizor.

Ahogy Kerezsi Klára írja: „Nem kétséges, hogy a hangsúly az újraformáláson van, azoknak a gondolkodási kereteknek a kitágításán és azoknak a megoldóképleteknek az elsajátításán, amelyekkel a javítóintézeti fiatalok képesek megszakítani életük repetitív ismétlődéseit” (Pados et al., 2021: 7).

Teszáry Judith szerint „a szociodrámban a fiatalot nem önmagában látjuk, hanem a környezeti hálójában, a számára meghatározó fontos emberekkel körülvéve, akik hatnak rá és befolyásolják, jól vagy rosszul. Legyen az intézeti, baráti vagy családi hálózat. Ezek mind-mind rendszerek. A különböző rendszerek másképp hatnak a fiatalra. Ezek között nem egyszerű a navigálás. A szociodrámban felállítjuk a fiatalot körülvéve világokat, és eljátszhatjuk, megnézhetjük, sőt átrendezhetjük olyanná, amilyen lehetne, így ő a potenciális lehetőségeket ki tudja próbálni a színpadon, s ezek az új élmények integrálódnak a személyiségébe. Az agy nem tesz különbséget az eljátszott valóság és a valóság között. Igazi belső élménnyé és tapasztalássá válnak a megélték” (Pados et al., 2021: 19).

A projektben 2017 és 2021 között tizennégy különböző szociodráma-csoportfolyamat és önálló szociodráma-esemény valósult meg a javítóintézeti munkához kapcsolódóan. Működtek csoportok a növendékek, a munkatársak (nevelők, oktatók) és külön a vezetők számára, majd később létrejött a munkatársak és a növendékek közös csoportja, ez már a pandémia időszaka miatt előre nem tervezetten online formában. A pedagógus munkatársakat bevonó belső módszertani képzési folyamat is része lett a programnak.

A projekt keretében a szociodráma-vezetők Stockholmban, az intézményi dolgozókkal együtt tréningen vettek részt. 2020-ban módszertani konferenciára is sor került. (A szociodráma-csoportokat és -eseményeket összefoglaló táblázat a kötet végén található.)

A szerzők bevezetője ismerteti, hogy mi a szociodráma, hogyan működik a Budapesti Javítóintézet, továbbá a szerzők rendkívül plastikus eszközt választva mutatják be a két „színtér kapcsolódását”. „Az öt év során megvalósult folyamatok különböző módokon épültek egymásra, kapcsolódtak egymáshoz. A javítóintézetben a szociodráma által létrejött tereket/csoportokat szociogramon ábrázoltuk. A szociogram olyan térkép, amely

egy adott szociális tér viszonyait jeleníti meg vizuálisan. Szándékaink szerint ez az ábra átfogó képet nyújt azokról a szociodramatikus terekről, amelyek az elmúlt öt év során különböző időpillanatokban az intézményben létrejöttek” (Pados et al., 2021: 29). Mindez megalapozza a gyakorlati munkára való rálátásunkat is.

A *javítóintézeti csoportok hangjai* című fejezetben a szerzők a különböző csoportok munkájával kapcsolatban fogalmaztak meg kérdéseket és válaszokat, egy szakmai „belső” interjú formájában saját felvetéseikre válaszolva segítenek az olvasónak a témában való elmélyülésben.

Kilenc csoportfolyamatba tekinthet be így az olvasó. Ezek nem egyszerűen csoportvezetői értelmezések, hanem a szerzők a résztvevők megéléseit is próbálták összegyűjteni és rekonstruálni a csoporttal kapcsolatban, és ezeket integrálni a leírásokba.

A fejezet többek között a különböző résztvevői körű csoporttípusok vonatkozásában bemutatja az önálló csoportok alakulását, a dramatiszták célkitűzéseit, a csoporttagok várakozásait, a folyamatok egymásra hatását. Nyíltan kommunikálnak a szerzők arról, hogy milyen bonyolult volt egy-egy csoport előkészítése, hogyan lehetett megszervezni a munkát a tematika kialakításától a játékok megválasztásán keresztül a legaprólékosabb kérdésekig. Az olvasó választ kaphat azokra a kérdésekre, amelyeket ő is bizonyosan feltett volna: Mitől függött, hogy egy-egy csoport mennyire tudott hatékonyan működni, hogy valóban fejlődni tudtak-e a csoporttagok? Mi jelentette a legfőbb kihívást a csoportvezetők számára? Mit nem tudtak elérni ezek a csoportok? Mi okozott kudarcot?

A szerzők nem kerülik azokat a válaszokat sem, hogy egy ilyen speciális intézményben (de az egymásra utaltak bármely közösségében) hogyan lehet jól működtetni, adaptálni terápiás, illetve terápiás jellegű csoportokat.

A javítóintézeti zártság, az intézményi jelleg miatt a különböző módszerek alkalmazásánál, különösen a bevezetésüknél mindig jelentkezik annak félelme, hogy miként tud mindez belépni akár a fiatalok, akár a velük dolgozók mindennapi életébe, kommunikációs terébe, megmutatott és eltitkolt érzelmeikbe. Okoz-e túl erős feszültséget, illetve a csoportok hatásait, a rendkívül intenzív interakciókat hogyan lehet a találkozások végével lezárni vagy éppen továbbvinni.

A szerzők a következő fejezetben a *javítóintézeti szociodráma-csoportok módszertanát* ismertetik, amelyet az ötéves munka során dolgoztak ki, és maguk is a fejlesztés egyik legfontosabb eredményének tekintik. Felvázolják az intézményi kereteket, sajátosságokat, amelyek miatt a pszichodráma helyett a szociodramát és a gyerekpszichodramát tartották megfelelőnek a javítóintézeti munkához. A folyamatok leírása szerint a javítóintézeti fiatalokkal többféle pszichodráma-alapú módszert kombinálnak: az úgynevezett gyerekdrama-kamaszdrámát és a szociodramát, amelynek van terápiás/önismereti hozadéka is, de a fókusz mindig azon van, hogy a résztvevő jobban megértse az őt körülvevő világot. Adott esetben azt az intézményt, ahol éppen van, valamint azt, hogy minek a következménye, hogy ebbe a helyzetbe került, milyen erőforrásai vannak, és hogyan

hasznosíthatja őket, ha kikerül az intézetből. Ezek a szerepjátékok arra is jók, hogy mint a pszichodrámaiban, eljátszák az alapkapcsolataikat – de a dráma itt elsősorban a társadalmi szerepek vizsgálatát teszi lehetővé. Olyan helyzetben, ahol a résztvevők ismerik egymást – mint egy javítóintézetben, ahol egész nap együtt vannak –, általában nehezen lehet hagyományos önismereti csoportfolyamatot végigvinni, mert a résztvevők nagyon kiszolgáltatottá válhatnak egymás számára. Ebben az esetben sokkal alkalmasabb és hatékonyabb a közös helyzetükkel és az aktuális kérdéseikkel foglalkozni.

A szerzők kiemelik, hogy a szociodráma azon célját tűzték ki maguk elé, hogy a növendékek a javítóintézetben megélik az együttműködést, értékes és cselekvőképes tagnak érezzék magukat, és a szociodramatikus folyamat szakaszain átmelve alkotóképes közösséggé váljanak. Megtapasztalhatják, hogy bízhatnak egymásban és a felnőttekben, felismerhetik eddigi életük, rossz beidegződéseik csapdait és az erőforrásokat, amelyek segíthetnek kitörni a korábbi mintázatokból. A szerzők az általuk a projekt során kiala-

A szerzők kiemelik, hogy a szociodráma azon célját tűzték ki maguk elé, hogy a növendékek a javítóintézetben megélik az együttműködést, értékes és cselekvőképes tagnak érezzék magukat, és a szociodramatikus folyamat szakaszain átmelve alkotóképes közösséggé váljanak. Megtapasztalhatják, hogy bízhatnak egymásban és a felnőttekben, felismerhetik eddigi életük, rossz beidegződéseik csapdait és az erőforrásokat, amelyek segíthetnek kitörni a korábbi mintázatokból.

kított úgynevezett *Performers-modell* szerinti folyamatot is részletesen bemutatják, az egyes alkalmazásnál a csoportvezetői attitűdök, a vezetői technikák, a tanulságok és a továbblépés feltérképezésének ismertetésével.

E módszertani fejezet a dráma intézményi specifikumain túl azt is bemutatja, hogy miképp érdemes felépíteni egy folyamatot a növendék-, illetve növendék-pedagógus-csoportokban.

E koncepció túlmutat a zárt intézeti használaton, és a csoportdinamikára, a csoportfolyamatokra, illetve a szociodramára vonatkozó általános belátásokat is megfogalmaz.

A módszertant követően a hatásokkal foglalkozik a könyv – a javítóintézeti együttműködés hatásairól szóló fejezetben –, mégpedig oly módon, hogy a fejlesztésben érintett szereplők önálló írásokban, az általuk látott, tapasztalt, megélt munkafolyamatra reflektálva fogalmazzák meg a számukra legjelentősebb hatásokat. A szociodramatisták szorosan együttműködtek az intézeti pedagógusokkal, hogy a szociodráma beépüljön az intézmény

programjába, és módszereit az ott dolgozók alkalmazzák munkájuk során. A fejezetben saját megéleéseiket bemutatva szólalnak meg az intézményi szakemberek, így Juhász Péter Pál, a Budapesti Javítóintézet igazgatója és munkatársai: Lovász Katalin, Kiss Magdolna, Csányi Judit, Páger Pál Attila, akik az intézmény szakmai területeinek képviselői voltak a programban. Elmondják, miképp hatottak a szociodráma-csoportok a munkájukra,

a növendékekkel és egymással való kapcsolatukra, illetve az intézet mindennapjaira, működésére. Gondolataikkal és aktív részvételükkel a projektben jelentős szerepet töltek be a munkafolyamatokban és a kötet létrejöttében.

A reflexiókat olvasva jól érződik a különböző szakmai szemszögekből, hogy egy egyébként más módszereket és számos nevelési, fejlesztési eljárást alkalmazó intézményben is milyen nehéz egy új szemlélet, új kérdéseket és alternatívákat felvető eszköz elfogadása, implementálása.

Mindenki egyetért abban, hogy a legfontosabb kérdés és feladat az, hogy az intézmény hogyan tudná hatékonyabban segíteni az oda bekerült fiatalokat, hogy szabadulásuk (elbocsátásuk) után minél jobb esélyekkel álljanak majd helyt az őket fogadó társadalomban. A módszert behozó szakemberek, a kötet szerzői pontosan látták: ahhoz, hogy ez jól működhessen, nemcsak a fiatalokkal kell dolgozniuk, hanem a módszer különböző változatait alkalmazva az intézményi munkatársakkal és vezetőkkel is. A fejezet attól is izgalmas, hogy nem fedt el azokat a kérdéseket, amelyek az intézményi dolgozóknak a projekt kezdetén bizonytalanságot, félelmet vagy akár ellenérzést okoztak, majd példákat hoz arra, hogyan lehet kapcsolódni, felfrissülni, új perspektívát látni.

Nem könnyű ez. Minden új módszer intézményi bevezetésénél érzékelhető annak nehézsége, hogy milyen részletességgel kell végiggondolni, hogyan lehet megágyazni a folyamatnak, és hogyan lehet úgy végigvinni, hogy a jövője is érzékelhető legyen.

A szakirodalom által is megnevezett implementációs gödör azt jelenti, hogy a különböző fejlesztési beavatkozások hatása csak egy bizonyos idő után mutatható ki, az eredményesség először nem biztos, hogy egyenletes vagy számottevő, az addig bevett működésformák megváltoznak, s ehhez hozzá kell szokniuk a szereplőknek. Gyakran tapasztalható az is, hogy a támogatási struktúra kifutása után könnyen visszarendeződnek az eredeti viszonyok. Emiatt különös jelentősége van annak, hogy a munkatársak bevonásával a programba lehetővé válhat az elköteleződés támogatása, a képzési csoport segíthet a hosszú távú beépülésben.

Végül a kötet összefoglalja az ötéves munka eredményeit és dilemmáit, majd a javító-intézeti szociodráma-fejlesztésben részt vevő tizenhét szakember bemutatkozásával és az intézeti szociodráma-tapasztalatokról szóló beszámolójával zárul a könyv.

Fontos megjegyezni, hogy a mű online elérhető változatához kapcsolódóan kapnak nyilvánosságot a növendékek munkái, így az általuk készített alkotások (kisfilmek, képregény).

A könyvet a szerzők olyan szakmai anyagnak szánják, amely kiáltvány és inspiráció is lehet együttműködő szakmai közösségek kialakításához. Meghívás a fiatalok támogatásáról szóló közös gondolkodásra, cselekvésre, munkára a szociális szektorban, a gyermekvédelemben dolgozó tanárok, szociálpedagógusok, gyógypedagógusok, fejlesztőpedagógusok, nevelők, mentálhigiénés szakemberek, a gyerekekkel/fiatalokkal egyéni vagy csoportos munkában dolgozók, e rendszerek vezetői és munkatársai, drámával vagy egyéb csoportmódszerekkel dolgozó belső és külső kollégák számára.

Ahhoz, hogy a megkezdett folyamatok ne záruljanak le, az eredmények tartóssá váljanak, a változás megtartható legyen, e szakemberek, az intézmények és az intézmények fenntartói egyaránt kelljenek.

Minden fiatal, gyerek saját történetének a főhőse szeretne lenni, és mindennapi cselekvéseik mögött ott van egy idealizált énkép arról, hogy hova is akarnak eljutni életük folyamán.

A javítóintézetben lévő fiatalok határhelyzeti állapotban vannak: sok teherrel megterheltek múlttal, a semmi biztosat nem ígérő jövő felé tartva, egy köztes állapotban keresik azokat a kapaszkodókat, amelyek segítséget jelenthetnek, hogy kiléphessenek abba a világba, amely – remélik (vagy sem) – várja őket, hogy a társadalom által preferált közösségek tagjai lehessenek. A kötetben bemutatott lehetőség, mind a speciálisan kialakított és adaptált módszer, mind az intézmény oldaláról kapaszkodó lehet. A zárt intézményeknek kell a „külső” világ, a saját szakemberek mindennapi munkája mellett a „behozott” új módszerek, az ezeket képviselő külső szakértők. A fiataloknak kell a sokrétű, sokszínű tudás és a tapasztalat, hogy hogyan tovább a kilépés után. A társadalomnak kell az érzékenyítés, hogy lássa, miként tud befogadó közösséggé válni.

Olvasói kalandozásunk végén már csak azt kell eldöntenünk, hogy a kötet Kovai Fruzsina tervezte borítóján látható téglafallal keretezett ablakon éppen kinézhattünk vagy inkább bepillanthattunk, de talán mindkettőre sor került.

Pados Eszter – Horváth Kata – Janda Zsuzsa:
Játékok a jövőért – Szociodráma a javítóintézetben,
Budapest, L'Harmattan, 2021

Felhasznált irodalom

BLASKÓ ÁGNES – DURST MÓNI – FÓTI ORSOLYA – GALGÓCZI KRISZTINA – HORVÁTH KATA – KOCSI ANDREA – PADOS ESZTER (2021): *Tárguló realitás – A szociodráma módszere*, Budapest, L'Harmattan.

CHRISTIE, NILS (1991): *A fájdalom korlátai*, Budapest, Európa.

PADOS ESZTER – HORVÁTH KATA – JANDA ZSUZSA (2021): *Játékok a jövőért – Szociodráma a javítóintézetben*, Budapest, L'Harmattan.

SOCIODRAMA NETWORK: www.sociodramanetwork.com (letöltve: 2023. 07. 19.).

SZARKA ATTILA (2020): *Átváltozások – Ferenczi György-émlékkötet*, Budapest, Szociálpolitikai Tükör.

Closed institute – Open world

Sociodrama in a reformatory

ABSTRACT

A group of professionals from the Hungarian Psychodrama Association has set the goal of developing the sociodrama methodology and implementing it in the social sector. The aim for the method was to help institutions deal with marginalized youth, operate more efficiently and to help young people themselves integrate into society. The drama leaders in collaboration with the Budapest Institute of Reformatory developed a sociodrama methodology, adapted to the special needs of the institution and integrated it into this specific institution, which is on the borderline between criminal law and child protection law. The book "Games for the Future – Sociodrama in a Correctional Institution", which summarizes the experience of this work, and shows the effects of applying the methodology, which is based on the revival of creativity, agency, and creativity in a hierarchical, closed system, with all its opportunities and difficulties.

It gives a glimpse into the world of the reformatory and a plastic picture of the methodology of sociodrama groups in reformatory institutions, which can be applied in other communities, as the book shows. The book could be of interest to all professionals working in the field of sociodrama, and anyone, who works in the social and child protection sectors.

KEYWORDS: methodology of sociodrama, correctional institutions, juvenile offenders, reintegration

HATVANI ERZSÉBET | Bölcsész, tanár, jogász, a Rákospalotai Javítóintézet és Központi Speciális Gyermekotthon igazgatóhelyettese, az ELTE ÁJK Kriminológia MA óraadó tanára. Szakmai területei: gyermekvédelem, mediáció, fiatalkorúak büntetőjoga, közösségi bűntetések, áldozatsegítés, emberkereskedelem.

GÖRFÖL TIBOR

Fegyvertelen ellenállás

Néhány megjegyzés Daniel Berrigan életműkiadásáról

RECENZÍÓ

10.56699/MT.2023.3.10

ABSZTRAKT

Az 1960-as évek elején amerikai katolikus körökben meghatározó jelentőségű lett az a háborút ellenző és a békét támogató szemléletmód, amelyet olyan tekintélyek képviseltek, mint Thomas Merton és Dorothy Day. Az erőszak elutasításában vezető szerepet játszott Daniel Berrigan jezsuita szerzetes, akit írásai és megmozdulásai a béke ügyének megkerülhetetlen, bár vitatott szószóelőjává tettek.

KULCSSZAVAK: erőszakmentesség, béke, Daniel Berrigan, amerikai katolicizmus, háború

Immár tizenöt éve, hogy a tekintélyes amerikai Wipf&Stock kiadónál elindult a jezsuita Daniel Berrigan életművének válogatott kiadása, természetesen azért, mert – ahogyan lenni szokott – írásainak nagy része már csak nehezen volt elérhető. A Berrigan név rendkívül sokféle reakciót vált ki azokból, akik ismerik valamelyest a katolicizmus 20. századi történetét: Daniel testvére, Philip volt az első amerikai pap, akit polgári engedetlenségért börtönbe zártak, és ebben a kétes hírnévben Daniel is osztozott vele, csak éppen jezsuita kontextusban. Az 1970-es évek elején a jezsuita szerzetest egyenesen üldözte az FBI, és Daniel nemegyszer magára vonta Francis Spellman New York-i bíboros haragját. Szoros kapcsolatot ápolt az amerikai katolicizmus morális iránytűjét fáradhatatlanul helyes irányba állítani próbáló Thomas Mertonnal és Dorothy Dayjel, de mindkettővel adódtak feszültségei. Ugyanakkor arra a kérdésre, hogy mi a véleménye Daniel Berrigan tevékenységéről, szellemiségéről és fellépéséről, az Egyesült Államok alighanem világszerte legismertebb konzervatív katolikus véleményalkotójának tekinthető Robert Barron, Winona-Rochester-i püspök, a *Word on Fire* [Lángoló ige] nevű online missziós program létrehozója nemrég azt válaszolta, hogy magától értetődően támogatandónak tartja kezdeményezéseit és elgondolásait, csak éppen úgy véli, hogy szellemisége nem

tekinthető egyetemes érvényűnek: ilyen emberből néhány vagy egyetlen is elég, mert alapvetően helyes meggyőződése annyira radikálisak, hogy általánossá válva ellehetetlenítenék a társadalmi életet. De mégis ki volt ez a rendhagyó ember, és miért fontos, hogy legalapvetőbb munkái ismét hozzáférhetővé váltak?

Daniel Berrigan 1921-ben született ír gyökerű katolikus család gyermekeként (Philip két évvel később látta meg a napvilágot); 1939-ben belépett a jezsuita rendbe, 1952-ben pappá szentelték, és 2016-ban hunyt el. Nyugodt szívvel kijelenthető, hogy azon gondolkodók és aktivisták közé tartozott, akiket egyetlen eszme és egyetlen meggyőződés mozgatott: az ő esetében a béke feltétlen, megalkuvást nem ismerő és semmilyen érdekre tekintettel nem lévő igénye. Mivel hallatlan mértékű nyilvános figyelemben részesült, érthető, hogy számos kijelentése és megállapítása szinte a nevéhez tapadt, és ezeket oly gyakran idézték, hogy szinte önálló életre keltek. Ilyenek voltak például azok az 1981-ben zajló bírósági tárgyalása során elhangzott kijelentései, melyekkel maga is elismer- te, hogy törekvéseinek egyetlen súlypontjuk van:

Ilyen emberből néhány vagy egyetlen is elég, mert alapvetően helyes meggyő- ződése annyira radikálisak, hogy általánossá válva elle- hetetlenítenék a társadalmi életet.

„Egyetlen üzenetem van a világ számára: nem szabad megölnünk ártatlan embereket. Nem szabad cinkossá válnunk a gyilkosságban. Nem szabad csendben maradnunk, mi- közben tömeggyilkosságot készítenek elő a mi nevünkben, a mi pénzünk- ből, titokban. Szörnyű, hogy olyan korban kell élnem, amikor semmi mást nem tudok mondani az embereknek, mint hogy »hagyjátok abba az öldöklést!«. Annyira jó lenne, ha sok más csodálatos dolgot is elmondhatnék az embereknek. Sok más kezdeményezést is szíve- sen támogatnék. De nem tehetem meg. Nem megy. Mert mindent veszély fenyeget. [...] Keresztény nézőpontból nagyon kezdetleges a helyzetünk. Visszatértünk oda, ahonnan elindultunk. Ne öl; nem szabad ölnünk. Ma minden út ide vezet – ez a legfontosabb” (Berrigan, 1991: 230).

Berrigan abban a tekintetben is jellegzetes gondolkodónak tekinthető, hogy egyet- len gondolatát, egyetlen meggyőződését rendkívül részletesen, szüntelenül új és új néző- pontból, nem szűnő energiával fejtette ki. A Wipf&Stock kiadó életműsorozata csupán tizenkét kötetet tartalmaz, de ez a néhány ezer oldal is rávilágít, milyen sokrétű volt Berrigan munkássága. Terjedelmes önéletrajzán kívül előadások és esszék egész sorát írta meg a béke és a háború különböző kérdéseiről; közel tucatnyi verseskötete jelent meg (már 1956-ban megkapta a neves Lamont költészeti díjat); külön kötetben mutatta be életútjának legfontosabb személyeit; részletesen ecsetelte lelkipásztori tapasztalatait (főként AIDS-betegek gondozásával kapcsolatban); irodalmi érdeklődése Dantéről írt munkájában is megnyilvánult; és több bibliai könyvhöz írt részletes kommentárt, mind az Ószövetség (Teremtés, Jeremiás, Dániel, kispóféták), mind az Újszövetség vonatko- zásában (Apostolok cselekedetei, Jelenések). Terjedelmes kötetben olvashatók továbbá

öccsével, Philippel váltott levelei (Cosacchi–Martin, 2016) s börtönben töltött hónapjairól ugyanúgy hosszú naplókban számolt be, mint vietnámi útjáról a háború idején.

Ez a mind tevékenységeinek, mind irodalmi alkotásainak szempontjából rendkívül termékeny életutat befutó jezsuita a nyilvános katolikus fellépésnek és a béke katolikus kultúrájának olyan arcát tárja elénk, amely alig ismert Közép- és Kelet-Európában. Ez a fellépés és ez a kultúra először 1967-ben és 1968-ban vonta magára az Egyesült Államok, de valójában az egész világ figyelmét. 1967. október 27-én hajtották végre előzmény nélküli akciójukat az úgynevezett baltimore-i négyek, akik Philip Berrigan vezetésével behatoltak egy katonai dokumentumokat őrző kormányzati irodába, és vérrel locsoltak le számos katonai aktát. 1968. május 17-én került sor az úgynevezett catonsville-i kilencek megmozdulására, akik közel négyszáz katonai aktát gyűjtöttek fel (egy kémikus ismerősük jóvoltából) házilag készített napalmmal. Természetesen mindkét cselekedet súlyos bűncselekménynek számított, letartóztatások történtek, bírósági tárgyalásokra került sor, s Philip és Daniel egyaránt börtönbe került. Nemcsak a vietnámi háború ellen kívántak tiltakozni, hanem az erőszak, a fegyverkezés és a háború minden formája ellen, s azért váltak kivételessé az amerikai katolicizmuson és az amerikai nyilvánosságon belül, mert hasonlíthatatlanul radikális módszerekhez folyamodtak tiltakozásuk kifejezéséhez. 1980-ban kezdődtek meg a „Plowshare” (Ekevas) mozgalom megmozdulásai, amelyek szintén nem voltak mindennapiak, például nukleáris robbanótöltetekhez tervezett alkatrészeket rongáltak meg a pennsylvaniai King of Prussában (az eseményről 1983-ban a Berlinei Filmfesztiválon is bemutatott filmet is forgattak *In the King of Prussia* címmel, a Berrigan testvérek főszereplésével). Olyan közösség és olyan szellemi közeg szerveződött körülötük, amelynek alakjai (Dorothy Day, Jim Forest, Frida Berrigan, Thomas Merton) csak részben váltak ismertté az amerikai kontinensen kívül, jóllehet nem szorul igazolásra, hogy mondanivalójuk, „üzenetük” a legkevésbé sem veszítette érvényét.

Daniel Berrigan nem válhatott volna komoly íróvá és minden provokatív ereje mellett is következetes aktivistává, ha nem lettek volna mélyre nyúló szellemi gyökerei. A legalapvetőbb benyomások 1953-ban és 1963-ban érték Franciaországban, ahol először tanulmányokat folytatott, majd tanulmányi szabadságát töltötte. Kevesen tudják, mennyire megragadták a korabeli francia teológia legkiválóbb gondolkodói, főként a domkos Yves Congar és a jezsuita Henri de Lubac. Congar nem csupán az egyház hiteles reformját célzó erőfeszítései miatt vált fontossá számára, de azért is, mert francia deportáltak körében végzett lelkipásztori tevékenységet; de Lubac pedig nem csupán azért, mert az elhallgatásra ítélték közé tartozott, hanem azért is, mert határozottan fellépett a náciizmus ellen, és támogatta a munkáspapok életformáját (de Lubackal egyébként találkozott is) (Polner–O’Grady, 1997: 91). A francia munkáspapokkal kapcsolatos kísérlet Berrigant is megérintette, és sokat merített abból a törekvésükből, hogy az evangéliumot az élet egészen közvetlen, hétköznapi valóságában jelenítsék meg és képviseljék. Szintén mélyen megragadta Teilhard de Chardin gondolatvilága, elsősorban azért, mert azt olvasta ki a jezsuita természettudós és teológus írásaiból, hogy Isten vagy a tényleges és konkrét vi-

lág struktúráiban található meg, vagy nem található meg semmiképpen sem. Nem elhanyagolható egyébként a szülői ház hatása sem, hiszen Berrigan apja, aki sikertelenül tört költői babérokra, Syracuse-ban (New York állam) a faji megkülönböztetés ellen fellépő katolikus szervezetet hozott létre (*Catholic Interracial Council*), ráadásul előfizetője volt Dorothy Day lapjának, a *Catholic Worker*nek, amelynek számait a Barrigan testvérek már fiatalon forgatni kezdték. 1963-as franciaországi szabadsága idején Daniel kelet-európai országokat is felkeresett, eljutott Csehszlovákiába és Magyarországra, ahol megdöbbenve tapasztalta, hogy bizonyos keresztény csoportok a kedvezőtlen körülmények ellenére is megtalálják a módját az életben maradásnak. Fokozatosan felismerte, hogy nemcsak Keleten, de Nyugaton is van torzító hatása a hidegháborúnak, egyoldalú ideológiák itt is, ott is lábra kapnak, s 1964 őszére eljutott a háború és az erőszak teljes elutasításához.

Szellemi gyökereinek szempontjából jellemző, hogy a Wipf&Stock kiadó sorozatában is elérhető, *To Dwell in Peace* [Békében lakozni] című önéletrajzában a béke kérdését a hagyomány összefüggésébe állítja: „A hagyomány több mint valamiféle morális divat, amely félretehető, ha már nem népszerű, és elővehető, ha úgy kívánja a kor. A hagyomány becses hang, értékes jelenlét, a hagyomány nem más, mint egy személy. A háború elnémította a hangot, jogfosztotta tette a személyt. Az egyház és az állam egyetértett abban, ahogyan háborús időkben óhatatlanul egyet szoktak érteni, hogy a személy kiment a divatból, legalábbis »egy időre«. Nincs ugyanis mondanivalója fegyverek közepette. Mert milyen mondanivalót lehetne is tulajdonítani neki, ha egyszer azt a bizarr parancsot adja, hogy tegyük le a fegyvereket? Hadifogoly lett tehát: hadifogoly lett Jézus. [...] De úgy tettek, mint ha továbbra is jelen lenne: az egyház továbbra is kínálhatta portékáit. Egészen jól működött a dolog, és érdekes, hogy alig vették észre távollétét. [...] A békeszerző Jézus ezer évre kiment a divatból. És ha bátor katolikusok olykor hírnevüket és életüket kockára téve felemelték a szavukat, mint például Hitler idején, sem barátokra, sem támogatásra nem leltek” (Berrigan, 2007b: 203–204). Érthető tehát, hogy különösen közel érezte magához az efféle bátor katolikusokat, például a boldoggá avatott osztrák Franz Jägerstättert, aki szintén jóval nagyobb figyelmet és megbecsülést érdemelne, mint amekkorában részesül.

Nehéz ellenállni annak a kísértésnek, hogy legalább röviden felidézzünk olyan szövegeket Daniel Berrigantól, amelyek szinte szállóigévé váltak, transzparensen jelentek meg, és molinókon függesztették ki őket a békemozgalommal rokonszenvező tüntetők. 1968 februárjában Daniel Hanoiba repülhetett Howard Zinn társaságában, hogy magával vigyen néhány szabadon engedett amerikai katonát. Az útról beszámoló *Night Flight to Hanoi* [Éjszakai repülőút Hanoiba] előszavában olvashatók például a következő legendás mondatok: „Elnézést kérünk, barátaink, hogy megtörjük a jó rendet, hogy inkább papírt égetünk, mint gyerekeket. Mert le vagyunk sújtva, és nem tudunk másra gondolni, mint a Felgyújtott Gyerekek Országára. És közben arra a másik gyermekre gondolunk, akiről Lukács, a költő beszél. [...] Azt mondjuk, hogy a gyilkosság a rend hiánya. Az élet, a szelídség, a közösség és az önzetlenség az egyetlen rend, amelyet elismerünk. E rendért kockára tesszük a szabadságunkat, a jó hírünket. Elmúlt az az idő, amikor a jó emberek

csendben maradhatnak, amikor az engedelmesség eltilthatja az embereket a társadalmi kockázattól, amikor a szegények védelem híján életüket veszíthetik. Azt kérjük a többi kereszténytől, fontolják meg szívükben azt a kérdést, amely éjjel-nappal gyötör minket, mióta kirobbant a háború: »Hány embernek kell meghalnia, mire meghallják a szavunkat, hány embernek kell kínzást, kitelepítést, éhínséget szenvednie, és hánynak kell megölniük? Meddig kell még erőszakot tennünk világunk erőforrásain a törvényes gyilkolás szolgálatában? Mikor, mikor fogtok végre nemet mondani erre a háborúra?«

Ezekon a lapokon Berrigan már bejelentette, mire készül Catonsville-ben. A kormányzati intézményekbe behatoló és hivatalos dokumentumokat megsemmisítő akció érthető módon zavart keltett pacifista körökben, s azokban is bizonyos tanácsstalanságot keltett, akik a legmeghatározóbb tekintélyek voltak Berrigan számára: Thomas Mertonban és Dorothy Dayben. 1965-ben a vietnámi háború miatt aggódó papok/lelkészek és laikusok háborúellenes csoportot hoztak létre (*Clergy and Laymen Concerned About the War in Vietnam – CALCAV*); a csoportnak három társelnöke volt, három közismert és tekintélyes vallási vezető: Abraham Joshua Heschel, Richard John Neuhaus és Daniel Berrigan, majd olyan személyek is csatlakoztak hozzá, mint Martin Luther King, Robert McAfee Brown és Reinhold Niebuhr. Ugyanebben az időszakban jött létre a Katolikus Békesszövetség (*Catholic Peace Fellowship – CPF*), azt követően, hogy 1964-ben Thomas Merton a békének szentelt lelkigyakorlatra hívta meg Daniel Berrigant és néhány barátját. De a béke érdekében szerveződött szövetségeken már 1965 novemberében repedések keletkeztek: ekkor gyűjtotta fel magát tiltakozásul a vietnámi háború ellen az ENSZ New York-i székháza előtt az a Roger LaPorte, aki ugyan Dorothy Day mozgalmának tagja volt, de hátrahagyott feljegyzéseiben többször utalt Berriganre, s ezért főként a CPF-fel hozták kapcsolatba. Az öngyilkossági/önfeláldozási eset után Merton távirati úton követelte, hogy távolítsák el a nevét a CPF támogatói közül, majd Baltimore és Catonsville után is kétségeinek adott hangot az alkalmazott módszerekkel kapcsolatban. Hogyan lehet erőszakos módszerekkel tiltakozni a háborús erőszak ellen – ez volt a fő kérdése, és nyilvánvalóan nem csak benne merült fel. „Nem támogatom a cselekvési módszereiket”, „de megértem a kétségbeesést, amelyből fakadnak” – írta 1968 nyarán (Shannon, 1994: 118), és ez a kétségekkel elegy támogatás a korábbi években is jellemezte. Hasonló kettősség fejeződött ki Dorothy Day állásfoglalásaiban, aki kijelentette, hogy nem tudna részt venni hasonló megmozdulásokban, de csodálja azokat, akik ily módon kockára teszik az életüket, és meggyőződésükért börtönbe vonulni is készek. Jellemző módon Day még a *Catholic Worker*-ben is „élő áldozatnak” nevezte azokat, akik készek elpusztítani „erkölcstelen háborúinkban rabszolgáskorba vetett fiataljaink” aktáit (Day, 2021: 278).¹ A CALCAV néhány tagjánál hasonló állásfoglalásokkal lehet találkozni. De az is igaz, hogy a catonsville-i ügy tárgyalása alatt Dorothy több száz háborúellenes tiltakozó társaságában jelent meg a vietnámi háborút ellenző jezsuita J. William Michelman templomában, ahol rajta kívül beszédet mondott Noam Chomsky, Abraham Joshua Heschel és Harvey Cox is.

Mindeközben Berrigan a Cornell Egyetemen tanított, s a kurzusai nagy népszerűségnek örvendtek. Bár egyetemi kredit nem járt érte, kétszázán vették fel az erőszakmentességről szóló óráit, sokan jártak a János-evangéliumot elemző kurzusára, sőt a *Lear királynak* szentelt előadásait is élénk érdeklődés kísérte. Nagyrészt ehhez a tevékenységéhez kapcsolódik bibliamagyarázó munkássága, amelynek számos bibliai kommentár lett a gyümölcse. Érthető, hogy megragadta az erőszakot elszenvadó Jeremiás próféta alakja, a Dániel könyvében erővel kimenécébe vetett ifjak hálaéneke, a kispróféták fokozott szociális elkötelezettsége, ahogyan az is érthető, miért éppen *The Nightmare of God* [Isten rémálma] címmel írt kommentárt a Jelenések könyvéhez. Mindennek megismerésére immár a szélesebb olvasóközönségnek is módja van a Wipf&Stock kiadónál elérhető sorozat révén. Berrigan egész életútja és munkássága azt tanúsítja, hogy tudatában volt a béke árának, s maradéktalan pacifizmusa nem volt naiv. Hogyan is írhatta volna másként a következőket? „Béketeremtőnek neveztük el magunkat, de összességében nem voltunk hajlandók komolyabb árat fizetni a békéért. És mivel csak fél szívvel és fél életünkkel és fél akaratunkkal akarjuk a békét, természetesen tovább folyik a háború, mivel a háború kezdeményezése természeténél fogva teljes körben érvényesül, miközben a béke kezdeményezése gyávaságunk miatt csak szűk körben.”

„Béketeremtőnek neveztük el magunkat, de összességében nem voltunk hajlandók komolyabb árat fizetni a békéért. És mivel csak fél szívvel és fél életünkkel és fél akaratunkkal akarjuk a békét, természetesen tovább folyik a háború, mivel a háború kezdeményezése természeténél fogva teljes körben érvényesül, miközben a béke kezdeményezése gyávaságunk miatt csak szűk körben. Így hát a háborúra teljes akarat és teljes szív és országok teljes élete hajlik, ekképpen pedig ez a hajlam erősebb, mint a békén fáradozó erőtlenség kis kívánságok. Azért nincs béke, mert nincsenek béketeremtők. Azért nem teremti meg senki a békét, mert a béke megteremtésének legalább olyan nagy ára van, mint a háború fenntartásának, s a béke megteremtése legalább akkora igényeket támaszt, legalább akkora felfordulást okoz és legalább annyira könnyen kegyvesztetté teszi, börtönbe juttatja és megöli az embert, mint a háború” (Berrigan, 2007a: 57–58).

Daniel Berrigan: The Nightmare of God: The Book of Revelation; Sorrow Built a Bridge: Friendship and AIDS; The Commandments for the Long Haul; Daniel: Under the Siege of the Divine; The Discipline of the Mountain: Dante's Purgatorio in a Nuclear World; The Dark Night of Resistance; Minor Prophets, Major Themes; Whereon to Stand: The Act of the Apostles and Ourselves; To Dwell in Peace: An Autobiography; No Bars to Manhood; Portraits of Those I Love, Eugene, Wipf&Stock, 2007–2009

Végjegyzet

1 Különösen érdekes megvizsgálni Dorothy Daynek általában a hatvanas évek és konkrétan a CPF morális viszonyaival kapcsolatos kritikáit. Amikor például 1962-ben Thomas Merton lelkesülten megírta neki, menyire örül, hogy sok beatnik bukkan fel mozgalma háza táján, Dorothy leintette: „Attól tartok, nem bánok túl kedvesen azokkal az értelmiségiekkel, akik az étkezőben a nap terhét viselő munkások elé tolakszanak, s a lakásainkba beköltözve mindenkit igyekeznek kitérni a bulijaikkal és a nőkkel. Felőlem nyugodtan alhatnak a parkokban. Sajnos viszont nekünk itt maradnak a terhes nők, akikért az imáit kérem. Nekem nőként kell nézmem ezeket a dolgokat, s ezért kénytelen vagyok törődni mindazzal, ami a testtel kapcsolatos. A bűn az bűn marad, és csak a szentimentalisták csinálnak misztikát belőle” (Ellsberg, 2010: 368). Hasonló kritikával illette a feleségétől elváló Jim Forestet és más pacifistákat is.

Felhasznált irodalom

- BERRIGAN, DANIEL (1991): The push of conscience, in WALLIS, JIM – HOLLYDAY, JOYCE (szerk.): *Cloud of Witnesses*, Maryknoll, Orbis.
- BERRIGAN, DANIEL (2007a): *No Bars to Manhood. A Powerful, Personal Statement on Radical Confrontation with Contemporary Society*, Eugene, Wipf&Stock.
- BERRIGAN, DANIEL (2007b): *To Dwell in Peace. An Autobiography*, Eugene, Wipf&Stock.
- COSACCHI, DANIEL – MARTIN, ERIC (szerk.) (2016): *The Berrigan Letters. Personal Correspondence Between Daniel and Philip Berrigan*, Maryknoll, Orbis.
- DAY, DOROTHY (2021): *On Pilgrimage. The Sixties*, Maryknoll, Orbis.
- ELLSBERG, ROBERT (szerk.) (2010): *All the Way to Heaven. The Selected Letters of Dorothy Day*, New York, Image Books.
- POLNER, MURRAY – O’GRADY, JIM (1997): *Disarmed and Dangerous. The Radical Lives and Times of Daniel and Philip Berrigan*, New York, BasicBooks.
- SHANNON, WILLIAM H. (szerk.) (1994): *The Letters of Thomas Merton in Times of Crisis*, New York, Farrar, Straus & Giroux.

Unarmed resistance

Some comments on the biography of Daniel Berrigan

ABSTRACT

In the early 1960s Catholic circles in America witnessed to the rise of a moral imagination that was against war and supported peace. Among its representatives are moral authorities such as Thomas Merton or Dorothy Day. Daniel Berrigan SJ played a major role in dismissing violence who became – through his writings and actions – a leading, though controversial advocate of peace.

KEYWORDS: nonviolent resistance, peace, Daniel Berrigan, American Catholicism, war

GÖRFÖL TIBOR | Teológus, a Pécsi Tudományegyetem, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem és a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola oktatója, a Vigilia folyóirat főszerkesztője, nős, négy gyermek apja.

SZOLGÁLÓ SZERETET

A MAGYAR MÁLTAI
SZERETETSZOLGÁLAT
TÖRTÉNETE

A magyar Máltaiak történetét bemutató könyv nem csupán a Szeretetszolgálat, hanem a honi segélyezéstörténet vonatkozásában is egyfajta hiányt pótol. Miközben a képekkel gazdagon illusztrált album áttekintését adja a segélyszervezet múltjának, a magyar szociális rendszer létrejöttének alapja is felsejlik benne.

SZEREZZE BE MOST!
szolgaloszeretet.maltai.hu

Folyóiratunk webes felületén, a **maltaitanulmanyok.hu** címen is elérhető. Honlapunkon megtalálják a Máltai Tanulmányok lapbemutató kerekasztal-beszélgetéseinek készült videófelvételeket, illetve a szerzőinkkel készült interjúkat, podcast felvételeket és egyéb extra tartalmakat.

A videófelvételeket a Máltai Tanulmányok **YouTube** csatornáján is követhetik.

Podcastjaink az **Apple podcast, Google Podcast, Soundcloud, Spotify, Spreaker, Amazon podcast, Podpad, Podcast Addict** és más ismert podcast oldalakon is meghallgathatóak.

Aktuális információinkról, híreinkről, plusztartalmainkról a közösségi média felületein – a **Facebookon** és **Twitteren** is tájékozódhatnak.

A szakmai közönség számára lehetőség van a lapban megjelentek véleményezésére, megvitatására az **academia.edu** oldalán.

Találkozunk Önnel a virtuális térben is!

MÁLTAI TANULMÁNYOK

A társadalmi kihívások folyóirata

2023 | 5. évfolyam 3. szám

Csizmadia Ervin

Pártcsaládok Európában és itthon

Maszlag Fanni et al.

A periférián élők munkavállalása

Koncz Hédy

Természetes támogatói hálózat

Balogh Péter

Nemzetközi támogatási mintázatok vizsgálata az orosz–ukrán háború árnyékában

Kiss Gábor

Az egyházi bíróságok családpsztorációs lehetőségei a kánonjogász szemével

Káplár Márton

Családtológia Szent II. János Pál pápa alapján

Leleszi-Tróbert Anett Mária et al.

A családi gondozói szerep egyéni megítélése

Donkó Erzsébet – Takács Imre

Családok mélyszegénységben

Hatvani Erzsébet

Szociodráma a javítóintézetben

Görföl Tibor

Fegyvertelen ellenállás

Folyóiratunk, felhasználói élményt növelő elemekkel,
az interneten is elérhető – maltaitanulmanyok.hu